

Journal of International Eastern European Studies

**Journal of International Eastern European
Studies**

Vol. 6, No. 2, Winter 2024

Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi

Yıl. 6, Sayı. 2, Kış 2024

Sakarya

Aralık 2024

ISSN: 2687-3346

**Journal of International Eastern European Studies/ Uluslararası Doğu Avrupa
Araştırmaları Dergisi, Yıl/Vol. 6, Sayı/No. 2, Winter/Kış 2024**

Journal of International Eastern European Studies

Vol. 6 Number 2 Winter 2024

JIEES is a peer-reviewed bi-annual international academic journal, published in Summer (June) and Winter (December). Also a special issue can be published every year. The electronic version of the journal can be read at dergipark.org.tr/jiees. Author guidelines and editorial policies on submission of manuscripts can be found on the same website. JIEES is using plagiarism softwares in order to detect and prevent plagiarism.

Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi

Yıl 6 Sayı 2 Kış 2024

JIEES, uluslararası hakemli bir dergidir. Yaz (Haziran) ve Kış (Aralık) olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Ayrıca bazı zamanlarda özel sayılar yayımlayabilir. Derginin elektronik versiyonuna dergipark.org.tr/jiees adresinden erişilebilir. Dergiye gönderilen makaleler, intihal olaylarının tespiti ve engellenmesi amacıyla intihal tespit programları ile denetlenmektedir.

Sahibi ve Sorumlusu / Owner

Yücel ÖZTÜRK

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/ Editor-in-Chief

Tufan TURAN

Editörler / Editors

Mehmet İnbaşı, Mualla Uydu Yücel, Alper Başer

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER/ JIEES İS INDEXED IN

ResearchBib

Google Akademik

Eurasian Scientific Journal Index

Scientific Indexing Services

ASOS indeks

Advanced Sciences Index

Journal of International Eastern European Studies/ Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Yıl/Vol. 6, Sayı/No. 2, Winter/Kış 2024

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

- 227 **1526 Numaralı Rodosçuk (Tekirdağ) Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı**
Introduction of Rodosçuk (Tekirdağ) Sharia Registry No. 1526
Buse Nur Aras
- 245 **İngiliz Garnet Wolseley'in İstanbul Misyonu (1901)**
British Garnet Wolseley's Mission to Istanbul (1901)
Muhammet Ballı
- 262 **Bir Dizi İnşa Faaliyetinin Yarattığı Bir Liman: Osmanlı Yeniçağı'nda Kuşadası**
A Port Created By A Series Of Construction Activities: Kusadası In The Ottoman New Age
Bülent Çelik – Yasin Akmeşe
- 287 **Arşiv Belgeleri Işığında 1790 Tarihli İsmâil (İzmail) Kuşatması**
The Siege of Ismael (Izmail) in 1790 in the Light of Archive Documents
Pınar Doğanay
- 317 **The Transfer of Information about Muslim Urban Cultures from the Tatar Public Discourse to the Ukrainian One in the early 20th Century (Ismail Gasprinsky and Mykhailo Kotsiubynskyi)**
20. Yüzyılın Başlarında Müslüman Kentsel Kültürlerine İlişkin Bilgilerin Tatar Kamusal Söyleminden Ukrayna Kamusal Söylemine Aktarılması (İsmail Gasprinskiy ve Mykhailo Kotsiubynskyi)
Yevhen Filianin
- 331 **Doğu Karadeniz Türkülerinde Cinsellik**
Sexuality in Eastern Black Sea Folk Songs
İsmail Özbay

- 346 **Cafer Seydahmet'in Raporu: Rusya, Almanya ve Polonya Üzerine Diplomatik Bir Analiz (1923)**
Cafer Seydahmet's Report: A Diplomatic Analysis of Russia, Germany, and Poland (1923)
Mustafa Sarı

YAYIN KURULU/ EDITORIAL BOARD

Tasin Gemil, Prof. Dr., Cluj Babeş Bolyai University, Romania.

Rossitsa Gradeva, Prof. Dr., Sofia University, Bulgaria.

Mehmet İnbası, Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Türkiye.

Adnan İsmaili, Prof. Dr., Tetova State University, North Macedonia.

Maria Ressené Ivanics, Prof. Dr., University of Szeged, Macaristan.

Nuri Kavak, Prof. Dr., Sinop Üniversitesi, Türkiye.

Viyaçeslav Stanislavskiy, Prof. Dr., National University of Sciences, Ukraine.

İbrahim Telliöğlu, Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye.

Ferhat Turanlı, Prof. Dr., National University of Kyiv-Mohyla Academy, Ukraine.

Ayşe Üstün, Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Türkiye.

Behçet Kemal Yeşilbursa, Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, Türkiye.

Alper Başer, Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye.

Sener Bilalli, Assoc. Prof. Dr., International Balkan University, North Macedonia.

Altay Tayfun Özcan, Prof. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Türkiye.

Serkan Yazıcı, Prof. Dr., Sinop Üniversitesi, Türkiye.

Natalia Krolikowska, Assist. Prof. Dr., Warsaw University, Poland.

Cihan Yemişçi, Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türkiye.

Esin Tüylü Turan, Dr., Sakarya Üniversitesi, Türkiye.

DANIŐMA KURULU/ ADVISORY BOARD

Erhan Afyoncu, Prof. Dr., Milli Savunma Üniversitesi, Türkiye.

Feridun M. Emecen, Prof. Dr., 29 Mayıs Üniversitesi, Türkiye.

Vahdettin Engin, Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Türkiye.

Mehmet İnbaşı, Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Türkiye

Yaroslav Kalakura, Prof. Dr., Taras Shevchenko National University, Ukraine.

Ayşe Kayapınar, Prof. Dr., Milli Savunma Üniversitesi, Türkiye.

Orhan Kılıç, Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, Türkiye.

Hakan Kırımlı, Prof. Dr., Bilkent Üniversitesi, Türkiye.

Mehmet Öz, Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Türkiye.

Azmi Özcan, Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türkiye.

Enis Şahin, Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Türkiye.

Bejtullah Demiri, Assoc. Prof. Dr., International Balkan University, North Macedonia.

Kire Sharlamanov, Assoc. Prof. Dr., International Balkan University, North Macedonia.

Mevludin Ibishi, Assist. Prof. Dr., International Balkan University, North Macedonia.

SAYI HAKEMLERİ/ REFEREES OF THIS ISSUE

Mustafa Sarı, Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye.

Vedat Turgut, Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye.

Özlem Başarır, Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye.

Orçun Nalezen, Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye.

Mehtap Çelik, Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye.

Mehmet İnbaşı, Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye.

Nurbanu Duran, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye.

Murat Yümlü, Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Türkiye.

Gürbüz Arslan, Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye.

Ümit Ekin, Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye.

Çiğdem Akyüz Öztokmak, Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü, Türkiye.

Sevim Şermet, Doç. Dr., Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü, Türkiye.

Cengiz Keskin, Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye.

Abdullah Lüleci, Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Araştırma Makalesi/ Research Article

1526 Numaralı Rodosçuk (Tekirdağ) Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı

Buse Nur Aras*

(ORCID: 0009-0007-8480-3597)

Makale Gönderim Tarihi

07.06.2024

Makale Kabul Tarihi

31.10.2024

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Aras, B. N., "1526 Numaralı Rodosçuk (Tekirdağ) Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı", *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6/2 (Aralık 2024), 227-244.

APA: Aras, B. N. (2024). 1526 Numaralı Rodosçuk (Tekirdağ) Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı. *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6(2) (Aralık 2024): 227-244.

Öz

Bu çalışmanın amacı, Rodosçuk kentinde H.985-986 M.1577-1578 yılları arasında mahkemenin yoğunluğunu ortaya koymak, ne tür belgelerin tutulduğunu belirlemek ve belgeleri konu bakımından inceleyerek değerlendirmektir. Literatür incelendiğinde günümüze ulaşan 244 tane Rodosçuk Şer'iyye Sicilinden çok az bir kısmının transkripsiyonunun yapılarak incelendiği ve bu alanda bir eksiklik olduğu görülmüştür. Amaçlarımızdan birisi bu eksikliği gidererek literatüre katkı ve alanda çalışan kişilere kaynak sağlamaktır. Çalışmamızda Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan 1526 Numaralı Rodosçuk Şer'iyye Sicili temin edilerek, transkripsiyonu yapıldıktan sonra belge örneklerinden yola çıkılarak mahkemenin yoğunluğu, belge türleri ve belgelerin konuları incelenmiş ve sayısal veriler halinde sunulmuştur. Davalar türlerine göre ayrılırken merkezden taşraya gönderilenler suret,

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi ABD, Türkiye, arssude873@gmail.com.

MA Candidate, Sakarya University, Institute of Social Sciences, Main Discipline of the History of Ottoman Institutions and Civilization, Turkey.

Rodosçuk mahkeme görevlileri tarafından düzenlenen belgeler ise zabıt başlığı altında incelenmiştir. Suret ve zabıtlar incelenerek mahkeme yoğunluğu belirtilmiş, belgeler konu bakımından ekonomi ve adli olmak üzere iki başlık altında değerlendirilerek tablo ve grafik halinde gösterilmiştir. Bu şekilde sicilin tanıtımı yapılmış olup elde edilen veriler sayesinde değerlendirmelerde bulunulmuştur. Sicilin tanıtımı sayesinde bölge ve dönem özelinde sosyal-ekonomik bilgiler elde edilmiş ve analizi yapılmıştır. İnceleme sonucunda 985 yılının Zilkade ayı ve 986 yılının Muharrem ayı mahkemede en yoğun olan aylardır. Sicil içinde en fazla yer tutan belge türü zabıtlardır. Öte taraftan ekonomi konulu davaların daha ağırlıklı olduğu görülürken adli konulu davalara (hırsızlık, darp, cinayet) az rastlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şer'iyye Sicili, Rodosçuk, Mahkeme, Kadı

Introduction of Rodosçuk (Tekirdağ) Sharia Registry No. 1526

Abstract

The aim of this study is to reveal the density of the court in the city of Rodosçuk between the years of 985-986 H. 1577-1578 M. to determine what kind of documents were kept and to evaluate the documents by examining them in terms of subject. When the literature is examined, it is seen that only a few of the 244 Rodosçuk Sharia Registers that have survived to the present day have been transcribed and examined, and that there was a deficiency in this area. One of the aims is to contribute to the literature by filling this deficiency and to provide resources for those working in the field. In the study, the Rodosçuk Sharia Record No. 1526, which is located in the Prime Ministry Ottoman Archives, was obtained and transcribed. After the transcription was done, the intensity of the court, types of documents and the subjects of the documents were examined based on the document samples and finally presented as numerical data. While the cases were divided according to their types, those sent from the center to the provinces were examined under the title of copy, and the documents prepared by Rodosçuk court officials were examined under the title of minutes. By examining the copies and minutes, the court density was indicated, and the documents were evaluated under two headings, economic and judicial, and shown in tables and graphs. In this way, the registry was introduced and evaluations were made based on the data obtained. Thanks to the introduction of the registry, socio-economic information specific to the region and period was obtained and analyzed. As a result of the analysis, the month of Zilkade in 985 and Muharram in 986 were the busiest months in the court. The document type that took up the most space in the registry was the minutes. On the other hand, it was seen that

economic cases were more prevalent, while judicial cases (theft, assault, murder) were rarely encountered.

Keywords: Court Records, Rodosçuk, Court, Kadi

Giriş

Osmanlı tarihi araştırmaları açısından arşiv belgelerinin ve bu belgeler içerisinde şer'iyeye sicillerinin ayrı bir önemi vardır. Şer'iyeye sicilleri, Osmanlı mahkemelerinde verilen kararların ve tutulan kayıtların toplandığı defterlerdir. Bu bağlamda sicillerden devletin ve toplumun ekonomik, sosyal, idari ve hukuki durumuna ilişkin veriler elde etmek mümkündür. Şer'iyeye sicilleri, bilhassa bir bölge özelinde araştırma yapacak tarihçiler için başvurulacak önemli kaynaklardan biridir.

Rodosçuk kenti mahkeme kayıtları açısından zengin bir kenttir. Nitekim Rodosçuk'a ait günümüze ulaşan 244 defter bulunmaktadır. Öte taraftan bu defterlerden çok az bir kısmının transkripsiyonu yapılarak incelenmesi kentin tarihini değerlendirme açısından literatürde büyük bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentin sosyal ve ekonomik durumunu tarihi açıdan anlamak için bu defterlerin transkripsiyonunun yapılarak incelenmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda yapılan çalışmamız, Rodosçuk kentinin 1577-1578 yılları arasında olan dönemine ilişkin veriler elde etmek ve sosyal-ekonomik durumunu anlamak için önemlidir.

Rodosçuk tarihsel olarak başta Bizans İmparatorluğu sonrasında 1357-58 Osmanlı Devleti'nin eline geçmiş önemli bir liman kentidir. Osmanlı resmi kayıtlarında ismi Tekfurdağı olarak geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin eline geçtikten sonra Rodosçuk adı ile anılmaya başlandı. Marmara denizinin kuzey sahili boyunca kurulan şehir çok eski çağlardan beri Marmara bölgesinin önemli ticaret alanlarından birisi olmuştur. İstanbul'un fethiyle birlikte sarayın iâşesinin temini bu limanın önemini daha fazla artırmıştır.¹ Osmanlı Devleti içinde yer alan Rodosçuk kentinin ticaret anlamında canlı bir limana sahip olması, tahıl zenginliği, kozmopolit yapısı, stratejik konumu ve tarihinin antik çağlara dayanması kentin seçilmesinde etkili olan sebeplere dendir. Rodosçuk'a ait 1526 numaralı sicilin içerisinde yer alan belgeler değerlendirilerek

¹ Hacer Ateş, Kuzey Marmara Sahilleri ve Ard Alanında Şehirleşmenin Tarihi Süreci: XVI.-XVII. Yüzyıllarda Tekirdağ ve Yöresi, Doktora Tezi, İstanbul 2009, s. 21.

belge türleri, mahkeme yoğunluğu ve belgelerin konuları tablolar halinde sunulmuştur. Belgelere dayanarak ekonomi ve sosyal konular ile ilgili analizler yapılmıştır. Sicil H. 985 Muharrem-986 Ramazan, M. 1577 Nisan-1578 Kasım tarihleri arasını kapsamaktadır. Sicilin içinde yalnızca bir adet 984 yılına ait suret kaydı bulunmaktadır. Makalenin yazılış amacı literatüre katkıda bulunarak bu alanda çalışma yapan araştırmacılara katkı sağlamaktır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yer alan 1526 Numaralı Rodosçuk Şer'iyye Sicili temin edilerek, transkripsiyonu yapılmıştır. Bu aşama kaydedildikten sonra sicilde rastlanan belge örneklerinden yola çıkılarak mahkemenin yoğunluğu, belge türleri ve belgelerin konuları incelenmiş ve dönemin ekonomik-sosyal durumu ile ilgili değerlendirmelerde bulunulmuştur. Çalışma yapılırken merkezden gönderilen ve doğrudan doğruya mahkeme görevlileri tarafından düzenlenmeyen belgeler suret, mahkeme görevlileri tarafından tutulan belgeler zabıt başlığı altında incelenmiş ve mahkemenin yoğunluğu ortaya çıkmıştır.²

Ayrıca çalışmamızın temelini oluşturan 1526 numaralı Rodosçuk Şer'iyye Sicili'nin transkripsiyon ve analizinin dışında Rodosçuk'la ilgili yapılan lisansüstü tezler ile diğer araştırma ve inceleme eserlere de başvurulduğunu da belirtmek yerinde olacaktır.³

² Ümit Ekin, "17. Yüzyılın Son Çeyreğinde Rodosçuk Örneğinde Bir Osmanlı Mahkemesinin İş Yüklü", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 55/1 (2015), s. 283-304.

³ Suraiya Faroqhi, "İstanbul'un İaşesi ve Tekirdağ-Rodosçuk Limanı", *ODTÜ Gelişme Dergisi, İktisat Tarihi Özel Sayısı*, (1980), s.139-154; İlber Ortaylı, "16. Yüzyılda Rodosçuk (Via Aegnetia'nın Marmara Uzantısı)", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim/Makaleler 1*, (2000),s. 85-93; Özlem Sert, *Rodosçuk Osmanlılar Döneminde Esamesi Geçen İnsanların Kenti 1546-1553* İstanbul, 2017, p. 51; Ekin, age, s. 283-304; Ümit Ekin, "17. Yüzyılın Sonlarında Rodosçuk Kazasında Kölelerin Toplumsal Statüsü", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 29/47 (2010), s.23-37; Pınar Doğanay, "Arşiv Belgeleri Işığında Rodosçuk'ta Demografik Yapı (1785-1839)", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 67 (2021), s. 222-237; Pınar Doğanay, "Osmanlı Toplumunda Aile: Rodosçuk Örneği (1785-1810)", *Journal of Universal History Studies* 3/2 (2020), s. 318-335; Şeyda İbicioğlu, *1572 No'lu Tekirdağ (Rodosçuk) Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu ve Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, s.378; Agron İslami, *1579 Numaralı Rodosçuk (Tekfurdağı) Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi Sakarya 2010, s. 300; Ayşe Özkan, *1587 Numaralı Rodosçuk (Tekfurdağı) Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2019, s. 367;

Osmanlı'da Şer'i Mahkemeler ve Şer'iyeye Sicilleri

Mahkeme, kadıların davalara baktıkları ve yargılama yetkisinin kullanımı için kurulmuş resmi bir kurumu ifade eder. Bilindiği gibi mahkeme kurumu eski İslâm devletlerinde farklı isim ve kurumlar şeklinde mevcuttu. Zaman içerisinde ihtiyaçların ve şartların değişmesi ile teşkilat içerisinde bazı değişiklikler olmuştur. Değişikliklere rağmen asırlarca varlığını korumuş olan mahkeme, Osmanlı Devletinden günümüze kadar gelmiştir.⁴

Osmanlı Devlet'inde yargı yetkisi klasik Osmanlı mahkemesidir. Çok hakimli mahkeme yapısı bir iki istisna dışında Osmanlı hukuk sistemine yabancısıdır. Hem şer'i hem de örfi davalara baktığı için yargı ve yetki alanı kendinden önceki ve çağdaş devletlere göre daha geniş bir yapıya sahiptir.⁵ Mekân olarak bakıldığında ise Osmanlı şehirlerinde büyük mahkeme binalarının mevcut olmadığı görülmektedir. Nitekim genellikle Kadı kendi evini mahkeme davalarına bakmak için kullanırdı.⁶

Şer'iyeye sicilleri, fiziksel özellik olarak incelendiğinde dar ve uzun defterlerden ibaret oldukları görülür. Sayfa sayıları ise 10-20'den 200-300'e kadar çıkabilmektedir. Ortalama 100 sayfa olup 400-500 kaydı içermektedir. Osmanlı mahkemesinde kadı veya nâibi tarafından tutulan bu defterler, birçok farklı belge türünü kapsamaktadır.⁷ İncelediğimiz 1526 numaralı defter ise 47 varak olup içerisinde tarihi tam belli olmayanlar ile birlikte toplam 513 adet zabıt, 17 suret bulunmaktadır.

Necla Bostancı, 1596 Numaralı Rodosçuk (Tekirdağ) Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2010, s. 321; Furkan Sarı, 1599 Numaralı Rodosçuk Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2019, s. 504; Emine Cengiz, 1751 No'lu Rodosçuk (Tekirdağ) Şer'iyeye Sicili Transkripsiyon ve Tahlili, Yüksek Lisans Tezi, Trakya 2008, s. 221; Pınar Doğanay, III. Selim Dönemi'nde Rodosçuk (1789-1808), Doktora Tezi, Gazi 2020, s. 270; Hacer Ateş, Kuzey Marmara Sahilleri ve Ard Alanında Şehirleşmenin Tarihi Süreci: XVI.-XVII. Yüzyıllarda Tekirdağ ve Yöresi, Doktora Tezi, İstanbul 2009, s. 320.

⁴ Fahrettin Atar, "Mahkeme", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 27 (2003), s. 338-341.

⁵ Mehmet Âkif Aydın, "Mahkeme", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 27 (2003), s. 341-344.

⁶ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, İstanbul, 2022, p.68.

⁷ Yunus Uğur, "Şer'iyeye Sicilleri", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 39 (2010), s. 8-11.

1526 Numaralı Rodosçuk Şer'iyye Sicilinin Değerlendirilmesi

1526 Numaralı sicil incelendiğinde, defterdeki belgelerde farklı karakterlerde yazı tipinin bulunmasından dolayı belgelerin farklı katipler tarafından tutulduğu ve ayrıca belli bir kronolojik sıralamaya uyulmadığı görülmektedir. Örneğin 986 yılının Muharrem ayında tutulan bir belgeyi 985 yılının Zilhicce ayında tutulan bir belge takip etmektedir. (30-B-4,30-B-5) Varakların sol kısmındaki belgeler A, sağ kısmındakiler B olarak belirtilmiş ve sıra ile numaralandırılmıştır.⁸

Yıl ve Aylara Göre Zabıt Dağılımı ve Mahkemenin İş Yüğü

Sicillerdeki belgeler kendi içlerinde tasnif edilerek, mahkeme görevlileri tarafından düzenlenenler zabıt olarak incelenmiş, merkezden gönderilenler ise suret adı altında farklı bir tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: H-985 Yılı Aylara Göre Zabıtların Dağılımı ve Mahkemenin İş Yüğü

Yıl	Hicri	Miladi	Belge Adedi	%
985	Muharrem	Mart-Nisan 1577	2	0,78
985	Cemâziyye'l-evvel	Temmuz-Ağustos 1577	3	1,18
985	Cemâziyye'l-âhir	Ağustos-Eylül 1577	11	4,31
985	Receb	Eylül-Ekim 1577	41	16,08
985	Şa'bân	Ekim-Kasım 1577	35	13,73
985	Ramâzân	Kasım-Aralık 1577	27	10,59
985	Şevvâl	Aralık-Ocak 1577-1578	31	12,16
985	Zî'l-ka'de	Ocak Şubat 1578	48	18,82
985	Zî'l-hicce	Şubat-Mart 1578	42	16,47

⁸Bundan sonra 1526 Numaralı Rodosçuk Şer'iyye Siciline atıf yapılırken (R.Ş.S No:1526) şeklinde kısaltılacaktır.

985	Ayı belirtilmeyen hüküm	1577-1578	14	5,49
Toplam			253	100

Kaynak: R.Ş.S No: 1526

1526 numaralı defterde 985 yılına ait toplam 253 zabıt kaydı bulunmaktadır. Bunlardan 14 tanesinin hangi ayda yazıldığı belirtilmemiş ve silik olan belgelerdir. Mahkemenin kayıtlarına göre en çok kayıt Zî'l-ka'de ayı, en az kayıt ise Muharrem ayında yapılmıştır. Mahkeme kayıtlarının azlığı ve çokluğu göz önüne alınarak en yoğun olduğu ay Zî'l-ka'de, en az yoğun olduğu ay Muharrem ayı olarak değerlendirilebilir. Aşağıdaki tabloda 986 yılının aylara göre zabıtların dağılımı verilmiştir.

Tablo 2: H-986 Yılı Aylara Göre Zabıtların Dağılımı ve Mahkemenin İş Yüğü

Yıl	Hicri	Miladi	Belge Adedi	%
986	Muharrem	Mart-Nisan 1578	36	62,07
986	Safer	Nisan-Mayıs 1578	7	12,07
986	Reb'ü'l-evvel	Mayıs-Haziran 1578	6	10,34
986	Reb'ü'l-âhir	Haziran-Temmuz 1578	1	1,72
986	Cemâziyye'l-evvel	Temmuz-Ağustos 1578	1	1,72
986	Cemâziyye'l-âhir	Ağustos-Eylül 1578	2	3,45
986	Receb	Eylül-Ekim 1578	2	3,45
986	Ramâzân	Kasım 1578	2	3,45
986	Ayı belirtilmeyen hüküm		1	1,72

Toplam			58	100
--------	--	--	----	-----

Kaynak: R.Ş.S No: 1526

1526 numaralı defterde 986 yılına ait toplam 58 zabıt kaydı vardır. 986 yılının son dört ayına ait belge bulunmamaktadır. En fazla zabıt Muharrem ayına aittir. Ez az zabıt ise Rebî'ü'l-âhir ve Cemâziyye'l-evvel ayında kaydedilmiştir. 1 zabıt ise ay olarak belirtilmemiştir. Mahkeme kayıtlarını her ay kendi özelinde azlık ve çokluk durumuna göre değerlendirdiğimizde en yoğun olduğu ay Muharrem ayı, en az yoğun olduğu aylar ise Rebî'ü'l-âhir ve Cemâziyye'l-evvel ayları olarak görünmektedir.

İncelenen sicilde tabloda gösterilen toplam zabıt sayısı 311'dir. Tabloda gösterilmeyen 148 adet daha zabıt kaydı mevcuttur. Bu kayıtların tarihi yazılmamış ve silik olduğu tespit edildiğinden tabloda yer verilmemiştir. Tarihi belli olan ve olmayan toplam zabıt sayısı 459 adettir.

Tablo 3: H 985-986 Yılı Suret Kayıtları

Hüküm No	Hicri Yıl-Ay	Miladi Yıl-Ay	Tür
19-A-1	17 Ramâzân 985	28 Kasım 1577	Fermân
42-A-2	Ramâzân 985	Aralık 1577	Berat
42-B-3	Receb 985	Ekim 1577	Fermân
42-B-5	Zî'l-hicce -	-	Fermân
43-A-1	Zî'l-hicce 984	Şubat-Mart 1577	Fermân
43-B-2	-	-	Mektûb
43-B-3	Zî'l-hicce -	-	Mektûb
43-B-4	Zî'l-hicce -	-	Mektûb
43-A-2	6 Cemâziyye'l-âhir 985	21 Ağustos 1577	Berat

44-A-1	17 Zî'l-hicce 984	7 Mart 1577	Fermân
45-B-2	15 Cemâziyye'l-âhir 985	30 Ağustos 1577	Fermân
45-B-3	11 Receb 986	13 Eylül 1578	Fermân
46-A-1	12 Şevvâl 985	23 Aralık 1577	Fermân
46-A-2	16 - 985	-	Fermân
46-B-4	16 Safer 985	5 Mayıs 1577	Fermân
46-B-6	10 Safer 985	29 Nisan 1577	Mektûb
47-B-5	Safer 986	Nisan-Mayıs 1578	Fermân
Toplam			17

Kaynak: R.Ş.S No: 1526

Söz konusu defterde yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere 17 adet suret kaydı olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan 13 tanesi fermân ve berat 4 tanesi ise mektuplardan ibarettir. En fazla suret kaydı Hicri 985 Miladi 1577 yılında tutulmuştur. Dikkati çeken bir diğer husus da bir adet ferman suretinin 984 yılına ait olmasıdır.

Suret kayıtlarına bakıldığında içerik olarak çeşitlilik gözlemlenmiştir. Örneğin Rodosçuk'un bir liman kenti olması sebebiyle merkezden gemilerin çıkmaması ile ilgili gelen emrin yanında (19-A-1) Veziriazam Mehmet Paşa'nın yaptırdığı hamamın tamiri için gelen bir emire de rastlanmaktadır. (42-B-3). Aynı zamanda bir fermanla merkezden on bin kile buğday istenmesi, sarayın buğday ihtiyacının önemli bir kısmının Rodosçuk üzerinden sağlandığını göstermektedir. (45-B-3)⁹

⁹ Sicilde geçen belgeye göre, Rodosçuk ve İncecik kadılarına buğday hususu için emir gelmiştir. Emre göre padişah, sipahi ve yeniçerileri için on bin kile buğday temin edilmesini buyurmuş ve iki adamını bunun için görevlendirmiştir.

İçeriklerine Göre Belgeler

İncelenen sicilde, mahkeme tarafından tutulan kayıtları konu bakımından ekonomi konulu ve adli konulu olmak üzere iki başlık altında değerlendirdik. Aşağıdaki tabloda sayıları verilmiş ve grafikte ise yüzdeler halinde belirtilmiştir.

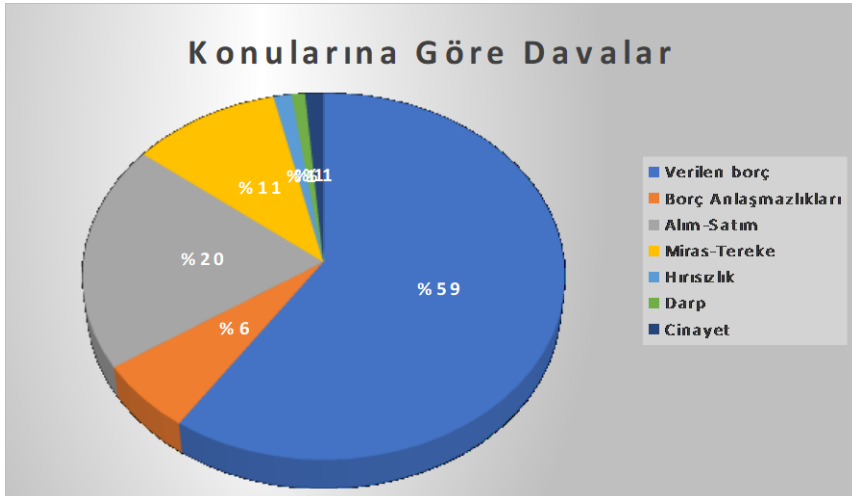
Tablo 4: Konularına Göre Dava Sayıları

Ekonomi Konulu Dava Kayıtları		Adli Konulu Dava Kayıtları	
Borç	201	Hırsızlık	4
Alım-satım	61	Darp	3
Miras-Tereke	33	Cinayet	4
Köle alım-satım-azat	13		

Kaynak: R.Ş.S No: 1526

Borç kayıtları içinde 182 tanesi verilen borcun kaydedilmesi ile ilgiliyken 19 tanesi anlaşmazlıkları içermektedir. Aşağıdaki grafikte konularına göre dava sayılarını yüzdeler halinde görmek mümkündür.

Grafik 1: Konularına göre davalar

Grafikte de görüldüğü gibi verilen borcun mahkemeye kaydedilmesine çok sık rastlanmıştır. Bunu alım-satım, miras-tereke, borç anlaşmazlıkları, köle alım-satım-azat, hırsızlık, cinayet, darp konuları takip etmiştir.

Ekonomi Konulu Davalar

Sicilde en çok ekonomi konulu davaların yer aldığı tespit edilmiştir. Bunların içinde borç kayıtlarından sonra aşağıda tablo halinde listelenen satış davaları (ev-bahçe-tarla) gelmektedir.

Tablo 5: Sicilde Geçen Ev-Tarla-Bahçe Satışları

Hüküm No	Mahalle-Köy	Fiyat-Akça	Satılan Mal
1-B-1	Hoca Veli	3300	Ev
2-A-2	-	1200	Bağ
2-A-3	Karasarı	800	Tarla
2-A-4	Canpaşazâde	700	Ev
3-B-1	İskender Çavuş	6400	Ev
4-A-2	Hüseyin Çavuş	580	Ev
4-B-3	İskender Çavuş	4525	Ev
5-B-1	Naib	1600	Ev
6-A-1	İskender Çavuş	2500	Ev
7-B-4	Banados	3600	Bahçe
8-B-4	Câmi'-i atîk	5600	Ev
9-B-4	Naib	1320	Tarla
10-A-1	Kefere Mahallesi	600	Ev
10-A-2	Kefere Mahallesi	870	Bağ
11-B-1	-	500	Tarla
12-A-7	Rodosçuk	1500	Ev
12-B-3	Hayrabolu	2000	Tarla
13-A-1	Kara Kâtip	10000	Ev
13-A-2	Kara Kâtip	500	Ev

13-B-8	Rodosçuk	1500	Ev
14-A-6	Banados	1000	Bağ
15-B-4	-	200	Tarla
17-A-6	Hoca Bayezid	1800	Ev
17-B-4	Bevvâb Mehmed Bey	2500	Ev
21-A-7	Küçük Papaz	1000	Ev
22-B-6	Yunus Bey	1450	Ev
23-A-2	İbrahim Bey	15000	Ev
23-A-5	Bevvâb Mehmed Bey	1200	Ev
23-A-6	Cânibzâde(?)	1000	Ev
25-A-3	Canpaşazâde	1850	Ev
25-A-4	Küçük Papaz	2500	Ev
26-A-6	Banados	650	Tarla
26-B-5	Gazi	900	Tarla
27-B-1	Gazioğlu	800	Tarla
28-B-4	İbrahim Bey	4000	Ev
28-B-5	?	3000	Ev
28-B-6	-	2000	Bağ
28-B-7	Hoca Veli	3000	Ev
28-B-8	-	500	Bağ

29-B-1	Gazioğlu	9000	Tarla ve Ev
29-B-3	-	200	Tarla
30-B-5	Kayı	12640	Ev
32-A-2	Psikopos	6000	Ev
33-A-1	-	9000	Bağ
33-A-3	Behram Reis	3300	Ev
34-B-6	Kefere	1630	Ev
35-A-1	Osmanlı	1200	Tarla
35-B-4	Câmî-i atîk	16300	Ev
36-A-5	Hâcî Hürmüz	2280	Ev
36-B-6	Osmanlı	100	Çayır
37-A-1	Nebîoğlu	4500	Ev
38-A-2	Câmî-i atîk	6000	Ev
38-A-6	Kayı	600	Tarla
38-B-1	Küçük Bayezid	2200	Tarla
39-B-3	Nusretli yolunda	610	Bağ
39-B-3	Yağcı	700	Bağ
40-A-5	Karahisar	680	Bağ
40-B-3	Papaz	3500	Ev
47-A-7	Psikopos	2000	Ev
47-A-8	Yunus Bey	1000	Ev
47-B-1	Canpaşazâde	20000	Ev

Kaynak: R.Ş.S No: 1526

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere toplam 61 adet satış gerçekleşmiştir. Bu satışlardan 37 adeti ev, 13 adeti tarla, 9 adeti bağ, 1 adeti çayır, ve 1 adeti bahçedir. Sicildeki ev, bağ, tarla satışları ekonomik canlılığın bir göstergesidir.¹⁰

Şehirdeki ev satışlarına bakıldığında, evlerin bin ile yirmi bin akça arasında alıcı bulunduğu görülmektedir. Özellikle fevkâni olarak adlandırılan iki katlı evlerin fiyatları, tahtâni olarak adlandırılan tek katlı evlerden fazladır. Fevkâni evlerin üst katında oda ve sofaları vardır. Tahtâni olan evler bir veya birden fazla oda ve bahçeden oluşur. Bu evlerden biri İskender Çavuş mahalle sakinlerinden Ahmet'e aittir. (6-A-1) Tek katlı olan ev önünde sundurma ve meyve bahçesiyle birlikte iki bin beş yüz akçaya alıcı bulurken İbrahim Bey mahallesinde Şaban'a ait olan tahtâni ve fevkâni olan ev oda, ahır ve üç ocağı ile on beş bin akçaya alıcı bulmuştur. (23-A-2)

Ev satışlarını tarla ve bağ satışları izlemiştir. Şehirde bu satışlar genellikle bir veya daha fazla dönümden oluşan tarla ve bağların satışı şeklinde gerçekleşmiştir. Dönüm üzerinden sabit fiyat uygulaması olmadığı için bu satışlarda dönümü kimi zaman yüz yetmiş bir akçadan alıcı bulurken kimi zaman sekiz yüz yetmiş akçadan alıcı bulmuştur. Yaşanan bu fiyat farklılıklarında tarla ve bağın konumu, çevresi, bulunduğu mahalle gibi etkenlerin de önemi vardır.

Satış işlemleri genellikle Müslüman halk arasında gerçekleşmiştir. Her cemaatin kendi arasında satış yaptığı görülmüştür. Bu durum Müslüman halkın çoğunluğu oluşturmasından kaynaklanıyor olabilir. Nitekim Hacer Ateş doktora tezinde 16. Yüzyılda gelişen ticaret ile birlikte Rodosçuk'ta nüfusunun arttığını belirtmektedir.¹¹ Öte taraftan satışların büyük çoğunluğu erkekler arasında gelişirken kadınların da dahil olduğu satışlar vardır. Bu durum kadınların sosyal hayat içinde aktif olarak rol aldıklarını göstermesi bakımından önemlidir.

¹⁰ Tabloda okunamayan kısımlar “?” işareti ile sicilde isimi belirtilmemiş kısımlar ise “-” işareti ile gösterilmiştir.

¹¹ Hacer Ateş doktora tezinde 1550'lerin başında kasaba nüfusunun 5000'e yakın olduğunu tespit etmiş ve bu artışın ilerleyen yıllarda devam ettiğini belirtmiştir. Artış sebebini ise ticari aktivitelerdeki artış olarak değerlendirmiştir. Ateş, age, s. 114-115.

Adli Konulu Davalar

Söz konusu sicilde darp, cinayet ve hırsızlık gibi adli davalara rastlanmıştır. Adli konulu davalar incelendiğinde şehirdeki asayişin tam olarak sağlanamadığı düşünülmektedir.

Tablo 6: Sicilde Geçen Adli Konulu Davalar

Hüküm No	Konu	Davalı
4-B-4	Darp	Yusuf
9-A-10	Darp	Piri Ali bin Süleyman
10-A-3	Cinayet	Hasan
16-B-2	Hırsızlık	Mehmed Pervane
16-B-9	Hırsızlık	Mehmed
20-B-2	Hırsızlık	Yusuf bin Ramazan
22-A-1	Cinayet	-
28-A-4	Hırsızlık	Dimo
32-A-3	Darp	Ali
39-B-5	Cinayet	Ahmed
41-A-2	Cinayet	Hasan bin Turgut

Kaynak: R.Ş.S No: 1526

Adli konulu davaların ekonomik konulu davalara göre daha az yer tuttuğu görülmektedir. Davaların büyük bir çoğunluğunu Müslüman halk oluşturmaktadır. Sadece bir hırsızlık davasında Rum olan Dimo'nun ismi geçmektedir. Zabıtların sonunda özenle zikr edilen şuhûdü'l hâl kısmının sadece merakla izleyen halk olmaktan ziyade mahkemeye gözlemci sıfatıyla katılan kimseler oldukları veya mahkemede işi olup bekleyen kimseler oldukları söylenebilir.¹² Gayrimüslimler Osmanlı mahkemelerini aktif olarak kullanabiliyorlardı. Nitekim sicilde yaşadıkları anlaşmazlıklar sebebiyle mahkemeye başvurduklarını görüyoruz. Farklı cemaatler arasında çatışma içeren bir dava kaydına rastlanmazken, zabıtların şuhûdü'l hâl kısmında farklı cemaatlere mensup kişilerin birbirlerine şahitlik yaptıkları görülmektedir. İki gayrimüslim arasında olan davalarda şahitler Müslüman veya

¹² Ahmet Kılıç, Betül Kayar, "Osmanlı Yargılama Hukukunda "Şuhûdü'l Hâl'in Fonksiyonunu Yeniden Değerlendirme Gerekliği", Adalet Dergisi 62-63 (2019), s. 35. Hülya Taş, "Osmanlı Kadı Mahkemesindeki "Şuhûdü'l-Hâl" Nasıl Değerlendirilebilir ?", Bilig, 44 (2008), s.31.

gayrimüslim olabilirken bir Müslüman'ın gayrimüslime açtığı davada da şahitlerin gayrimüslim veya Müslüman olması hukuken uygundu. Örneğin 28-A-4 numaralı belgede geçen Dimo'nun hırsızlık davasında Müslüman kişilerin şahitlik yaptığı görülmüştür. Fakat Müslümanlar arasında olan davalarda gayrimüslimler şahitlik yapamazdı. Aynı zamanda sicilde şahitlik yapan kişilerin mesleklerinde çeşitlilik gözlemlenmiştir. Kasap, asker, göz hekimi, imam gibi farklı meslek gruplarından kişileri şuhûdü'l hâl kısmında görmek mümkündür.

Sonuç

Bu çalışmada, 1526 numaralı Rodosçuk şer'iyeye siciline (H. 985 Muharrem-986 Ramazan, M.1577 Nisan-1578 Kasım) dayanarak mahkeme yoğunluğu, belgelerin tür ve konuları sınıflandırılarak analizler yapılmaya çalışılmıştır. Belgeler türlerine göre sınıflandırılırken doğrudan doğruya mahkeme görevlileri tarafından düzenlenen belgeler zabıt, merkezden taşraya gönderilen belgeler suret başlığı altında incelenmiştir. Defterde zabıtlar çoğunluğu oluştururken, tarihlerine göre incelendiğinde mahkeme yoğunluğunun 985 yılının Zilkade ayı ve 986 yılının Muharrem ayında fazla olduğu tespit edilmiştir. En fazla zabıt kaydının 985 yılına ait olması 986 yılının son dört ayının defterde yer almamasından kaynaklanıyor olabilir. Toplam 17 adet suret olup, bunlar içinde 13 tanesi ferman ve berat, 4 tanesi mektuptur. Rodosçuk'un liman kenti olması, yetiştirilen tahılların saray ihtiyacı için gönderilmesi ve yapılan alışverişler değerlendirildiğinde ekonomik açıdan canlı bir kent olduğu söylenebilir. Osmanlı Devleti için hem ticaret anlamında hem tahıl temini anlamında önemli bir kenttir.

Davalar konularına göre incelendiğinde ekonomi konulu toplam 308, adli konulu 11 dava kaydına rastlanmıştır. Adli konulu davalara az rastlanmasının sebebi bazı anlaşmazlıkların mahkemeye gitmeden çözülmesi olabilir. Ekonomi konulu davalara çok rastlanmasının sebebi ise halkın büyük çoğunluğunun verdiği borcu mahkemeye kaydettirmesinden kaynaklanmaktadır. Ev ve tarla satışlarındaki fiyatlandırmada satılan malın konum, çevre ve mahalle özelliklerine göre fiyatlarında artış-azalma gözlenmiştir. Satışların çoğu erkekler arasında gelişirken kadınların da dahil olduğu satış işlemleri vardır. Bu kadınların sosyal hayat içinde aktif rol aldıklarının göstergesidir. Adli konulu 11 dava içinde sadece bir tanesi farklı bir cemaate mensuptur.

Kalan 10 dava Müslümanlar arasında geçmiştir. Farklı cemaatler arasında çatışma içeren dava kaydına rastlanmamıştır. Bu durum Müslüman halkın çoğunluğu oluşturmasından kaynaklanıyor olabilir. Sicilde geçen belgelerin şuhûdü'l-hâl kısmında farklı cemaatlerin birbirlerinin davalarına şahitlik yaptıkları görülmüştür. Rodosçuk kenti tarihinin bütünsel olarak değerlendirilebilmesi için günümüze ulaşan sicillerin tamamının transkripsiyonu yapılarak incelenmesi önem arz etmektedir.

Kaynakça

BOA,MŞH.ŞSC.d.7237

Atar, Fahrettin, "Mahkeme", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 27 (2003) s. 338-341.

Ateş, Hacer, *Kuzey Marmara Sahilleri ve Ard Alanında Şehirleşmenin Tarihi Süreci: XVI.-XVII. Yüzyıllarda Tekirdağ ve Yöresi*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, İstanbul, 2009.

Aydın, Mehmet Âkif, "Mahkeme", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 27, İstanbul, 2003 s. 342-344.

Bostancı, Necla, *1596 Numaralı Rodosçuk (Tekfurdığı) Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi ABD, Sakarya, 2010.

Cengiz, Emine, *1751 No'lu Rodosçuk (Tekirdağ) Şer'iyeye Sicili Transkripsiyon ve Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Edirne, 2008.

Doğanay, Pınar, "Arşiv Belgeleri Işığında Rodosçuk'ta Demografik Yapı (1785-1839)", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 67 (2021), s. 222-237.

Doğanay, Pınar, *III. Selim Dönemi'nde Rodosçuk (1789-1808)*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2020.

Doğanay, Pınar, "Osmanlı Toplumunda Aile: Rodosçuk Örneği (1785-1810)", *Journal of Universal History Studies*, 3/2 (2020), s. 318-335.

Ekin, Ümit, "17. Yüzyılın Son Çeyreğinde Rodosçuk Örneğinde Bir Osmanlı Mahkemesinin İş Yükü", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 55/1 (2015), s. 283-304.

Ekin, Ümit, "17. Yüzyılın Sonlarında Rodosçuk Kazasında Kölelerin Toplumsal Statüsü", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29/47 (2010), s. 23-37.

Faroqi, Suraiya, "İstanbul'un İaşesi ve Tekirdağ-Rodosçuk Limanı", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Ankara, 1980, s. 139-154.

İbicioğlu, Şeyda, *1572 No'lu Tekirdağ (Rodoscuk) Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu ve Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, İstanbul, 2016.

İslami, Agron, *1579 Numaralı Rodoscuk (Tekfurdağı) Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi ABD, Sakarya, 2010.

Kılıç, Ahmet, Kayar Betül, "Osmanlı Yargılama Hukukunda "Őuhudü'l Hâl'in Fonksiyonunu Yeniden Değerlendirme Gerekliliği", *Adalet Dergisi*, (2019).

Ortaylı, İlber, "16. Yüzyılda Rodoscuk (Via Aegnetia'nın Marmara Uzantısı)", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim/Makaleler I*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2004, s. 85-93.

Ortaylı, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, İstanbul, 2022.

Özkan, Ayşe, *1587 Numaralı Rodoscuk (Tekfurdağı) Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Sakarya, 2019.

Sarı, Furkan, *1599 Numaralı Rodoscuk Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Sakarya, 2019.

Sert, Özlem, *Rodoscuk Osmanlılar Döneminde Esamesi Geçen İnsanların Kenti 1546-1553*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, İstanbul, 2017.

Taş, Hülya, "Osmanlı Kadı Mahkemesindeki "Őuhudü'l-Hâl" Nasıl Değerlendirilebilir?", *Bilig*, 44 (2008), s.25-44.

Uğur, Yunus, "Şer'iyye Sicilleri", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 39, İstanbul, 2010 s. 8-11.

Araştırma Makalesi/ Research Article

İngiliz Garnet Wolseley'in İstanbul Misyonu (1901)

Muhammet Ballı*

(ORCID: 0000-0002-6138-9748)

Makale Gönderim Tarihi
21.09.2024

Makale Kabul Tarihi
23.11.2024

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Ballı, M., "İngiliz Garnet Wolseley'in İstanbul Misyonu (1901)", *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6/2 (Aralık 2024), 245-261.

APA: Ballı, M. (2024). İngiliz Garnet Wolseley'in İstanbul Misyonu (1901). *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6(2) (Aralık 2024): 245-261.

Öz

Bu makalede İngiltere'nin önemli askeri şahsiyetlerinden Garnet Wolseley'in İngiltere'yi temsilen İstanbul'a yaptığı gezi ele alınmaktadır. Bu gezi İngiliz-Osmanlı ilişkilerinin boyutunu ortaya koyarken, dönemin teşrifat kurallarına ışık tutması açısından da önemlidir.

Sultan II. Abdülhamid döneminde Osmanlı-İngiliz ilişkileri farklı bir boyut kazanırken padişah, çoğu devletle olduğu gibi İngiltere ile de dostluğunu sürdürerek adımlar atıyordu. Bu bağlamda devletin imajını güçlendirmeye yönelik Londra'ya heyetler gönderilirken, Londra'dan da İstanbul'a diplomatik heyetler gelmiştir. Sultan, Londra'ya giden Osmanlı heyeti aracılığıyla İngiliz siyasetçilere çeşitli hediyeler ve madalyalar armağan edip, İstanbul'a gelen heyetlere de çeşitli madalyalar vererek onların takdirini kazanmıştır. Bu hususta, İngiltere tahtına yeni çıkmış olan VII. Edward, Mareşal Wolseley'i dostluk adına İstanbul'a gönderirken, iki devlet arasında yeni bir dönemin

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, Türkiye, m.balli89@hotmail.com.

Ph.D. Candidate, Sakarya University, Institute of Social Sciences, Main Discipline of History, Turkey.

başladığını da ilan ediyordu. Ayrıca bu makalenin oluşmasında arşiv kaynakları, yerli ve yabancı süreli yayınlar ve ikinci el kaynaklar kullanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Osmanlı Devleti, İngiltere, II. Abdülhamid, VII. Edward.

British Garnet Wolseley's Mission to Istanbul (1901)

Abstract

This one in the article, Garnet Wolseley, one of the most important military figures of England. His trip to Istanbul on behalf of England is discussed. This trip, while it reveals the extent of England-Ottoman relations, it is also important in terms of ceremonial on the rules of the period.

During the reign of Sultan Abdülhamid II, Ottoman-British relations gained a different dimension and the sultan took steps to maintain his friendship with England, as he did with most states. In this context, while delegations were sent to London to strengthen the image of the state, diplomatic delegations from London also travelled to Istanbul. The Sultan presented various gifts and medals to British politicians through the Ottoman delegation travelling to London, and won their appreciation by giving various medals to the delegations coming to Istanbul. In this regard, VII. Edward, who had just ascended to the throne of England, sent Field Marshal Wolseley to Istanbul in the name of friendship and announced the beginning of a new era between the two states. In addition, archival sources, local and foreign periodicals and second-hand sources were used in the preparation of this article.

Keywords: İstanbul, Ottoman Empire, England, II. Abdülhamid, VII Edward.

Giriş

Sultan II. Abdülhamid, tahta çıktığı 1876'dan itibaren genelde konjonktüre uygun olarak hareket etmekteydi.¹ Bu minvalde Sultan, özellikle İngiltere'nin Osmanlı'yı yok edebileceği düşüncesine sahip olmakla birlikte Kırım Savaşı'ndan sonra Almanya'nın siyasi birliğini tesis etmesi Fransa ve Avusturya-Macaristan'ı zayıflatmıştı. Osmanlı

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "II. Abdülhamit'in İngiliz Siyasetine Dair Muhtıraları", *Tarih Dergisi*, s. 10, s. 43-46.

Devleti'nin koruyucusu olan devletler menfaatleri çerçevesinde saldırıya geçmişlerdi.²

Bu gelişmeler ışığında Osmanlı'nın İngiltere'ye karşı olumlu bir politika izlenmesi beklenmezdi. Sultan Abdülhamid, İngiltere'yi kızdırmamaya özen gösterip, dostluğunu sürdürmeye de gayret göstermişti. Sultan dostluk ve devletin imajını güçlendirme adına 1897'de Münir Paşa'yı Kraliçe Victoria'nın resmi törenine yollamıştı.³ Bundan tam üç sene sonra vefat eden İngiltere kraliçesinin cenaze merasimine Turhan Paşa başkanlığından bir heyeti göndermiştir.⁴ Buna mukabil tahta yeni çıkan Kral VII. Edward, iyi ilişkiler kurma adına tahta çıktığını haber veren bildiriği sultana iletmişti.

Padişah her yerde olduğu gibi temsil ettiği devletin uluslararası arenadaki itibarıyla orantılı olarak kolay veya zor ulaşılan kişiydi. Sultanın bir elçiyle görüşmesi ve görüşme şekli doğrudan Osmanlıların bu sırada güttüğü dış politika doğrultusunda şekilleniyordu. Elçi kabulü devletleri hukuken bağlayan yazılı esaslardan ziyade teamüllere göre yapıldığından, kabul töreni Osmanlı Devleti ile o devletin arasındaki ilişkiye göre önem kazanıyor, bazı olumsuz durumlarda ise sultanla görüşebilmek için uzun zaman beklemek zorunda kalıyordu.⁵

Öte yandan II. Abdülhamid devrinde farklı amaçlarla Londra'dan birçok heyet İstanbul'a seyahat ederken, İngiltere Kralı VII. Edward'ın döneminde ilk kez Osmanlı ülkesine bir ziyaret tertip edilmiştir. Sultan bu jeste karşılık 1902'de İngiltere Kralı VII. Edward'ın tahta çıkışını tebrik için Osmanlı hariciyesinin önemli bir isim olan Turhan Paşa'yı ikinci kez Londra'ya göndermiştir.⁶

II. Abdülhamid, saltanatı boyunca birçok yabancı devlet adamını sarayında ağırladı. Alman Kayzeri II. Wilhelm, İran Şahı Muzafferüddin,

² Feroze Yasamee, *Abdülhamid'in Dış Politikası; Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı (1878-1888)*, Çev. Yusuf Selman İnanç, Kronik Yayınları, İstanbul 2018, s. 69.

³ BOA, Y.MTV, Nr. 162/143, 2 Zilhicce 1315 (24 Nisan 1898).

⁴ BOA, İ.HUS, Nr. 86/58, 7 L 1318 (26 Ocak 1901).

⁵ Hakan Karateke, *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devletinin Son Yüz Yılında Merasimler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s.128.

⁶ BOA, İ.HUS, Nr. 95/52, 16 Zilkade 1319 (24 Şubat 1902).

Bulgaristan, Alman prensleri,⁷ Zengibar sultanı gibi birçok ismi sarayda misafir etti.⁸ Keza Sultan, diğer yabancı devlet adamlarına uyguladığı teşrifat kurallarının da aynısı da İngiliz heyetine de uygulamıştır. Gerekli hazırlıklar, nişan ve hediyeler, saraydaki ağırlamalar buna örnek verilebilir.

İngiltere'den gelen heyetin başkanı olan Wolseley'in bu görev için seçilmesi de bir o kadar dikkat çekicidir. Bilindiği üzere Wolseley, Osmanlı'yı yakından tanıyan bir devlet adamıydı. Zira Osmanlı yönetimi Rus Savaşı sonra bir ferman yayımladı ve Ada'yı İngiltere'ye teslim etti. İngiltere de Ada'ya Sir Garnet Wolseley'i tayin etti.⁹ Ziyaret her ne kadar nezaket gereği yapılsa da seyahatin arka planında siyasi nedenler yatmaktaydı. Heyet başkanı Wolseley, Viyana ve Bükreş ziyaretlerinde askeri makamları ziyaret edip, bu iki devletin askeri gücünü yakından tanıma fırsatı buldu. Tıpkı diğer iki devlet gibi de Osmanlı Devleti'nin askeri kurumları hakkında çeşitli bilgilere erişme fırsatı yakalamıştır. Ancak Wolseley'in Osmanlı askeri kurumları hakkında yazdığı rapora rastlayamadık.

Bu çalışmada farklı sorulara cevaplar aranmıştır. Bunların ilki ise Osmanlı-İngiltere tarafları açısından bu gezi nasıl bir öneme sahipti? Seyahatin yerli ve yabancı basına yansımaları neler olmuştur? Bu seyahatin hangi amaç uğruna yapılmıştır?

Wolseley'in Ziyaretleri Öncesi ve Sonrası Osmanlı-İngiliz İlişkileri

Wolseley'in seyahatinin planının tam olarak ortaya konması için Osmanlı-İngiliz ilişkilerinden bahsetmekte fayda vardır. Sultan, ilk olarak Arap vilayetlerindeki çalkantının müsebbibi olarak İngiltere'yi görmekteydi. Esasen Sultan, saltanatın ilk yıllarında 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda İngiltere'den hiç değilse diplomatik destek

⁷ Muhammet Ballı, "Alman Prensleri Friedrich Wilhelm ve Eitel Friedrich'in Anadolu Seyahati (1903)", *Vakanüvis -Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8 (2023),165-168.

⁸ Fatmagül Demirel, *Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler, Son Ziyafetler*, Doğan Kitap, İstanbul 2007, s.19.

⁹ Hansard, Turkey -Reprot Defensive Treaty with Turkey Question. HL., Deb., 08 July 1878, Vol.241, s.952-953.

gelmesini beklemişti.¹⁰ Osmanlı-Rus Savaşı sonrası İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu karşıtı politikası başladı. İlk müdahale Kıbrıs'ın korunamayacağı gerekçesiyle 1878 yılında işgal edilmesi idi. Daha sonraki yıllarda özellikle Gladstone'un iktidar yılları İngiltere ile Osmanlı ilişkilerinin en gergin ve çatışmanın had safhada olduğu dönem oldu. Çatışma döneminin en önemli sorunlarından biri de İngiltere'nin 1882 yılında Mısır'ı işgal etmiş olmasıdır. Tahsin Paşa anılarında bu durumu şöyle izah etmektedir: İngiliz siyasetinin Mısır'da ve Arabistan'da ne gibi gayeler takip ettiği hünkârca malûmdur.¹¹ Bu arada Osmanlı İmparatorluğu'nda genişlemekte olan Alman nüfuzu İngiltere'yi rahatsız ediyordu. Özellikle 1899 yılında II. Wilhelm'in Osmanlı İmparatorluğu'nu ziyaret etmesinden hemen sonra Bağdat demiryolunun yapımına dair imtiyazın Almanya'ya verilmesi İngiltere'nin teyakkuza geçmesine neden oldu. Bağdat demiryolundan sonra Hicaz demiryolu hattının yapımı için de adımlar atılması İngiltere tarafından tehdit olarak algılandı.¹²

Bu ziyaret, özelinde her iki taraf da güzel bir yankı uyandırsa da bilhassa 1893 yılında kurulan Makedonya İç Devrimci Örgütü öncülüğünde o güne kadar bölgede görülen en kanlı ayaklanmaya dönüşe ve Mürzteg Tasarısı, 1903 İinden Ayaklanması ve Avrupa'nın müdahalesi ile Makedonya sorunu haline geldi.¹³ Bu tarihten sonra Makedonya Sorunu uluslararası gündemi işgal eden konulardan birine dönüştü. İngiltere bu meselenin baş takipçilerindendi ve bu meseleyle alakalı olarak Balkan Birliği ya da Balkan İttifakı fikri İngilizler tarafından ortaya atıldı. Balkanlarda meydana gelen olaylarda Osmanlı yönetimini suçluyor, bölgede islahat yapılımasını istiyordu.¹⁴

¹⁰ François Georgeon, *Sultan Abdülhamid: Abdülhamid II, le sultan calife*, Çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 149-150.

¹¹ Tahsin Paşa, *Abdülhamit Yıldız Hatıraları*, Milliyet Matbaası, İstanbul 1931, s. 34.

¹² Taha Niyazi Karaca, "Dostluktan Çatışmaya: Osmanlı Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri", *Journal of Anglo-Turkish Relations (JATR)*, 1/1, Ocak 2020, 22-25.

¹³ Önder Kocatürk, *Osmanlı İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2011, s.33.

¹⁴ Gül Tokay, "Makedonya Sorununa Tarihsel Bir Bakış (1887-1908)", *Yeni Balkanlar Eski Sorunlar*, haz. Kemal Saybaşı, Gencer Özcan, Bağlam Yayınları, İstanbul 1997, s.47.

İngiliz Büyükelçisi O’Conor’un 1907 yılı için hazırladığı raporda şu ifadeler göze çarpar: “İngiltere ve Türkiye arasındaki ilişkiler, Sultan’a bağlı olduğu sürece daha az tolere edilebilirdi. Makedonya, Ermenistan ve diğer mazlum milletlerle ilgili Majestelerinin politikası sakıncalı görülüyor hatta nefret uyandırıyordu.”¹⁵

Görüldüğü üzere Osmanlı-İngiliz ilişkiler nezaket çerçevesinde gelişse de bölgesel konulardan ötürü Osmanlı Devleti, İngiltere’ye karşı gayet temkinli bir siyaset izlenmiştir.

Garnet Wolseley Kimdir?

Wolseley, 1833 yılında Dublin’de doğdu ve aldığı eğitimin ardından 1852’de İngiliz ordusunda göreve başladı. Daha sonra Burma, Kırım ve Hindi-Çin muharebelerine katıldı. Kırım Savaşı sırasında Sivastopol muharebesinde sol gözünden ağır bir şekilde yara aldı. 1865’te miralay rütbesine erişip, Kanada’da bulunan yerliler üzerine sevk edilen bölüklere komuta etti. Bu muharebe sonucunda miraliva rütbesine yükselirken çok geçmeden 1870’de şövalye rütbesine yükseldi. 1873’de Gana’da yaşayan Ashantilere karşı açılan savaşta başkent Kumasi şehrini ele geçirdi. Devlet başkanı Amanquatia esri edildi¹⁶ Ashanti Kralığına anlaşmaya zorlayarak devletine 1 milyon poundluk bir tazminat kazandırdı. Gana’dan dönüşte rütbesi ferikliğe yükselirken İngiltere Hükümeti tarafından 625.000 Sterlin bir ikramiye hediye etti. 1875’de Hindistan meclis üyeliğinde bulundu. Güney Afrika’da yaşayan Zululara karşı açılan savaşta İngilizlerin pek de başarılı olamamaları üzerine Ümit Burnu’nda idari görevde bulundu. Birkaç ay sonra Zulu Kralını esir ederek istediği sonuca ulaştı. Elde ettiği başarılar sonucunda İngiltere’nin en büyük nişanını alıp, İngiltere orduları başkomutanlığına getirildi.¹⁷ Yarım asır boyunca Büyük Britanya’nın Kıbrıs,¹⁸ Hindistan, Batı ve Güney Sudan, Mısır ve Nubia’da desteklediği

¹⁵ From the Annual Report for Turkey for 1907, The Hamidian Diplomacy [1907] General Foreign Relations, by Sir O’Conor 13 January 1908”, BDOW, Vol.V, s.43.

¹⁶ *A Memoir of Lieutenant-General Sir Garnet J. Wolseley*, ed. Charles Rathbone Low, Vol. II, Richard Bentley & Son, London 1878, s.119.

¹⁷ Sabah, “Müşarunileyh Lord Cenâblarının Tercüme-i Halleri”, 4101, 10 Nisan 1901, s.1-2.

¹⁸ Joseph Lehmann, *All Sir Garnet: A Life of Fied- Marshal Lord Wolseley*, Jonathan Cape, London 1964, s. 237.

tüm kampanyalarda yer aldı.¹⁹ 39 yaşında generalliğe terfi etti.²⁰ O sadece bir asker olarak değil, aynı zamanda bir yazar, sanatçı ve araştırmacıydı.²¹

Seyahat Hazırlıkları ve İstanbul'a Varış

Londra Sefiri Kostaki Antopulo Paşa tarafından Hariciye Nezaretine yazılan yazıda 4 kişilik bir heyetin 1901 yılı Mart ayında İstanbul'u ziyaret edeceği bildirilmekteydi. Sefir ayrıca heyetin başkanı olarak da İngiltere orduları eski kumandanı Wolseley'in atandığı haber verip, heyetin Viyana yoluyla İstanbul'a varacağını belirtti.²² Bu arada Osmanlı Devleti, seyahat hazırlıkları kapsamında heyetin konaklaması için Pera Palas Oteli'nde bir oda kiraladı.²³

Öte yandan Lord Wolseley'in başkanlığındaki heyet, önceyi Viyana'yı ziyaret etti. 1 Nisan'da Bükreş'e ulaşarak İngiltere Kralı VII. Edward'ın tahta çıkışını bildiren bildiriyi Romanya Hükümdarı Charles'e sundu. Heyet şehirde bulunan askeri kışlaları ve garnizonları da ziyaret edip detaylı bir rapor hazırladı.²⁴

İngiliz heyeti Romanya'daki temasların ardından 6 Nisan'da Belgrad'a ulaştılar. İngiltere Kralı tarafından gönderilen bildiriyi Sırp Kralı Alexandr'a sundular. Sırp Kralı tarafından gayet samimi bir şekilde karşılandılar.²⁵ Gerekli temasların ardından 9 Nisan'da Belgrad'dan ayrılan Lord Wolseley başkanlığındaki heyet²⁶ Osmanlı ülkesine hareket ettiler. Edirne taraflarına geldiğinde Edirne Vali Vekili Arif Paşa, Robert Mirzahi Efendi'yi "hoş-amedî" [hoş geldin] için vazifelendirdi.²⁷ Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti, İngiliz heyetinin Osmanlı ülkesini ziyaretini önemsemiş, gerekli hazırlıkları yapmıştır.

¹⁹ Halik Kochanski, *Field Marshal Viscount Wolseley: a reformer at the War Office*, King College London, 1996, s.12.

²⁰ Stamboul, "L'Ambassadeur Extraordinaire de S. M. Edouard VII Aupres de S. M. Le Sultan", 10 Nisan 1901, s.1.

²¹ *A Memoir of Lieutenant-General Sir Garnet J. Wolseley*, s.254.

²² BOA, Y.A.HUS, Nr. 413/138, 27 Zilkade 1318 (18 Mart 1901).

²³ BOA, BEO, Nr. 1638/122827, 7 Zilhicce 1318 (28 Mart 1901).

²⁴ Morning Leader, 3 Nisan 1901, s. 1-2.

²⁵ Morning Leader, 8 Nisan 1901, s.1-2.

²⁶ Lancashire Evening Post, 8 Nisan 1901, s. 1-2.

²⁷ Sabah, "Heyet-i Mahsusa", Nr. 4101, 10 Nisan 1901, s.1.

Ziyaret gerçekleşmeden basına yansıyan haberlerde Wolseley'in ziyaretinin olumlu olacağına dair yorumlar yapılmıştır. *Stamboul* Gazetesinde Wolseley'in Osmanlı ordusu hakkında hangi düşüncelere sahip olacağı şunlara yer verilmiştir:

*"Wolseley'in İstanbul'da görece pek çok şeyi olacak. Çünkü o sadece yüksek misyonla görevlendirilmiş bir elçi değil. Halen askerdir ve bu nedenle geçtiği ülkelerin askeri tesislerini dikkatle ziyaret eder. Yakın zamana kadar muayene ederken gösterdiği özeni fark etmiştik. Buna örnek olarak da Avusturya ve Romanya'daki okullar ve askeri kurumları sayabiliriz. Türkiye sınavına daha az konu olacaktır. Osmanlı İmparatorluğu için Sultan Abdülhamid'in hükümdarlığı döneminde her zaman büyük bir askeri ulus, iyi topraklara sahip bir halk olmanın farkındalığını gözler önüne serer. Bu seçkin uzmanın Osmanlı ordusu hakkındaki olumlu izlenimini kesin olacağı ortadadır."*²⁸

Fevkalâde elçi sıfatıyla gönderilen²⁹ Wolseley'in başkanlığını üstlendiği olağanüstü heyet 10 Nisan'da İstanbul'a ayakbastı. ³⁰ Wolseley'in görevi netti; II. Abdülhamid'e Victoria'nın ölümünü ve Kral VII. Edward'ın Büyük Britanya tahtına çıktığını bildirmektir. Bu arada heyette bulunan diğer isimler şunlardı: Albay Hotham, Kraliyet Donanmasından Yüzbaşı Bacon, Viscount Castlereagh, Hariciye Nezareti çalışanlarından Teğmen Robert Synges idi. Osmanlı Devleti, karşılama için mihmandar olarak atadığı Ahmed Ali Paşa'yı Küçükçekmece'ye gönderdi. Ahmed Ali Paşa, Küçükçekmece'de gerçekleştirdiği karşılamanın ardından bürokratlardan Nedim Bey'le birlikte 9 Nisan sabahı yola çıktı. Trende İngiliz sefaretini birinci tercümanı Bay Block da hazır bulundu. İngiliz heyetini taşıyan Şark Sürat treni 10.40 sularında Sirkeci Garına giriş yaptı. Teşrifat Nezareti çalışanlarından Galip Bey, Mareşal Wolseley'in bulunduğu vagona bindi ve burada bir karşılama töreni yaptı. Londra'dan gelen heyeti aynı zamanda İngiltere Büyükelçisi Nicholas O'Conor ve sefaret çalışanları da karşıladı. Sirkeci'den saray arabalarıyla Pera Palas Otel'i'ne doğru yola çıkıldı. İlk arabada Feld Mareşal Viscount Wolseley

²⁸ Stamboul, "L'Ambassadeur Extraordinaire de S. M. Edouard VII Aupres de S. M. Le Sultan", 10 Nisan 1901, s.1.

²⁹ BOA, Y. PRK. HR, Nr. 30/49, 29 Şevval 1318 (19 Şubat 1901).

³⁰ Sabah, "Heyet-i Mahsusa-i Fevkâlade", Nr. 4100, 9 Nisan 1901,

ve Galip Bey vardı. İkincisinde Albay Hotham, Yüzbaşı Bacon ve Ahmed Ali Paşa yerlerini aldı. Üçüncü arabada Teğmen Lord Castlereagh ve Syngé yer alıyordu. Büyükelçi ile büyükelçilik ve konsolosluk personeli arabalarıyla Pera'ya ulaştı. Ardından Wolseley ve Albay Hotham, İngiltere Büyükelçisi Nicholas O'Conor tarafından onurlarına verilen öğle yemeğine katıldı. Bu arada İngiliz heyetinin İstanbul'daki da programları da netleşti; İstanbul'daki ikinci günlerinde ise Yıldız Sarayı'na gidip, II. Abdülhamid ziyaret edeceklerdi.³¹ *Stamboul* 'da bu ziyaretle ilgili şu ifadelere yer verilmiştir:

“Dün bu elçiye verilen hoş karşılanmayı duyduk. En yüksek derecelerle karşılandı. Onun seçkin kişiliği, siyasi misyonunun hak ettiği itibarı daha da artırdı. Burada kariyerini hatırlamamıza gerek yok. Kral VII. Edward, Sultan Abdülhamid'e daha ünlü bir kişiyi gönderemezdi. Mareşalin İstanbul'da görececek pek çok şeyi olacak. Çünkü o sadece yüksek misyonla görevlendirilmiş bir elçi değil. O halâ bir asker ve bu nedenle dikkatle askeri kurumları ziyaret ediyor. Yakın zamana kadar Avusturya ve Romanya'daki okulları ve askeri kurumları incelediğine de dikkat çekmiştik.”

Bu arada İngiltere Büyükelçiliğinde Nicholas Q'Conor tarafından misyon onuruna ziyafet verildi. Bu ziyafete Avusturya Sefiri Calice, Bulgaristan'ı temsilen Gueschoff, Mihmandar Ahmed Ali Paşa, Nedim Bey, İngiliz elçiliği danışmanı Bay de Bunsen, Albay Ponsomby, Bay Barclay, Bay Block katıldı. Akşamki resepsiyonda heyetin sultan tarafından kabulü sırasında İngiltere Büyükelçisi Nicholas O'Conor'un da padişaha yeni güven mektuplarını sunacağı açıklandı.³²

9 Nisan'da İstanbul'a ayak basar basmaz İngiltere Sefarethanesine misafir olarak giden heyet, öğle yemeğini burada yedikten sonra Hariciye Nezaretine gidip Nazır Tevfik Paşa tarafından kabul edilmiştir. Kral tarafından gönderilen name-i hümayunun bir nüshasını nazıra vermişlerdir. Akşam yemeği de aynı şekilde İngiltere Sefarethanesinde

³¹ *Stamboul*, “L'Ambassade Extraordinaire Britannique à Constantinople”, 8 Nisan 1901, s.1.

³² *Stamboul*, “L'Ambassadeur Extraordinaire de S. M. Edouard VII Aupres de S. M. Le Sultan”, 10 Nisan 1901, s.1.

yenildikten sonra araçlar yardımıyla ikamet edecekleri Pera Palas Otelı'nin yolunu tutmuşlardır.³³

İngiliz Heyetinin Sultan II. Abdülhamid Tarafından Kabulü

10 Nisan'da İstablı Âmîre'den kendilerine tahsis edilen yedi adet arabanın dört atlı olan birincisine Lord Wolseley, Elçi Nicholas O'Conor ve Teşrifat Nazırı Galip Bey binmiştir. İkinci arabaya ise Miralay Hotham, Yüzbaşı Bacon ve Teşrifat Nazır Yardımcısı Hilmi Bey binmişti. Üçüncü arabaya ise Mösyö Robert ve mihmandarlardan Ahmed Ali Paşa, dördüncü arabada ise İngiltere'nin İstanbul Sefaret Müsteşarı Mösyö Bonson, Baştercüman Mösyö Black yer alırken Osmanlı Devleti adına da Nedim Bey de diğer arabalarda yerini aldı. Kortejin yanında ise güvenliği sağlamak adına Fuad, Kerim, Mehmed ve Mustafa beyler yerlerini almıştı. Bunun yanına sıra mızraklı süvari alayı da Lord Woseley'in arabasının önünde güvenlik önlemleri almıştı. Hepsi üniformalı olduğu halde Pera Palas otelinden saat 11 sularında hareket edip, Beyoğlu, Gümüşsuyu, Dolmabahçe ve Beşiktaş yoluyla akşam saat 11.50'de Yıldız Sarayına varmışlardı. Heyet doğruca merasim dairesine gidip, Lord Wolseley ve İngiliz Elçisi biraz istirahat ettikten sonra padişah tarafından kabul edilmişti. Gayet sıcak bir atmosferde gerçekleşen görüşmede Lord Wolseley, VII. Edward tarafından tahta geçişini ve Kraliçe Victoria'nın vefatını bildiren nameyi Sultan II. Abdülhamid'e takdim etmiştir.³⁴ Heyet Başkanı Wolseley tarafından bir nutuk gerçekleştirken bu konuşmanın içeriği şöyledi:

“Kraliçe Victoria'nın vefatıyla VII. Edward'ın İngiltere, İrlanda ve Hindistan kralı sıfatıyla tahta çıkış bildirisini arz etmekten şeref duydum. İstanbul'u ve Padişah'ı ziyaret etmekten onur duydum. Kralın öteden beri var olan dostluğu ve muhabbet mesajlarını arz etmek adına görevlendirildiğimden ötürü oldukça mutluyum. Kral, iki ülke arasındaki güzel ilişkilerin artarak devam etmesini canı gönülden arzu etmektedir.”

Sultan II. Abdülhamid de Kraliçe Victoria'nın ölümü nedeniyle üzgün olduğunu ve VII. Edward'ın başa geçmesinden ötürü de memnuniyetini ve mutluluğunu ifade etmiştir. Konuşmaların ardından İngiltere'nin

³³ Sabah, “Heyet-i Mahsûsa”, Nr. 4101, 10 Nisan 1901, s.1.

³⁴ Tercüman-ı Hakikat, “Heyet-i Sefaret Fevkâlede”, no: 7168, 11 Nisan 1901, s.1.

İstanbul Elçisi Nicholas O'Connor yeni atandığından güven mektubunu sultana sunmuştur. İngiltere'den gelen heyet aynı gün içinde Selamlık törenine katılmak için hazır bulunmuştur. Selamlık töreninden saat sonra İngiltere heyeti onuruna sarayda mükemmel bir ziyafet düzenlenmiştir. Yemek sırasında Osmanlı ve İngiliz marşları çalmıştır. Sultan II. Abdülhamid tarafından nezaket gereği Wolseley'e Murassa Osmanî nişanı verilirken, eşi ve kız kardeşine de Şefkat nişanı hediye edilmiştir.³⁵

Öte yandan heyet, 11 Nisan'daki programında İstanbul'un birçok yerini gezmişlerdir. Lord Wolseley, mihmandarları eşliğinde kendilerine tahsis edilen araçlarla Tophane rıhtımına hareket etmişlerdir. Burada hazır bekleyen Rehber istibotuna binerek Yedikule bölgesini ziyaret etmişlerdir. Yedikule'deki temaslarının ardından Sur dışından Edirnekapı yoluyla Eyüp civarında Defterdar İskeleye inip arabalarla Unkapanı yoluyla konakladıkları Pera Palas Oteline geri dönmüşlerdir.³⁶

İstanbul Gezisi

11 Nisan'da heyetin İstanbul'daki programı da oldukça yoğun geçerken Lord Wolseley ve heyeti, mihmandarları Ahmed Ali Paşa eşliğinde kendilerine tahsis edilen araçlarla Cisricedîd, Sirkeci ve Soğukçeşme caddelerinden geçerek Müze-i Hümayûn'a ulaşmışlardır. Burada kendilerini Müze müdürü Osman Hamdi Bey karşılamıştı ve müzedeki eski eserleri incelemişlerdir. Osman Hamdi Bey, müze hakkında kısa bir bilgilendirme yapmasının ardından Hazine-i Hümayûna uğramışlardır. Bu ziyaretin ardından arabalar yardımıyla Ayasofya, Sultan Mahmud Türbe-i Şerif Caddesi'nden geçerek Nuru Osmaniye bölgesine varmışlardır.³⁷

Bu ziyaretten hemen sonra Kapalı Çarşı'yı dolaşmışlar ve bedestendeki Ubûd Efendi ile Antikacı Osman ve Sa'da beylerin dükkânlarına girmişlerdir. Öte yandan çarşıda bulunan kuyumculara da uğramışlardır. Bu ziyaretten hemen sonra Ahmed Ali Paşa'nın Mercan'da bulunan evine misafir olmuşlardır. Aynı zamanda yetenekli

³⁵ BOA, İ.TAL, Nr.: 247/7, 25 Zilhicce 1318 (15 Nisan 1901); Tercüman-ı Hakikat, "Heyet-i Sefaret Fevkâlede", Nr. 7168, 11 Nisan 1901, s.1.

³⁶ Tercüman-ı Hakikat, "Heyet-i Sefaret Fevkâlede", Nr. 7168, 11 Nisan 1901, s.1.

³⁷ Sabah, "Heyet-i Mahsusa", Nr. 4103, 12 Nisan 1901, s.1-2.

bir ressam olan Ahmed Ali Paşa'nın evinde bulunan tabloları yakından incelemişlerdir. Kendilerine ikram edilen çaylardan sonra Bâb-ı Seraskerîye'nin Mercan Kapısı'ndan geçerek Talim meydanından geçmişlerdir. Daha sonra Bayezid Kapısından çıkarak Çemberlitaş, Babıali Caddesi ve Sirkeci³⁸ Cisricedid yoluyla akşamüzeri Pera Palas Oteline dönmüşlerdir. Gece saatlerinde İngiltere Sefarethanesinde bir ziyafet tertip edilmiştir. Osmanlı Devleti adına Ahmed Ali Paşa katılırken İran Sefiri Mirza Mahmud, Avusturya Sefiri Calice ve diğer sefaret çalışanları da hazır bulunmuşlardır.³⁹

12 Nisan'da ise Yıldız Sarayı'nda davetli olarak yemeğe katılmışlardır. Yemeğin akabinde İstabl-ı Âmire'yi gezmişlerdir. İstabl-ı Amire Müdürü Faik Bey tarafından bir karşılama töreni yapılmış ve ardından Pera Palas Oteline dönmüşlerdir. Oteldeki istirahat hemen sonra Ahmed Ali Paşa Ayaspaşa'da bulunan Almanya Sefarethanesini ziyaret etmişlerdir.⁴⁰ Lord Wolseley ile kendisine eşlik eden İngiltere Sefareti Baş Tercümanı ile birlikte 13 Nisan'da Kapalı Çarşı'ya giderek bazı eşyalar satın almışlardır.⁴¹

Hereke Fabrika-i Hümayûn Ziyaretleri

Bilindiği üzere Hereke halı fabrikası birçok devlet adamının ilgisini çekmiş ve seyahatlerinde bu mekân da gezilmiştir. Bu hususta Kaiser II. Wilhelm ve eşi Kraliçe Victoria'nın İstanbul'da ziyaret ettikleri yerlerden bir tanesi de Hereke'deki halı fabrikasıydı. Trenle Hereke'ye gelen kayzer ve maiyeti renkli bir merasimle karşılanmıştı.⁴²

Bu arada Lord Wolseley'in başkanlığındaki heyetin 14 Nisan'daki programı da şekillenmiştir. Heyetin İstanbul dışına yapacağı program şu şekildeydi: ilk başta İmogen Vapuru'yla Hereke Halı Fabrikasını ziyaret için hareket edilecekti. Lord Wolseley ve heyetini karşılamak sabah saatlerinde için Hazine-i Hassa Nazırı Ohannes Efendi de Hereke'ye giderek orada bir karşılama töreni gerçekleştirecekti. Heyet üyeleri Hereke Fabrika-i Hümayûn'u gezerken kendilerine burada bir

³⁸ Sabah, "Heyet-i Mahsusa", Nr. 4103, 12 Nisan 1901, s.1-2.

³⁹ Tercüman-ı Hakikat, "İngiltere Sefaret Fevkâledesî", 7168, 12 Nisan 1901, s.1.

⁴⁰ Sabah, "Heyet-i Mahsûsa", Nr. 4104, 13 Nisan 1901, s.1-2.

⁴¹ Sabah, "Heyet-i Mahsûsa", Nr. 4105, 14 Nisan 1901, s.1-2.

⁴² Necmettin Alkan, "Dış Siyasetin Bir Aracı Olarak Hükümdar Gezileri: Kaiser II. Wilhelm'in 1898 Şark Seyahati", *Osmanlı Araştırmaları* 31, İstanbul 2008, s. 26-27.

ziyafet verildi. Daha sonra Mudanya ve Bursa'ya hareket edilecekti. Bursa'da bir kaldıktan sonra Mudanya'ya gideceklerdi. Oradan da Atina'yı ziyaret edeceklerdi. İstanbul dışına yapılmış olan bu programda ufak çaplı bazı değişiklikler yapılmıştır. Bazı memurlar tarafından yapılan karşılama töreninin ardından heyet, Hereke Fabrikası'nın her bölgesini ayrı ayrı gezmiştir. Lord Wolseley gördüğü eserler karşısında hayranlığını gizleyememiştir. Fabrikada gezdikten sonra bir müddet fabrikada dinlenmeye çekilmişlerdir. Heyetin programında yer alan Bursa ve Mudanya gezileri de iptal edilmiştir.⁴³

Dönüş

15 Nisan'da İngiltere'den gelen heyet için dönüş hazırlıkları başlamıştır. Heyet, saat 4 sularında kendilerine tahsis edilen araçlarla Pera Palas Oteli'nden hareket etmişlerdir. Kalabalık kortej eşliğinde Humbaracı yokuşunda bulunan İngiltere Kilisesi giderek burada ayine katılmışlardır. Bir saat kadar kilisede kaldıktan sonra arabalar yardımıyla Tophane rıhtımına inmişlerdir. Arabalardan inmişler ve kendilerine Teşrifatçı Galip Bey tarafından bir merasim düzenlenmiştir. Bu veda merasiminde İngiltere Sefiri ve sefaret çalışanları da hazır bulunurken Lord Wolseley, Galip Bey'in elini sıkarak İstanbul'da buldukları zaman müddetince oldukça iyi zaman geçirdiklerini dile getirmiştir. Padişah'a ise ayrıca memnuniyeti ve teşekkürlerini iletmesini rica etmiştir. Mihmandarları Ahmed Ali Paşa ise Rehber istimbotuna binerek heyete Kale-i Sultaniye'ye kadar eşlik etmiştir. Rehber istimbotu misafirleri taşıırken İmogen Vapuru da İngiltere sefaret çalışanları Kale-i Sultaniye'ye kadar götürmüştür. Lord Wolseley istimbota bindikten sonra rıhtımda bulunan Galip Bey'e el sallayarak Fransızca "çok memnunum" demiştir. Saat 5.45'te vapur Marmara'ya doğru hareket etmiştir.⁴⁴ Wolseley, Kale-i Sultaniye'den gönderdiği telgtafta gördüğü ilgi ve alaka karşısında padişaha bir teşekkür mesajı göndermiştir.⁴⁵

Sonuç

⁴³ Sabah, "Heyet-i Mahsûsanın Avdeti", Nr. 4106, 15 Nisan 1901, s.1-2.

⁴⁴ Stamboul, 15 Nisan 1901, s.2.

⁴⁵ Stamboul, 17 Nisan 1901, s.1; Sabah, "Heyet-i Mahsûsanın Avdeti", Nr. 4106, 15 Nisan 1901, s.1-2.

İngilizlerin Mısır'ı işgali, Kıbrıs sorunu ve birçok meseleden dolayı Osmanlı Devleti denge politikası izlemeye başlamıştır. İngiltere'nin yerine Almanya'yla yakınlık kurulurken Rusya ile dostluk sürdürülmeye devam edilmiştir. İngiltere'yi kızdırmaktan imtina edilirken iki devlet arasında dostluk devam etmekteydi. Osmanlı Devleti tarafından İngiltere Kraliçesi Victoria'nın ölümü dolayısıyla cenaze merasimine bir heyet gönderilirken, İngiltere de dostluk ve teamüller gereğince Osmanlı Devletine bir heyet göndermiştir.

Teşrifat açısından bu ziyarete bakacak olursak, Sultan II. Abdülhamid konuklarını oldukça iyi ağırlamıştır. İngiliz heyetinin İstanbul'da geçirdikleri zaman boyunca karşılama heyetinden hediyelere kadar her şey itinayla tertip edilmiştir. Her şey planlı ve programlı bir şekilde en ince ayrıntısına kadar düşünülmüştür.

Bu seyahat, iki farklı amaca dayandırılabilir. Bu amaçlardan ilki dostluk amacıyla yapılırken ikincisi de İngiltere'nin bu heyeti İstanbul'a göndermesinin altında yatan siyasi neden ise Osmanlı askeri kurumları hakkında bilgi toplama amacıyla yapılmış olmasıdır. İngiliz heyetinin başkanı olan Wolseley, Avusturya ve Romanya'da askeri kurumları incelerken nedeni bilmediğimiz sebeplerden ötürü İstanbul'da askeri mekânları inceleyememiştir. Nitekim Osmanlı başkentine gelen diğer misafirler gibi tarihi ve turistik yerleri ziyaret ederek İstanbul programını sonlandırmıştır. İngiltere Kralı VII. Edward tarafından asker kökenli bir ismin İstanbul'a gönderilmesi de tesadüf değildir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
Bâbîâli Evrak Odası. Bâbîâli Evrak Odası Evrakı (BEO).
İrade Hususi (İ.HUS).
İrade Taltifat (İ.TAL).
Yıldız Sadaret Hususi (Y.A.HUS).
Yıldız Perakende, Hariciye Nezareti (Y.PRK.HR).
Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV).

Basın Kaynakları

Lancashire Evening Post

Morning Leader
Sabah
Stamboul
Tercüman-ı Hakikat

Kitap ve Makaleler

A Memoir of Lieutenant-General Sir Garnet J. Wolseley, ed. Charles Rathbone Low, Vol. II, Richard Bentley & Son, London 1878.

Alkan, Necmettin, "Dış Siyasetin Bir Aracı Olarak Hükümdar Gezileri: Kaiser II. Wilhelm'in 1898 Şark Seyahati", *Osmanlı Araştırmaları* 31, İstanbul 2008.

Ballı, Muhammet, "Alman Prensleri Friedrich Wilhelm ve Eitel Friedrich'in Anadolu Seyahati (1903)", *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8 (2023), s. 165-190.

Demirel, Fatmagül, *Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler, Son Ziyafetler*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2007).

Karaca, Taha Niyazi, "Dostluktan Çatışmaya: Osmanlı Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri", *Journal of Anglo-Turkish Relations (JATR)*, 1/1, Ocak 2020.

Karateke, Hakan, *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devletinin Son Yüz Yılında Merasimler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.

Kocatürk, Önder, *Osmanlı İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2011.

Kochanski, Halik, *Field Marshal Viscount Wolseley: a reformer at the War Office*, King College London, 1996.

Lehmann, Joseph, *All Sir Garnet: A Life of Fied- Marshal Lord Wolseley*, Jonathan Cape, London 1964.

Tahsin Paşa, *Abdülhamit Yıldız Hatıraları*, Milliyet Matbaası, İstanbul 1931.

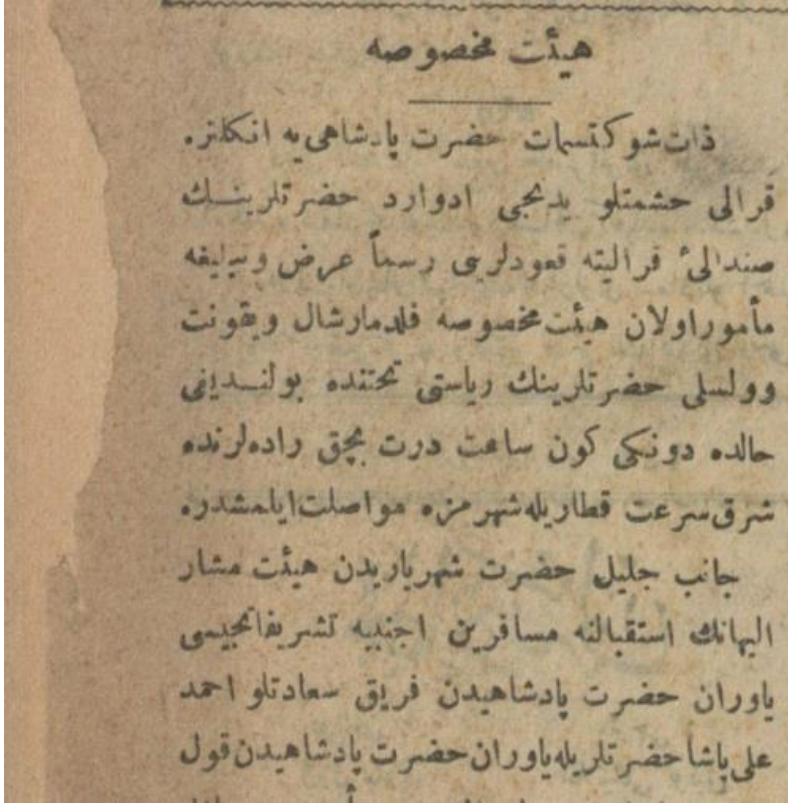
Tokay, Gül, "Makedonya Sorununa Tarihsel Bir Bakış (1887-1908)", *Yeni Balkanlar Eski Sorunlar*, haz. Kemal Saybaşı, Gencer Özcan, Bağlam Yayınları, İstanbul 1997.

Yasamee, Feroze A. K., *Abdülhamid'in Dış Politikası; Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı (1878-1888)*, Çev. Yusuf Selman İnanç, Kronik Yayınları, İstanbul 2018.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "II. Abdülhamit'in İngiliz Siyasetine Dair Muhtıraları", *Tarih Dergisi*, S.10.

EKLER

Ek 1: Sabah, "Heyet-i Mahsusa", Nr. 4101, 10 Nisan 1901, s.1.

Ek 2: Tercüman-ı Hakikat, "İngiltere Sefaret Fevkâledesi", 7168, 12 Nisan 1901, s.1.

انكلتره سفارت فوق العاده سی
ذات شوکت سادات حضرت پادشاهی به انكلتره
قرالی حشمتلو بدیجی ادوارد حضرت تلیرنیک
صندالی قرالی به قعود لرخی رسما عرض وتالیقه
مأمور اولان هیئت مخصوصه دونکی نسخه مزده
یازدیقتمز وجهله حضور لامع انور حضرت
تاجدار اعظمیده شرفیاب متول اولدیغی اتاده
هیئت مخصوصه رئیس فلد مارشال لورد
وولسه لی حشمتلو بدیجی ادوارد حضرت تلیرنیک
خط دستلریله محرر ووالده لرخی قرالیجه تک
وقوع وفاتیله انكلتره صندالی قرالیسنه قعود
ایتدکلرینی مین اولان نامه قرالی بی مراسم
معتاده ایله تقدیم ایجتس آتی متعاقب شومآلده
برنطق ایراد ایلمشردر :
« قرالیجه ویقتوریا حضرت تلیرنیک وفاتی
ومتبوع مفخمک (بدیجی ادوارد) نامیله انكلتره

Araştırma Makalesi/ Research Article

Bir Dizi İnşa Faaliyetinin Yarattığı Bir Liman: Osmanlı Yeniçağı'nda Kuşadası

Bülent Çelik* – Yasin Akmeşe**

(ORCID: 0000-0002-3882-7877 / 0000-0003-1578-7099)

Makale Gönderim Tarihi
01.11.2024

Makale Kabul Tarihi
26.11.2024

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Çelik, B., Akmeşe, Y., "Bir Dizi İnşa Faaliyetinin Yarattığı Bir Liman: Osmanlı Yeniçağı'nda Kuşadası", *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6/2 (Aralık 2024), 262-286.

APA: Çelik, B., Akmeşe, Y. (2024). Bir Dizi İnşa Faaliyetinin Yarattığı Bir Liman: Osmanlı Yeniçağı'nda Kuşadası. *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6(2) (Aralık 2024): 262-286.

Öz

Kuşadası, Osmanlı Devleti'nin XVI-XVII. yüzyılları boyunca nüfusu ve ticari potansiyeli giderek büyüyen bir liman kentiydi. Osmanlı başkentinin Ayasuluğ kazasına bağlı bu küçük köye olan ilgisi XVI. yüzyılda başladı. Başkent İstanbul'un ihtiyacı olan zeytin, zeytinyağı, sabun, kuru meyveler ve tahılın bir kısmı Aydın sancağından karşılandığı için bu ürünlerin gemilere yükleneceği korunaklı bir limana ihtiyaç duyulmaktaydı. Ayrıca Mısır'ın I. Selim tarafından

* Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, bcelik@adu.edu.tr.

Assoc. Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, Turkey.

** Arş. Gör., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, yasinakmese91@gmail.com.

Res. Assist., Aydın Adnan Menderes University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, Turkey.

ele geçirilişinden sonra İskenderiye-İstanbul arasındaki deniz seyrüseferinin önemi giderek artınca, bu güzergâh arasında işleyen gemi trafiği için yine güvenli, korunaklı ve lojistik imkânları olan Kuşadası gibi limanlara ihtiyaç duyulmaya başlamıştır. Her yıl önemli miktarda tahıl, pirinç ve nakit parayı İskenderiye'den İstanbul'a taşıyan Osmanlı gemileri, seyrüseferi açık denize çıkmak yerine genellikle daha güvenli gördükleri kıyıları izleyerek gerçekleştirmekteydiler. Bu rota üzerinde korunaklı limanı, güvenliği sağlayan ve hatırı sayılır bir askeri gücü olan istihkâmı ve zengin hinterlandı ile Kuşadası ideal bir konumdaydı. Kasabanın bu özelliklerini kazanması doğal olarak birdenbire olmamıştı. Kuşadası'nın önce Cerrah Mehmed Paşa'ya, onun ölümü sonrasında da vasiyeti gereği Öküz Mehmed Paşa'ya temlik edilmesi, onun da bir süre sonra kasabada bir han, kule ve liman inşaatına başladığı ve bu yapıların inşasının bitirildiği tarihi olan 1618 yılı, kasabanın gelişimindeki en önemli tarih olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Kuşadası, Aydın Sancağı, Osmanlı Devleti, Öküz Mehmed Paşa, kale, kervansaray.

A Port Created By A Series Of Construction Activities: Kusadasi In The Ottoman New Age

Abstract

Kusadasi was a city in the XVI-XVII. centuries of the Ottoman Empire. It was a port city whose population and commercial potential grew steadily throughout the centuries. The Ottoman capital's interest in this small village in the Ayasuluğ district dates back to the XVI th century. It started in the century. Since some of the olives, olive oil, soap, dried fruits and grain needed by the capital Istanbul were met from the Aydın sanjak, a sheltered port was needed where these products could be loaded onto ships. In addition, as the importance of sea navigation between Alexandria and Istanbul increased after the conquest of Egypt by Selim I, safe, sheltered and logistical ports such as Kusadasi began to be needed for the ship traffic operating between this route. Ottoman ships, which carried a significant amount of grain, rice and cash from Alexandria to Istanbul every year, generally carried out navigation by following the coasts, which they considered safer, rather than going to the open sea. Kusadasi was in an ideal location on this route, with its sheltered harbour, fortifications that provided security and a considerable military power, and its rich hinterland. The year 1618 must be the most important date in the development of the town, as Kusadasi was first transferred to Cerrah Mehmed Pasha, and after his death, to Öküz Mehmed Pasha in accordance with his will,

and he started the construction of an inn, tower and port in the town, and the date when these structures were completed.

Keywords: Kusadası, Sanjak of Aydın, The Ottoman Empire, Öküz Mehmed Pasha, Castle, Caravanserai.

Giriş

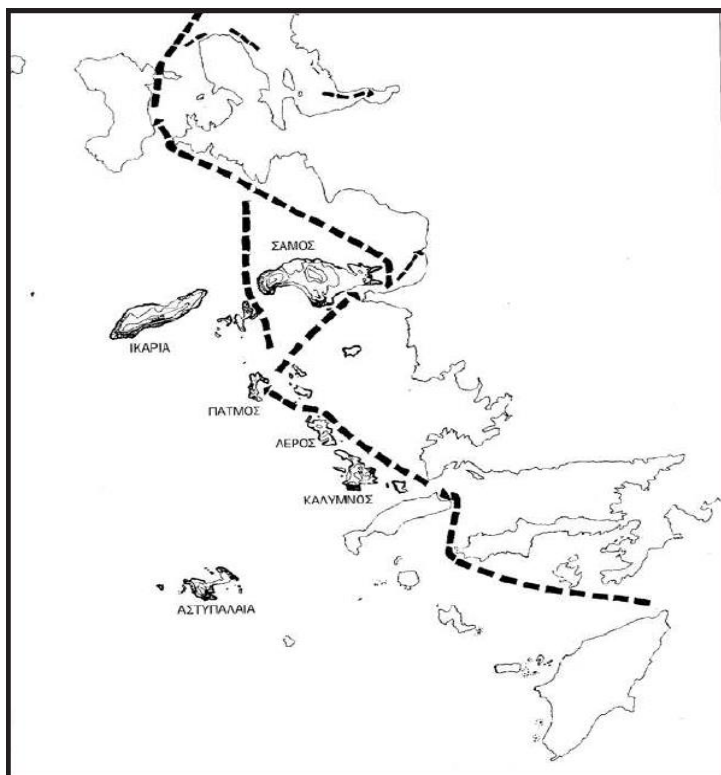
Kuşadası'nın önemli bir yerleşim birimi halini almasının nedeni büyük ölçüde Osmanlı devlet adamlarının XVII. yüzyıl başlarından itibaren burada yaptığı yatırımlardır. XVI. yüzyıl'da Aydın sancağı Ayasluğ kazasına bağlı Ania adlı küçük bir köy iken, hem adının değişerek yerleşimin bir kasaba halini alması, bir iskele, kale ve hana kavuşması ve hem de zamanla Ege kıyılarında önemli bir askeri üsse dönüşmesinin temelinde yatan olgu budur. Sadece birer yönetici olmayıp aynı zamanda birer girişimci de olan üst düzey Osmanlı yöneticileri ve devlet adamları ekonomik yatırımlarında devamlılık, istikrar ve güvenliği sağlamaya çalışırken çeşitli yapıları inşa ve gerekli personeli istihdam etmekten geri durmamışlar, bu faaliyetlerini pek çok farklı amaç doğrultusunda hayata geçirmişlerdir. Kuşadası'nın Osmanlı dönemi tarihi gelişimi buna çok güzel bir örnektir. Esasında Kuşadası'nın hemen güneyinde, Bizans döneminden kalan bir kale zaten mevcuttur. Osmanlı idaresinin güvenlik açısından neden bu kaleyi berkitip kullanmaya devam etmediği sorusunun cevabı güvenli bir liman ihtiyacına gereksinim duyulduğunda yatar. Osmanlı idaresi Kuşadası'nı sadece Akdeniz ve Ege Denizi'nde faaliyet gösteren Hristiyan düşmanlara karşı kıyı güvenliğinin sağlanması amacıyla kullanmayı düşünmemişlerdi. Güvenlik endişelerinin giderilmesinin yanında deniz ticaretinin geliştirilmesi, seyrüseferdeki ticari gemilerin lojistik ihtiyaçlarının temini ve ticaretin ortaya çıkabilmesi için korunaklı bir liman ve iskeleye de ihtiyaç vardı. Yeni oluşturulacak ve Ege Denizi'nde mevcut olan ticari rotalara eklenenecek bu yeni limanda, ihtiyaç duyulan bütün bu yapıları inşa etmek için gereken sermaye bir vezir-i azam tarafından karşılanmıştı. 1516-1518 yıllarında I. Selim'in gerçekleştirdiği Mısır seferi sonrasında bölgede Memlûk devletinin yerini alan Osmanlı idaresi zamanla Ortadoğu'nun sahip olduğu ticari potansiyelin büyük bir kısmını İstanbul'a çevirmeyi başaracaktı. Osmanlı Devleti için değil ama Venedik ve Mısır arasındaki ticaret ile ilgili olarak Braudel ticaret yollarının uzaklığı ile ilgili olarak "Yeni ticaret yollarına göre daha kısa ve

yüzyıllardan beri bilinen güzergâhlar üzerinde çok sayıda aracı ile birbirine bağlanmış olan Akdeniz ticareti, rastlantılara daha az maruz kalmaktadır. Venedik için riziko, yalnızca Mısır yolculuğundan ibarettir ve zaten bu da Doğu ile Batı arasındaki muazzam farkın sağladığı büyük kârlar sayesinde kapatılmaktadır” diye yazar¹. Braudel bu konuda bazı sayılar da vermektedir: Hintlerde, Uzakdoğu’da, üretimde 1-2 gr gümüş eden bir kilo karabiber, Mehmed Paşa’nın da oldukça büyük yatırımlarının bulunduğu İskenderiye’ye geldiğinde fiyatı 10-14 gr’a ulaşabilmekteydi. Uzak mesafe ticareti kesinlikle aşırı kârlar yaratmaktadır². Cibuti ve Yemen arasındaki aşılması güç Babülmendep boğazı her yıl yüz kadar gemi ve uzun kayığın geçişine tanık olmaktadır. Bu tekneler güneye mısır, pirinç ve baklagilleri, Kahireli tüccarların Süveyş’teki ambarlarında depolanan Avrupa mallarını taşımaktadırlar. Ve her halde padişahın hesabına seyreden 7 veya 8 tekne (krali denen tekne de bunların arasındadır) her yıl 400.000 guruş ve 50.000 altın sekineyi Moka ve Aden’e götürmektedir. Bu arada Halep’ten Süveyş’e giden ve Mekke’ye geçen bir kervan, aşağı yukarı aynı miktarda parayı karadan götürmektedir. Bu mübadelenin ters yöndeki motoru giderek Güney Arabistan kahvesi olmaktadır. Moka bu işin merkezidir. Kahveye geleneksel olarak karanfil, karabiber, zencefil veya hindistancevizi eşlik etmektedir³.

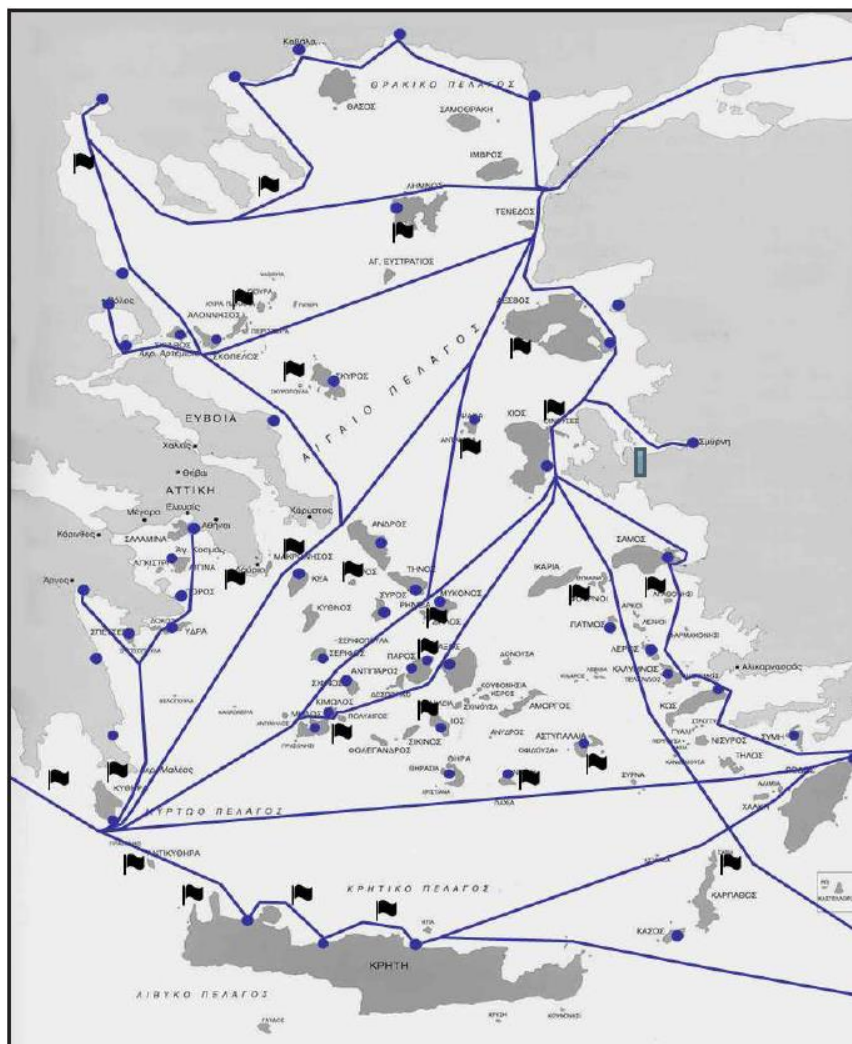
¹ Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, Eren Yayınları 1989, c. 1, s. 368.

² Fernand Braudel, *Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar*. Çev., Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, Gece Yayınları, 1993, c. II, s.573.

³ Braudel, *a.g.e.*, c.III, s. 412.

Resim 1: Denizcilerin kullandıkları Anadolu Rotası. Γούμενος Κωνσταντίνος, Παπαρούνας Νικόλαος Υπεύθυνος διδάσκων Νίκος Μπελαβίλας, *Τα Καστροχώρια της Χίου, η δημιουργία τους και η δομή τους*, s. 23, Αθήνα- 2006.

Resim 2: Ticari gemi rotaları, deniz üsleri ve korsanların kullandıkları üsler. Γούμενος Κωνσταντίνος, Παπαρούνας Νικόλαος Υπεύθυνος διδάσκων Νίκος Μπελαβίλας, *Τα Καστροχώρια της Χίου, η δημιουργία τους και η δομή τους*, s. 24, Αθήνα- 2006.

Kuşadası'ndaki İdari Yapı ve İnşa Edilen Han, Kule ve Limanın Şehrin Gelişimindeki Roller

Kuşadası'ndaki idari yapılanmanın nasıl ortaya çıktığına dair bazı bilgileri arşiv belgelerinde buluyoruz. Evail Zilkade 1027/ Ekim sonları 1618 tarihli, Bâb-ı Âsafî Defterhâne-i Âmire defterleri arasındaki küçük bir defter bize Kuşadası'nın Osmanlı dönemi tarihi ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Defterin başında *mülk-i hazret-i Mehmed Paşa ademâllâhu teâlâ iclâlehu. Kuşadası hariç-ez defter tabi-i İzmir. Hâsıl-ı berâ-yı aşâr-ı hububat ve resm-i zemin ve resm-i tapu ve yave ve kaçgun ve gümrük ve kassabiyye ve resm-i kahve ve resm-i keyl ve kapan ve beytü'l-mâl-i hassa ve amme ve cürm-ü cinâyet* kaydı bulunmaktadır. Kuşadası bundan önce vezir-i azam iken vefat eden Cerrah Mehmed Paşa'ya⁴, her sene Sakız mukataâtı eminlerine yukarıda sayılan vergi gelirlerinden olmak üzere 50000 akçe vermek üzere, mafruzü'l-kalem ve maktu'ü'l-kadem serbestlik üzere temlik olunmuştu. Padişah tarafından verilen mülknâme-i hümayûn gereğince kendisi vefat ettikten sonra burayı tasarruf etmesi için, vereseşi sabıkan vezir-i azam olup hala kaimakam olan Mehmed Paşa⁵'ya hüccet-i şer'iyye ve hüsn-i ihtiyârları ile fariğ olmuştu. Defterde ayrıca Kuşadası'na harici küffâr gemilerinin yanaşıp, hacıları ve diğer yolcuları rencide etmeleri yüzünden kaimakam Mehmed Paşanın, kendi malından⁶ buraya bir kule, bir han ve bir iskele

⁴ Devşirme kökenli olup, Has odada cerrahlık, Yeniçeri Ağalığı, beylerbeylik, vezirlik, sadaret kaymakamlığı ve vezir-i azamlık yapan, saraya damat da olan bu değerli Osmanlı devlet adamı 10 Ocak 1604 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Cerrah Mehmed Paşa", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.7, İstanbul 1993, s. 415.

⁵ Harem'de çeşitli görevler alan, silahdarlık, vezirlik, beylerbeylik, kaptan-ı deryalık ve 1616 ve 1619 yıllarında iki kez olmak üzere vezir-i azamlık görevlerinde bulunan Mehmed Paşa için bkz. Mahmut Ak, "Mehmed Paşa Damad", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.28, Ankara 2003, s. 504-505. Mehmed Paşa'nın Kuşadası tarihindeki önemi hakkında yeni yapılan bir çalışma için bkz. Nazan Yüksel, Aydın Sancağında Bir Liman Kenti: Kuşadası Kazası (1650-1750), *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Aydın 2023.

⁶ Burada inşaat masraflarının paşanın kendi malından karşılandığı açıkça belirtilmektedir. Bu durum, belki de XVII. yüzyılda görülmeye başlayan ve Osmanlı sefer ve diğer bazı askeri masrafların *muazzam bir mali güce sahip* selatin ve vüzerâ vakıflarınca karşılanmaya başlandığı olgusuna bir örnek teşkil etmektedir. XVI. yüzyıl sonları ve XVII. yüzyıl boyunca artan askeri harcamaların önemli bir kısmı söz konusu vakıf gelirlerinden karşılanmaya başlamıştır. Bkz. Kayhan Orbay, "Vakıflar ve Merkez

bina ettiği, her sene Sakız eminlerine verilmesi gereken 50000 akçenin de artık vakfın mütevellisi tarafından, bina eylediği kule neferâtının ulufeleri için harcanacağını belirten bir bilgi de bulunmaktadır⁷.

İnşası tamamlanan kule, sonradan belgelerde kale olarak geçmeye başlayacak, şehrin ve bölgenin savunması için zamanla çok önemli bir yapı halini alacaktır. Öyle ki Osmanlı idaresi bu yapının askeri özelliklerini kaybetmemesi için yüzyıllar boyunca çok çaba sarf edecektir. Evahir Muharrem 1134/Kasım ortaları 1721 tarihinde Kuşadası naibine yazılan bir hükümde bu çabanın bir örneğini görebiliyoruz. Bu tarihte Kuşadası kalesi dizdarı olan İbrahim'in başkente gönderdiği mektupta; kalenin deniz tarafındaki iki kapısının önünde boş bir meydanın olduğu, kale yapıldığından beri bu meydanda herhangi bir binanın olmadığı, meydanın zaten çok dar olduğu ve buraya bir bina yapıldığı takdirde bu binanın kalenin boyunu aşabileceği belirtilmişti. Kale dizdarı mütegalibeden bazı kimselerin boş meydan üzerine dükkânlar ve mahzenler yapmak istediklerini, bunların engellenmesi için de kendisine bir emr-i şerif verilmesini istemişti. Osmanlı merkezi idaresi Kuşadası naibine yazdığı hükümde; defterhanede kayıtlı bilgi ve belgelerden Kuşadası'nın eski vezir-i azamlardan Cerrah Mehmed Paşa'ya temlik olarak verildiğini, onun da burayı kendi rızasıyla, yine eski vezir-i azamlardan Mehmed Paşa'ya feragat ve temlik eylediğini belirttikten sonra kale yakınlarında *kadime mugayir* yapıların inşa ettirilmemesini istemişti⁸.

Kule, han ve iskelenin neden inşa edildiğine dair yukarıdaki bilgi Kuşadası'nda ne zaman güvenlikle ilgili bir olay belgelerde yer alsa, o belgede aynen tekrarlanmaktadır. Farklı tasniflerde Öküz Mehmed Paşa'nın *harbî küffâr gemilerinin yanaşıp ebnâ-yı sebili ve hüccâc-ı müslimîni rencide etmemeleri için* Kuşadası'nda bir kule, bir han ve bir iskele bina ettiği, bölgeyi muhafaza için ulufe ve vazifeleri vakıf gelirlerinden verilmek şartıyla dizdar, kale kethüdası, bölükbaşı,

Arasında Gelir Aktarımları ve Savaş Finansmanı", *Vakıflar Dergisi*, 39, Ankara 2013, s.75-88.

⁷ A.DFE.d. 0077. Aynı belge Tapu Kadastro Kuyud-ı Kadime Arşivi 167/42b'de de mevcuttur. Bkz. Zeki Arıkan, "XIV-XVI. Yüzyıllarda Ayasuluğ", *Bellekten*, c.54, sa. 209, Ankara 1990, s. 175-176.

⁸ AE.SAMD III, 2-122.

odabaşılar ve 200 neferden fazla müstahfizan, topçu ve haymanegân neferleri görevlendirildiği hep yer almaktadır.

Belgelerden anladığımız kadarıyla kalede görevlendirilecek olan askeri personelin ulufe ve vazifeler vakıf gelirlerinden ödeneceği için ataması yapılacak görevlileri belirleme yetkisi vakıf mütevellisinin⁹ elindeydi. 19 Rebiülevvel 1116/22 Temmuz 1704 tarihinde Kuşadası kalesi topçularının sayılarının azlığından yakınan Kuşadası kalesi dizdarı Ahmed, vergiden muaf ve gayr-ı muaf olarak 30 nefer haymane re'âyâsını topçuluk hizmetinde istihdam etmişti. Bunlardan 3. odaya tayin olunan Musa Ali, kaleyi terk edip gittiğinde yerine Mustafa bin İsmail'i getirmek isteyen dizdar, vakıf mütevellisinin muhalefeti ile karşılaşmıştı. Müteveli, topçu olarak görevlendirilecek neferlerin mîrîden vazifeleri olmadığını, bu yüzden de gerekli yazışmayı ve tevcihâtı yapma yetkisinin kendisinde olduğunu belirten bir arz kaleme almıştı¹⁰. Aynı belgenin derkenarında topçuluk hizmetinde bulunacak muaf ve gayrı muaf neferlerin, Kuşadası kalesinin limanı ağzında olan bir hanın toplarında, ulufesiz ve timarsız bila ücret, tekâlif-i örfiyye ve şakkadan muaf olarak görevlendirilecekleri belirtilmişti.

Ataması yapılan bu askeri personelin sayısının fazlalığından, yapılan bu atamaların vakfın gelirlerini zarar uğratacağından yakınan müteveli arzları da bulunmaktadır. 20 Muharrem 1112/7 Temmuz 1700 tarihinde Kuşadası naibi ve dizdarına İstanbul'dan gönderilen bir hükümde vakıf mütevellisi Ali'nin İstanbul'a bir arz gönderdiği belirtilmektedir. Ali'nin gönderdiği bu arz'da; Kuşadası kalesinin kadimî neferâtı dışında, ulufeleri amâl-ı vakıftan verilmek üzere yeni 40 nefer müstahfiz daha yazıldığı, bu durumun da vakıf gelirlerini zarara uğrattığı yazılıdır¹¹.

Vakıf müteveli ya da nazırlarının kasabada ne denli güçlü olduğunu içeren bir başka belge de 7 Safer 1173/30 Eylül 1759 tarihli Öküz

⁹ Vakfın işlerini vakfiye şartlarına uygun biçimde yönetmek ve gözetmek üzere tayin edilen kişiye “müteveli” veya “nazır” denilmiştir. Nazır kelimesi, özellikle Osmanlı uygulamasında mütevellinin vakıfla ilgili tasarruflarını kontrol etme ve gerektiğinde ona vakıfla ilgili meselelerde danışmanlık yapma görevini üstlenen kişi veya organlar için de kullanılmıştır. Bkz. Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.42, İstanbul 2012, s. 478.

¹⁰ Cevdet Askeriye 980-42758.

¹¹ MD 111/1192.

Mehmed Paşa vakfının Kuşadası'ndaki Ali adlı nazırının padişaha sunmuş olduğu bir arzdir. Arz yukarıda saydığımız bilgi ve vakıf koşulları belirtilerek başlar. Ancak belgede ilginç bilgiler bulunmaktadır. Belgeden; Kuşadası kalesindeki güvenlik görevlilerinin *ahz ve hats ve gerek azl ve nasbi ve gerek ferağ ve intikalleri lazım geldiğinde* durumun vakıf mütevellileri tarafından padişaha arz edileceği, karşılığında ne şekilde emr-i alî sadır olursa o şekilde amel ve hareket edileceği, kadı, nevvâab ve dizdar arzlarına amel ve itibar olunmayarak ancak mütevellî arzının derkenar olunacağına dair bir vakıf şartının bulunduğunu, bunun da merkezi yönetim tarafından bir emr-i alî ile kabul edildiğini öğreniyoruz¹². Vakıf nazırı Ali'nin verdiği bu arzda, Kuşadası dışında sakin Sökeliolu Ahmed ve Topçubaşı Süleyman'ın, Kuşadası kale kethüdası Hacı Hasan'ın gıyabında mazul Kuşadası naibiyle birlikte hareket ettikleri, naibin verdiği arzla İzmir'e gelerek, Sakız tarafında olan Kapudan Paşayı da aldatıp ondan da bir arz alarak Hasan'ın Rodos kalesine kalebend edilmesini sağladıkları ve kethüdalığının ref olunduğu belirtilmişti. Nazır'a göre Hacı Hasan'a yapılan bu kötülüğün nedeni Sökeliolu Ahmed ve Topçubaşı Süleyman'ın ona karşı duydukları garazi- i nefsaniyeleri idi. Belgede ayrıca pek çok derkenar bulunmaktadır. Bu derkenarlarda Kuşadası içinde büyük bir güç mücadelesi yaşandığı, vakıf mütevellisinin de bu mücadelelerde bir taraf olarak yer aldığı görülür. Aynı belgenin başka bir sayfasında kale kethüdası Köse Hasan'ın -burada lakabı Köse olarak geçmektedir- kardeşi Süleyman ve oğlu Mustafa ile birlikte kale derunundaki dershanesinde talim-i ulûm ile uğraşan kale müderrislerinden El-Hac Ahmed'in dershanesini bastıkları, *şetm-i galiz* ile o sırada dershanede bulunan kale topçubaşısı Süleyman'a katli maksadıyla saldırıp yaraladıkları ve daha pek çok fesatlık ettikleri ve Kuşadası kalesinin düzenini bozdukları için Kuşadası naibi ve dizdarının başka başka arzlarına binaen Hasan'ın, sabık kapudan-ı derya'nın verdiği arzla islah-ı nefis için Rodos kalesinde kalebend edildiğini öğreniyoruz. Evail Zilhicce 1172/Temmuz sonları 1759 yılında bu cezaya çarptırılan Hasan, bu tarihten beri Rodos kalesinde hapis cezasını çekmektedir.

Vakfın kurucusu ve oldukça zeki bir adam olan Mehmed Paşa ayrıca Kuşadası'na gelip yerleşecek reâyâ için de bazı düzenlemeler yaptırmıştı. Kuşadası'na yerleşecek olan reâyâ, Paşa'ya verilen

¹² AE. SMST III, 240-19041.

mülknâme gereğince bölgeyi muhafaza etme hizmetleri karşılığında avâriz, nüzûl ve sair vergilerden, beylerbeyi ve sancakbeyi tekâlifinden muaf ve müsellemler olacaktır. Ayrıca Cerrah Mehmed Paşa adına kayıtlı gümrük ve zarar-ı kassabiyye ve resm-i kahve ve resm-i kapan ve keyl ve aşâr ve resm-i tapu ve resm-i zemin ve yave ve kaçgun ve beytül-mâl-i hassa ve amme ve cürm-ü cinâyet'ten elde edilen gelirlerin defter-i cedid-i hakânîye kendisi adına kayd edilmesi için de bir emri şerif almıştı. Kale muhafazasında görev alacak, ayrıca bölgede çiftçilik de yapacak bazı konargöçer re'âyâ Kuşadası kalesi etrafına yerleştirilmişti. Bu taifelerle ilgili bazı problemler de yine arşiv belgelerinde mevcuttur. 17 Zilhicce 1040/17 Temmuz 1631 tarihinde Ayasuluğ ve Kuşadası kadıları ile Sığla sancağı mütesellimine gönderilen bir hükümde bu problemlerden biriyle karşılaşılır: Bozguş ve Kılcan taifeleri on bir seneden fazla aileleri ile birlikte bu amaçlarla vergiden muaf olarak Kuşadası kalesi etrafında yerleştiler. Ancak bölgedeki bazı ehl-i örf taifesi 70-80 atlı ile gelip bu taifelerden bac ve bennak resmi talep etmişler ayrıca Ayasuluğ kalesi sakinlerinden Mustafa adlı bir kimse, sabah namazında Ayasuluğ kalesi kapısı önündeki bazı adamlara Bozguş ve Kılcan taifelerinin otlakta olan develerini tutturmuştu. Develeri serbest bırakmak için de 16 neferden kanuna aykırı olarak 350 guruslarını almıştı. Mahkemede söz konusu taifeler lehine tanıklık yapan Müslümanların tanıklığı ve kadının gönderdiği arz üzerine Ayasuluğ sakini Mustafa'nın her nerede ise bulunup İstanbul'a gönderilmesi, Ayasuluğ ve Kuşadası kadıları ile Sığla sancağı müteselliminden istenmekteydi¹³.

Bazen kalede istihdam edilen askeri personelin yeterli gelmeyeceği, yetmediği durumlarda çevre yerleşimlerden de asker tedarik edilmeye çalışılmıştır. Bu tedarik için öne sürülen gerekçe Kuşadası'nın *ziyade maruf ve vasati mahal olduğu ve her veçhile hıfz ve hırasat olunması gerektiğidir*. Düşman donanmasının Akdeniz'deki faaliyetleri haber alındığında Osmanlı merkezi yönetimi kıyı koruması için olağanüstü tedbirler almaya gayret etmiştir. Örneğin Evail Cemaziyelahir 1056/Temmuz ortaları 1646 tarihinde Güzelhisar, Akçaşehir, Ezine ve Ayasuluğ kazaları kadılarına gönderilen bir emirde; yukarıdaki gerekçeler öne sürüldükten sonra Kuşadası'na üçer konak mesafedeki söz konusu

¹³ MD 85/513.

kazalarda oturan güçlü kuvvetli, silaha kadir yarar adamların, kul ve kuloğullarının ve vilayet ayanlarının, silahlı adamları ile Kuşadası kalesi ve o taraftaki kıyılara küffarın saldırdığını haber aldıkları ve kaleden atılan imdat topunun sesini işittikleri andan itibaren, tamamının imdada yetişmeleri isteniyordu¹⁴.

Kalenin düşman saldırılarına karşı dışarıdan görevlendirilen askeri personelle desteklenmesi ileriki yıllarda da devam edecektir. 10 Şevval 1073/18 Mayıs 1663'de Sığla sancağındaki kadılara ve Sığla sancağı mütesellimine yazılan bir hükümde Kuşadası kalesinin ve kıyılarının geçen sene olduğu gibi bu sene de *harb ü darbe kâdir* yarar il erleri ile korunması isteniyordu¹⁵. Bazen de Kuşadası kalesindeki askeri personel, nefir-i amm usulüyle gaza ve cihad için görevlendirilmekteydiler. Bu durum kaledeki görevliler tarafından arzuhal konusu olabilmekteydi. Evail Cemaziyelevvel 1100/Mart ayı başları 1689 yılında asker sürücüsü vezir Ahmed Paşa ile Kuşadası'ndaki naip, kethüda yeri ve yeniçeri serdarlarına gönderilen bir hükümde Kuşadası kalesinin derya kıyısında görev yapan pek çok dizdar, müstahfizan ve neferinin başkente arzuhal sunduklarını görürüz. Bu arzda; verilen fetvalara göre *cihada kâdir olan amme-i müslimîn ve kaffe-i muvâhhidîn nefir-i amm tarikiyle* gaza için görevlendirilmişlerken, inkar edenlerin kendilerinin kâfir, avretlerinin boş olacakları, rücu etmezlerse de katillerinin vacip olacağı belirtildikten sonra Kuşadası kalesinin deniz kıyısında olduğundan muhafazaya muhtaç olduğu, sefere gitmeyip bu görevde kalmalarından dolayı din ve nikahlarına bir zarar gelmemek şartıyla kaleyi koruma görevlerinin devamına izin verilmesini istiyorlardı. Kadı'dan Kuşadası kalesinde asli görevli olan dizdar, müstahfiz, topçu ve sair neferlerinin ve nefis-i kale'de sakin olup mâlen ve bedenen hasta, sakat ve yaşça küçük olup sefere gidemeyecek olanların dışında Kuşadası kazasında sakin ehl-i İslam'ın, Edirne sahrasındaki ordu-yı hümâyûna katılmalarını sağlaması isteniyordu¹⁶.

İcra etmiş olduğu göreve önem vermek ve tam olarak yerine getirmek özellikle askeri personel söz konusu olduğunda son derece önemlidir. Evahir Rebiülahir 1100/Ocak sonları 1689'da Kuşadası kale

¹⁴ MD 91/282.

¹⁵ MD 94/22.

¹⁶ MD 98/363.

dizdarı İbrahim kaleye çok yakın olan bağ ve çiftliğinin bazı işlerini görmek için başkent İstanbul'a yazıp izin istediğinde, kendisine kaleden atılacak topun sesini duyacak mesafeye kadar olan mahalde ve akşamına da kalede bulunmak şartıyla izin verilmişti¹⁷.

Zamanla Kuşadası kalesinde oldukça önemli bir personel mevcudu ve ateş gücü birikmiştir¹⁸. Zaman zaman bu personel ve ateş gücünden bir kısmı, ihtiyaç duyulan farklı coğrafyalara da gönderilmiştir. Evasıt Şaban 1102/Mayıs ortaları 1691'de Kaptan Paşa'ya İzmir, Sığla Kuşadası ve Karaburun kazaları kadılarına, ayan-ı vilayet ve iş erlerine hitaben yazılan bir hükümde; cihadın gücü yeten her Müslümana farz olduğu belirtildikten sonra Sakız adasında yaşayan ehl-i islâmın *hıfz ve hırsaset olunmaları* için, 2 aya dek görevleri başında olmak şartıyla İzmir ve Sığla kazasından 500, Kuşadası ve Karaburun kazalarından da 300'er nefer olmak üzere, toplam 1100 neferin Sakız'a gönderilmesi isteniyordu¹⁹.

Evasıt Ramazan 1103/Mayıs sonları 1693'de İstanbul'dan Kuşadası'na dek olan Akdeniz'deki yalıların, iskelelerin kadı, serdar, ayân-ı vilâyet ve iş erlerine hitaben yazılan bir emirde, sefer-i hümâyûna katılmaları gereken yeniçeri, topçu ve cebecilerin bu kazalardaki bazı mahallerde hala meks ettikleri, böylelerinin buldukları yerlerden ihraç ile bir an önce Edirne sahrasındaki ordu-yı hümâyûna katılımlarının sağlanması isteniyordu²⁰.

15 Şaban 1148/1 Aralık 1735 tarihinde Kuşadası dizdarına gönderilen bir hükümde Sarıbeyoğlu²¹ eşkiyasının cezalandırılması için daha önceden farklı mahallerden zemberek toplar gönderilmiş olup, bu toplar hiçbir işe yaramadığından Kuşadası kalesinden 3 adet şahî top²²,

¹⁷ MD 98/327.

¹⁸ XVIII. yüzyılda Kuşadası kalesinde mevcut silah ve mühimmat hakkında bkz. Bülent Çelik, "XVIII. Yüzyılda Kuşadası Kalesi", *Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu içinde*, Kuşadası 2008, s. 157-162.

¹⁹ MD 101/213.

²⁰ MD. 103/71.

²¹ Sarıbeyoğlu hakkında bkz. Mehmet Yaşar Ertaş, "18. Yüzyılda Bir Osmanlı Eşkiyası: Sarıbeyoğlu Mustafa", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler I içinde*, Denizli 2007, s. 399-411.

²² Osmanlılarda savaşlarda kullanılan büyük çaptaki toplara verilen isimdir. Şahî toplar Osmanlı silah envanterinde 50, 100, 200, 500 dirhem ve 1, 1.25 ve 1.5 okkalık gülleleri

300 gülle ve sanatında mahir 3 nefer topçunun bu konuda mübaşir tayin olunan Seyyid Mehmed Ağa'ya teslim edilmesi isteniyordu²³.

XIX. yüzyıla gelindiğinde kalede mevcut askeri personelin sayısı ile ilgili bilgileri ihtiva eden belgelerle daha sık karşılaşılıyor. 11 Şaban 1217/7 Kasım 1802 tarihli böyle bir belgede Darüssaade Ağası ve haremeyni'ş-şerifeyn evkâfi nazırı olan Bilal Ağa, Divan'a yazdığı arz'da; kendi nezaretinde olan merhum Öküz Mehmed Paşa vakfının mahsulünden almak üzere Kuşadası kalesinde görevli 211 akçe yevmiye ile 91 nefer müstahfızan, 276 akçe yevmiye ile 59 nefer topçu ve bilâ-yevmiye 30 nefer topçunun kendi muhasebe defterlerinde kayıtlı olduklarını belirttikten sonra hem bunların, hem de yine kalede görevli timarlı piyade ve süvari neferatının yoklanmasına dair bir emr-i şerif istiyordu. İstek uygun görülerek kalede görevli neferatın isim isim yoklanması için Kuşadası kadısına hitaben bir hüküm yazılmıştı²⁴. Ayrıca bu yüzyılda Kuşadası kalesi daha da güçlendirilmeye çalışılmış, o zamana kadar olmayan, barut ve mühimmat konulacak ayrı bir cebehane inşası planlanmıştı. Bu zamana kadar han odasında tutulan barut ve mühimmat, bundan sonra, inşa edilecek ayrı bir cebehanede saklanacaktı. 15 Şevval 1240/2 Haziran 1825 tarihli bu belgede Kuşadası kale ve kasabasını çevreleyen bir hendeğin keşif ve inşası işi Sığla sancağı mütesellimi ve Kuşadası muhafızı İlyaszade El-Hac Abbas Ağa uhdesine verilmiş ise de kendisinden gelen maruzatta, hendeğin açılacağı yerin uzak oluşu, ekser yerlerinin taşlık, uzunluğunun 2000 zira²⁵'dan fazla ve dışında dahi *havaleli mahalli* olduğu gerekçeleri ile korunması ve hafırının güç olacağı ve zaman alacağı belirtilmekteydi. Hesaplandığında kazılacak hendeğin uzunluğunun 1.5 km'den fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca İlyaszade'nin belirtmiş olduğu havaleli mahalden kasıt, yine şehri çevreleyen surun uzunluğunu aşan yerlerdir. Bugün Kuşadası merkezde Hacı Feyzullah Mahallesi sınırları içindeki bu yüksek mahal, artık şehrin merkezi sayılan ve şehrin oldukça üstünde, liman ve

atabilen, 110-310 cm uzunluğunda 159-620 kg ağırlığındaki toplardır. Bkz. Gábor Ágoston, "Top", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.41, İstanbul 2012, s. 242.

²³ Cevdet Zaptiye, 43-2149.

²⁴ Cevdet Askeriye 748-31453.

²⁵ Osmanlı Devletinde kullanılan uzunluk ölçüsü. Zira=arşun; duvarcı ya da mimar arşını=0.758 m. Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, YKY İstanbul 2003, s. 248.

kervansarayın bulunduğu yere tepeden bakan kayalık bir mevkidedir. Bu yükselti XVIII. yüzyılda yabancı gezginler tarafından çizilen çeşitli gravürlerde de görünmektedir²⁶. Belgede taşlık ve havaaleli olarak belirtilen bölge burası olmalıdır. Kuşadası muhafızı İlyas-zade El-Hac Abbas Ağa'nın bu raporuna rağmen söz konusu inşa faaliyetleri öncesinde başkent İstanbul'dan, keşif için görevli bir mühendis gönderilmiştir²⁷.

Kale neferâtının zaman içindeki değişimi ile ilgili içeriğinde önemli bilgiler bulduğumuz bir belge de 20 Zilhicce 1217/22 Nisan 1803 tarihli²⁸. Bu tarihte sefer-i hümâyûn lazimesi için mubayaacı olarak görevlendirilen dergâh-ı âlî kapıcıbaşlarından Karaosmanzade El-Hac Hüseyin Ağa marifetiyle Kuşadası iskelesine yakın Sığla sancağı kazalarından 1213 yılına ait bakaya kalan 22166 kile şair bedeli ile 1215 yılına ait 15000 kile şair bedelinin tahsiline yönelik yazışmalar yapılmaktadır. Bu arada Kuşadası kasabasından da 1213 yılına ait bakaya kalan 2000 kile şair bedeli ile 1215 yılına ait 5000 kile şair bedeli, toplam 7000 kile, yine dergâh-ı âlî kapıcıbaşlarından Çakırcıbaşı Mehmed Ağa yediyle gelen bir fermanla istenmişti. Kadı, bu bedellerle birlikte kara ve deniz yoluyla gelen ulak menzil atları ve sair masrafları beldede yaşayanlara paylaştırmak istediğinde, kale neferâtının çoğunluğunun mütemevvil²⁹ olduğunu belirterek, bunların birer yolla berat ediniş "Bizler neferatdan olduğumuza binaen muaf ve müsellemez. Dilediğimiz vakit birer mikdar iane ederiz. Lakin şimdi bakayadan hisse tarh olunur ise virmezüz" diyerek bu isteği kabul etmediklerini ifade etmektedir. Kadı'nın belirttiğine göre bu muhalefetin başında kale dizdarı Ömer, kale kethüdası Mustafa, topçubaşı Mehmed, Ahmed ve Hacı Hicu? adında kişiler vardı. Ayrıca kadı; kalenin dizdar, kethüda,

²⁶ Bkz. Tournefort ve Kamsetzer'in gravürleri. Tournefort'un çizimi 1717, Kamsetzer'in ki ise 1777 tarihli. Tournefort'un gravüründe kasabanın etrafındaki sur ve iskele açık bir biçimde, iskelenin hemen arkasındaki han ve kule de gravürü büyütünce görülebilmektedir.

²⁷ Cevdet Askeriye, 41-1869. Belgede mühendis olarak yazılan bu görevlinin adı Mustafa Halife olup, 83371 gurusu olarak belirlenen keşif bedelinin 15000 gurusunun kendisine ödenmesi için tezkiresi ve emr-i şerifi yazılıp verilmiştir.

²⁸ Cevdet Askeriye 991-43328.

²⁹ Belgede maldâr, zengin, mal ve servet sahibi anlamlarına gelen *mütemevvil* kelimesi kullanılmıştır. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları 2. Baskı İstanbul 1987, s. 1285.

odabaşı ve zabitlerinin görevleri ile ilgilenmediklerini, beldede daima fitne ve fesat çıkardıklarını, ikide bir başlarına topladıkları kişilerle çarşı ve pazarı kapattıkları, hatta kalede mevcut savaş mühimmatından 5 varil siyah barut, 17 adet atik tüfek, 2 adet top ve bazı mühimmatın üç dört ay önce çalındığının duyulduğunu yazmıştı. Kadı, çalındığına yönelik söylentilerin duyulduğu bu malzemenin, gerçekten çalınmış mı yoksa bu görevliler tarafından bilâ-ittifak müstemem sefinesine satılmış mı olduğunun araştırılmasını ve kaledeki silah ve cephanenin yoklanmasını istemektedir. Kuşadası kadısı ayrıca söz konusu kişilerin İstanbul'a gittiklerini, geldiklerinde eğer kendileri hakkında yalan isnatlarla şikâyet ederlerse de amel ve itibar olunmamasını istemişti. Kadının yollamış olduğu bu arzın altında 10'u gayrimüslim tebaadan olmak üzere toplam 54 kişinin mührü bulunmaktadır. Pek çoğu ulemâ zümresine mensup olan bu kişiler arasında; Mehmed Paşa camisi imam ve hatibi, Türkmen, Atik, Hatice Hanım, Recep Paşa camileri imamları, Han ve Gümrük mescidleri imamları, Türkmen mahallesi ile Şatır El-Hac Mustafa camisi müderrisleri, Kuşadası müftüsü, nakibü'l-eşrâfi, serdar, voyvoda, birkaç yeniçeri, bir gümrük kâtibi, eski Ayasuluğ voyvodası, seyyid ünvanlı bazı kişiler ile tüccar olarak kaydedilmiş kişiler yer almaktadır. Şehrin ulemâ zümresi ile ticaret ehlinin ve ümerâdan da bazılarının içinde olduğu bu ittifak, kalede görevli askeri zümreye karşı yapılmış bir ittifaktır. Bu zümre Kuşadası ileri gelenleri tarafından askeri niteliğinden uzaklaşmakla, üzerine düşen vergiyi vermemekle ve hatta kaledeki silah ve cephaneyi çalmakla suçlanmaktadır.

Öte yandan Kuşadası kalesi sadece içinde mustahfızların, yeniçeri ve topçuların istihdam edileceği, düşman savunmasına yönelik askeri faaliyetlerin yerine getirileceği bir mekân değildi. Aynı zamanda hapishane olarak da kullanılmaktaydı. Sığla sancağı mütesellimi Fıfıs? Ali Bey'i katleden eşkiya reislerinden Karakayalı Mehmed'in adamlarından Suhte Hüseyin, Ahmed bin Mudan, Müftüoğlu Hasan ve Mehmed bin Tavi Ahmed ile Çal kadısı Muharrem'in katline sebep ve fitne kaynağı olan Deli Ali'nin adamlarından Şemseddin bin Sinan, Hasan bin Resul ve Değirmenci Şahin adındaki 7 nefer şakiler, Aydın sancağı mütesellimi İbrahim eliyle yakalanıp, Kuşadası kalesinde haps ve kalabend olunmuşlarken, bu kalede hapisleri uygun görülmeyip Bozcaada kalesinde haps ve kalabend olunmalarına karar verilmişti. Evahir Muharrem 1121/Nisan başları 1709 tarihinde Bozcaada kalesi

dizdarına bu 7 nefer şakinin Aydın müteselliminin adamları tarafından Bozcaada kalesine getirilecekleri, geldiklerinde muhkem haps ve kalebend olunmaları ve af edildiklerine dair haklarında yeni bir emri-şerif gelene kadar kaleden salıverilmemelerine yönelik bir hüküm yazılmıştı³⁰.

Genellikle yakın kazalarda suç işleyenler hapis cezası almışlarsa bu cezalarını Kuşadası kalesinde geçiriyorlardı. Evahir Cemaiyelevvel 1124/Temmuz başları 1712'de Babüssaade Ağası El-Hac Abdullah Ağa, nezaretinde olan vakıflardan Manisa'daki Hafsa Sultan evkafı köylerinden İzmir kazasına tabi Urla köyü sakinlerinden Muynat oğlu Yorgaki, Luvina oğlu Alaca Kiryako, Kara mütesellim oğlu, Kunluoğlu Paratko, Parlo oğlu, Manaslı oğlu, Madan oğlu ve Papas karındaşı Mafça? oğlu adlı gayrimüslimleri şikayet etmişti. Belgede eşirrä olarak nitelenen bu kişilerin vakfın zabitlerine asla itaat etmedikleri vakfın düzenini bozdukları, bu yüzden vakıf gelirlerinde azalma yaşandığı, kendilerinden vilayetin ulemâ, sülehâ, ayân ve eşrâfi ile vakfın müderris ve hademesinin de şikâyetçi oldukları ve bu yüzden yakalanıp ıslah-ı nefis için Kuşadası kalesinde kalebend edilmeleri isteniyordu. Darüssaade Ağasının bu isteği uygun görülüp söz konusu kişilerin yakalanarak Kuşadası kalesinde kalebend cezalarını çekmeleri için İzmir mollasına, Urla nahiyesi naibine ve Kuşadası kalesi dizdarına bir hüküm yazılmıştı³¹. Evahir Rebiülevvel 1126/Mart ortaları 1714 yılında bu kez ulemâ zümresine mensup bazı kişiler Kuşadası kalesinde kalebend cezasına çarptırılacaklardı. Merhum Sultan Bayezid Han'ın Alaşehirdeki medresesinde önceden müderris olan Seyyid Mustafa ile Seyyid Mehmed *kendi hallerinde olmayıp vülât ve zabitânın umuruna karıştıkları ve eşirräyi başlarına cem' edip, fitneye sebep olup, mal-ı mîrîyi tahsile ve ahaliden birkaç defa 6'şar 7'şer bin guruş toplayarak ahali ve vilayeti perişan ve perakende ettikleri gerekçeleriyle Aydın*

³⁰ AE.SAMD III, 25-2390.

³¹ MD 117/786. Gayrimüslim Osmanlı tebaasının da içinde rol aldığı asayiş sorunları ve bölgedeki faaliyetleri özellikle XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde artmaya başlayacak Kuşadası ve çevresinde fazla sayıda asayiş olayı görülmeye başlayacaktı. Bu konu hakkında yapılmış bir çalışma için bkz. Cihan Özgün-Aysun Sarıbey Haykıran, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Zamanlarında Eşkiyanın Gölgesinde Bir Kaza: Kuşadası", *History Studies International Journal Of History*, c. 4, sa. 4, Kasım 2012, s. 277-292.

muhassılı tarafından yakalanıp cezalarını çekmeleri için Kuşadası dizdarına teslim edileceklerdi³².

Ayrıca kale içinde zamanla mahalleler oluşmuş, burası aynı zamanda insanların yaşadığı, dini, ticari ve eğitimle ilgili yapıların inşa edildiği bir mekâna dönüşmüştür. Evasıt Muharrem 1126/Şubat başları 1714 tarihinde Kuşadası naibine gönderilen bir hükümde; Kuşadası kalesi derununda bir medresenin bulunduğu, bu medresenin bir hücrelerinde 20 seneden fazla sakin, ikame ve istifade-i ulûm eden bir kişinin medrese müderrisi olan Abdünnebi'yi kendisini kaldığı bu hücreden çıkarmak istediğine dair şikâyetini görürüz³³. Kasabada devlet ileri gelenlerin inşa ettirdikleri camilerin yanı sıra, zaman içerisinde medreselerin de inşa edildiğini buradan anlamaktayız.

Kuşadası'nın Mali Yapısı Hakkında Bazı Tespitler

Kuşadası'nın Mehmed Paşa'nın inşa faaliyetlerinden önce deniz kıyısında kurulu küçük bir köy yerleşimi olduğu yine Osmanlı kaynaklarında yer görülmektedir. XVI. yüzyıl'ın ilk çeyreğinde Kuşadası, Ayasuluğ kazasına bağlı Ania adıyla kayıtlı bir köydür³⁴. Haftalık pazarın kurulduğu bu köy Akçaova'ya tabi olup, içindeki 53 hane, 7 mücerred ve 1 imam ile bu tarihte vergisini Ayasuluğ kazasında, padişah'a ait has gelirleri içinde ödemektedir.

Mehmed Paşa vezir-i azamlık görevine getirilmeden önce, 1612 ve 1613 yıllarında yapmış olduğu kaptan-ı deryalık görevi sırasındaki deniz seferlerinde Kuşadası'nın önemini fark etmiş olmalıdır. Kuşadası'na yaptırdığı han inşaatı sırasında, muhtemelen hem inşaat çalışanları, hem Kuşadası halkı, hem de ticari bir hareketliliğin ortaya çıkması için haftanın bir günü Kuşadası'nda pazar kurulmasına dair Padişah'tan bir emr-i şerif de almıştı. 20 Rebiülevvel 1024/16 Nisan 1615 tarihli Divân toplantısında 4-5 sene bu pazar kurulmuş iken, birkaç zamandır açılmayıp söz konusu han harap ve metruk hale gelmiş, vezir-i azam tarafından hanın tekrardan tamiri ve binası sırasında sıkıntı

³² MD 122/63.

³³ MD 121/1540.

³⁴ 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) Hudavendigâr, Biga, Karesi, Saruhân, Aydın, Menteşe, Teke ve Alâiye Livâları, Dizin ve Tıpkıbasım, T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:7, Defter-i Hakani Dizisi II, Ankara 1995, s. 409.

çekilmemesi için haftada bir gün bir pazarın, eskiden olduğu gibi, *üslûb-ı sâbık üzere* eğer kimsenin mülküne vakfına ve havâss-ı hümayûna bir zararı yoksa kurulması kararlaştırılmıştı³⁵.

Paşa ayrıca defterli adamlarına bölgede zeamet ve timarlar dağıtmış, onları serbestiyet üzere bu dirliklere kaydettirerek beylerbeyi ve sancakbeyinin yetki alanından çıkarmıştı. 24 Cemaziyelevvel 1024/21 Haziran 1615 tarihli, Aydın sancak beyine ve kadılarına gönderilen bir hükümde; Aydın sancağındaki Akçaörenlü zeametinin vezir-i azam Mehmed Paşa'nın defterli adamlarından ismi belgede geçmeyen bir kişi tarafından tasarruf edildiği, rüsûm-ı serbestisi kendisine ait olmasına rağmen sancak beyi tarafından birkaç atının gelip reâyânın mülk evlerine kondukları, paralarını ödemedem yem, yemek, tavuk, saman ile *selamlık ve aylık* adıyla epeyce akçelerini aldıkları belirtildikten sonra bu türden faaliyetlerin bundan böyle yasaklandığı bildiriliyordu³⁶.

Kuşadası bazen mali bir ünite olarak yakınındaki diğer yerleşimlerle bir arada değerlendirilmiştir. Örneğin 8 Receb 1034/16 Nisan 1625'de yıllık yüz bir yük dört yüz kırk üç akçe gelire sahip cezire-i Sakız, İzmir, Çeşme, Balat, Urla, Kuşadası, Foçahâ-i atik ve cedid iskeleleri ve kassabiyeleri ile Sakız'daki hurda mukataaları, Aydın, Saruhan, Karesi, Midilli, Bozcaada, Sığla, Tuzla, Ezine, Kapıdağı ve tevabii cizye-i gebrân, ispençe-i kıptiyân, çiftbozan, rüsûm-ı kahve ve kahvehane ve beytül-mâl mukataaları 95. bölük mülazım sipahilerinden Hasan İlbasan'a, İzmir iskelesi kassabiye ve kantariyesi 135. bölük mülazım sipahilerinden Ömer Zahid ile 99. bölük sipahilerinden Hasan Külhani'ye verilmişti. Hasan İlbasan almış olduğu bu idareciliği hüsn-ü ihtiyarı ile yine sipahiyan zümresinden İbrahim Mehmed'e, İzmir iskelesi kassabiye ve kantariyesine mutasarrıf Ömer ve diğer Hasan sipahiler ise yine hüsn-ü ihtiyarları ile Elkas Yahudiye devr etmişlerdi. Aslında bütün bu mukataaları önceden Elkas Yahudi işletiyordu. İbrahim Mehmed ve Elkas Yahudi, Divân'a giderek bu mukataaların tek bir kalem olduklarını ve birbirinden ayırmanın mümkün olmadığını, eskiden olduğu gibi yıllık yüz bir yük dört yüz kırk üç akçe geliri hazineye teslim etmek şartıyla mutasarrıf olmak istediklerini bildirmişlerdi. İstekleri uygun görülmüş

³⁵ MD 80/1266.

³⁶ MD 80/1262.

emaneten ve iştiraken işletmek üzere mukataaların idaresi kendilerine bırakılmıştı³⁷.

Kuşadası'nda Öküz Mehmed Paşa Vakfına Ait Gelir Kaynaklarının İdaresi Konusunda Karşılaşılan Bazı Problemler

Kuşadası'nda başta Mehmed Paşa'nın yaptırmış olduğu han olmak üzere vakfa gelir sağlayan pek çok akar bulunmaktaydı. Kasabanın ekonomik yaşantısının tam merkezinde bu vakfın yarattığı ekonomik ağ ve yine vakfa bağlı iş ilişkileri yer almaktadır. Vakfın gelirinden yararlandığı ve gerek han içindeki gerekse dışındaki pek çok dükkân ve mahzen Kuşadası'ndaki ekonomik canlılığa katkı sağlamaktadır. Kuyulu Ersoy; han yapılırken inşaat malzemesi olarak düzgün kesme taş, moloz taş, tuğla ve mermer kullanıldığını, yapının dış cephelerinin alt katta masif, üst katta ise pencerelerle hareketlendirildiğini belirtmektedir³⁸. Yine kervansarayı tanıtan Çobanoğlu; ilk katta 27, ikinci katta ise 29 oda bulunduğunu, dikdörtgen planlı yapının kuzeyde limana ve doğuda çarşıya açılan iki kapılı olup iki katlı olarak düzenlenmiş olduğunu yazar. Birinci katta yirmi yedi, ikinci katta yirmi dokuz oda vardır. Avlunun iki köşesinde yer alan merdivenlerle üst kata ulaşılmaktadır³⁹.

Bu dükkân ve mahzenlerin yönetim ve denetimi başlarda vakıf mütevellisi kontrolünde iken zamanla kasabada yaşayan veya dışarıdan bölgeye müdahale eden bazı kişi veya odakların müdahaleleri ile bu kontrolün zayıfladığı ve anlaşmazlık konularının oluştuğu görülmektedir. Burada şunu belirtmeliyiz. Osmanlı Padişahları, hanım sultanları ya da devlet adamlarının Osmanlı coğrafyasında kurmuş oldukları pek çok vakfın başına zamanla, özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda dışarıdan, vakfın akarlarına yönelik müdahaleler olmuştur. Bu durum taşrada tarihte ayan olarak geçen yerel güç odaklarının ortaya çıkışları ve giderek güçlenmelerine paralel görülen bir olgudur. Öküz Mehmed Paşa'nın kurmuş olduğu ve yönetimini kendi neslinden

³⁷ TSMA.d.2580.

³⁸ İnci Kuyulu Ersoy, "Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı'nın Tarihlendirilmesi ve Bazı Mimari Ayrıntılarının Değerlendirilmesi" *Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu (23-26 Şubat 2000)* bildirimleri içinde. Editör: Dr. Ayşe G. Şerifoğlu, İzmir, Meta Basım, 2001, s.179.

³⁹ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Öküz Mehmed Paşa Külliyesi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, c. 34, 2007, s.26-27.

gelenlere bıraktığı vakfı da bu olgudan müstesna değildir. Evahir Zilhicce 1075/Temmuz ortaları 1665 yılında Kuşadası naibine ve Sığla sancağı mütesellimine yazılan bir hükümde Öküz Mehmed Paşa'nın kurmuş olduğu vakfa ait Kuşadası'ndaki dükkân, ev ve sair akarların gelirlerinin Budin eyaleti mutasarrıfı vezir Mehmed Paşa'ya bırakıldığı, onun bu gelirleri tahsille görevlendirdiği vekilinin Kuşadası'ndaki bu kiralari cem ve tahsil etmeyi başaramadığı, kiracıların kiralalarını ödemedikleri, bu yüzden de vakfı zarara uğrattıkları belirtiliyordu. Naib ve mütesellim, kiralari cem ve tahsil edilmesinde vezir Mehmed Paşa'nın vekiline yardım edeceklerdi⁴⁰. 18 Rebiülahir 1205/25 Aralık 1790 tarihinde Öküz Mehmed Paşa evkafı mütevellisinin Padişah'a yazdığı arzda; Kuşadası kalesi içinde varisi olmadan vefat edenlerin sahip oldukları ev ve dükkânlarının, öteden beri müteveli vekilleri olan Kuşadası gümrük eminaleri tarafından zapt edilip kiralandıkları belirtiliyor, ancak eşirâ'dan bazı kimselerin gümrük eminalinin bu zapt ve icarına karıştıkları ve engel oldukları şikâyet ediliyordu⁴¹.

Sonuç

Osmanlı üst düzey yöneticilerinin birçoğunun aynı zamanda vakıf kurucuları oldukları bilinmektedir. Osmanlı üst düzey ümerâ ve ulemâsı, padişahlar tarafından çeşitli ayrıcalıklarla ödüllendirilmişler, elde ettikleri bu imkânları bazen vakıflar yoluyla ve toplum yararı için çeşitli bina ve yapılara dönüştürmüşler, buradan elde ettikleri gelirlerle de kendilerinden sonra bu yararın devamlılığını sağlamaya çalışmışlardır. Yaşadıkları ve görevde oldukları süre boyunca devletin maddi olanaklarından yararlanmaya devam edeceklerinin ancak bunlar olmadığında da sahip oldukları servet ve gücü kaybedeceklerinin bilincinde olan bu üst düzey görevliler kendilerinden sonra da düşündükleri dönüşüm ve gelişmenin devamlılığı için vakıflardan yararlanacaklardır. II. Mehmed döneminde vezir-i azamlık yapmış olan Mahmud, Rum Mehmed, İshak, Gedik Ahmed ve Karamani Mehmed Paşaların her birisi vakıf eserleriyle İstanbul'un bir Osmanlı şehrine dönüşmesine katkılar sağladıkları gibi, II. Bayezid, I. Süleyman dönemlerinde Osmanlı vezirleri epeyce vakıf kurmuşlardır. XVII. yüzyıl ortalarında vezir-i azamlık yapan Derviş Mehmed Paşa olağanüstü

⁴⁰ MD 95/177.

⁴¹ Cevdet Evkaf, 14-688.

büyükölükte bir servete sahipti. Bu serveti, tarım, ticaret ve emaret yoluyla mültezimlere, paşalara borç vererek edinmişti.

Osmanlı devlet adamlarının kurmuş oldukları bu vakıfların kuruldukları coğrafyalara pek çok katkıları bulunmaktadır. Ticari faaliyetleriyle nüfusun, üretimin ve ticari faaliyetlerin artmasına neden olmuşlar böylelikle bölge halkının refah düzeyinde önemli artışlar görölmeye başlanmıştır. XVII. yüzyılda küçük bir köyden bir şehre dönüşen Kuşadası örneğinde olduğu gibi, Osmanlı vezir-i azamlarından Öküz Mehmed Paşa'nın buraya yaptırmış olduğu han ile kasaba canlanmaya başlamış, sahip olduğu korunaklı limanı sayesinde de Ege Denizi'ndeki deniz seyrüseferlerinde önemli bir konaklama noktası halini almıştır. Akdeniz'de önemli deniz yollarının güzergâhı üzerinde bulunan adalar ve birbirine oldukça yakın kıyılar arasında düzenlenen deniz seyrüseferlerinde önemli üslere sahip olmak, gemilerin buradan kendilerine gerekli lojistiği sağlamaları, bu hareketliliğin devamlılığı açısından son derece önemlidir. Osmanlı üst düzey bürokratlarından biri olan Mehmed Paşa, İstanbul-Mısır arasında devam eden ticaret etkinliklerin ve diğer faaliyetlerin kesintisiz bir biçimde devamı için bu iki merkez arasında belli duraklara ihtiyaç duyulduğunu görmüş ve vakfiyesinde adı geçen Çanakkale, Sakız ve Kuşadası'nı üs olarak belirlenmiştir. Bu üslerin başkent İstanbul için planlanan iaşenin sorunsuz akışını sağlamak için seçildiğine hiç şüphe yoktur. İstanbul'un muazzam bir tüketim alanıdır. Mehmed Paşa, İstanbul-Mısır deniz seyrüsefer güzergâhında yer alan bu coğrafyalar sayesinde kendisinden sonra da vakfına gelir sağlamayı hedeflemiş olmalıdır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

AE.SAMD III (Ali Emirî III. Ahmed Tasnifi), 2-122, 25-2390.

AE. SMST III (Ali Emirî III. Mustafa Tasnifi), 240-19041.

A.DFE.d. (Bâb-ı Âsafî Defterhâne-i Âmire defterleri) 0077.

Cevdet Askeriyye, 41-1869, 748-31453, 980-42758, 991-43328.

Cevdet Evkaf, 14-688.

Cevdet Zaptiye, 43-2149.

MD (Mühimme Defterleri) 80, 85, 91, 94, 95, 98, 101, 103, 111, 117, 121, 122.

TSMA.d. (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi defterleri) 2580.

Kitap ve Makaleler

166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) Hudavendigâr, Biga, Karesi, Saruhân, Aydın, Menteşe, Teke ve Alâiye Livâları, Dizin ve Tıpkıbasım, T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:7, Defter-i Hakani Dizisi II, Ankara 1995.

Ágoston, Gábor, “Top”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.41, İstanbul 2012, s. 240-242.

Ak, Mahmut, “Mehmed Paşa Damad”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.28, Ankara 2003, s. 504-505.

Arıkan, Zeki, “XIV-XVI. Yüzyıllarda Ayasuluğ”, *Belleten*, c.54, sa. 209, Ankara 1990, s. 121-178.

Braudel, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayınları 2 cilt, İstanbul, 1989.

Braudel, Fernand, *Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları 3 cilt, İstanbul, 1993.

Çelik, Bülent, “XVIII. Yüzyılda Kuşadası Kalesi”, *Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu içinde*, Kuşadası 2008, s. 157-162.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa, “Öküz Mehmed Paşa Külliyesi” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, c. 34, 2007, s. 26-27.

Ersoy, İnci Kuyulu, “Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı'nın Tarihlendirilmesi ve Bazı Mimari Ayrıntılarının Değerlendirilmesi” *Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu (23-26 Şubat 2000)* bildirimleri içinde. Editör: Dr. Ayşe G. Şerifoğlu, İzmir, Meta Basım, 2001, s.179-185.

Ertaş, Mehmet Yaşar, “18. Yüzyılda Bir Osmanlı Eşkiyası: Sarıbeyoğlu Mustafa”, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler I içinde*, Denizli 2007, s. 399-411.

Γούμενος Κωνσταντίνος, Παπαρούνας Νικόλαος Υπεύθυνος διδάσκων Νίκος Μπελαβίλας, *Τα Καστροχώρια της Χίου, η δημιουργία τους και η δομή τους*, s. 23, Αθήνα- 2006.

Günay, Hacı Mehmet, “Vakıf”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.42, İstanbul 2012, s. 475-479.

İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, YKY İstanbul 2003

Halaçoğlu, Yusuf, “Cerrah Mehmed Paşa”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.7 İstanbul 1993, s. 415.

Orbay, Kayhan “Vakıflar ve Merkez Arasında Gelir Aktarımları ve Savaş Finansmanı”, *Vakıflar Dergisi*, 39, Ankara 2013, s.75-88.

Özgün, Cihan-Aysun Sarıbey Haykıran, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Zamanlarında Eşkiyanın Gölgesinde Bir Kaza: Kuşadası”, *History Studies International Journal Of History*, c. 4, sa. 4, Kasım 2012, s. 277-292.

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları 2. Baskı İstanbul 1987.

Yüksel, Nazan, Aydın Sancağında Bir Liman Kenti: Kuşadası Kazası (1650-1750), *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Aydın 2023.

İnternet Siteleri

<https://kulturenvanteri.com/tr/yer/kusadasi/4178ec964acc8af0d640579662cf0c1d/>

(İnternet sitesi erişim tarihi 17.09.2024, 12:21)

<http://www.my-favourite-planet.de/english/middle-east/turkey/kusadasi/kusadasi-02a-history.html>

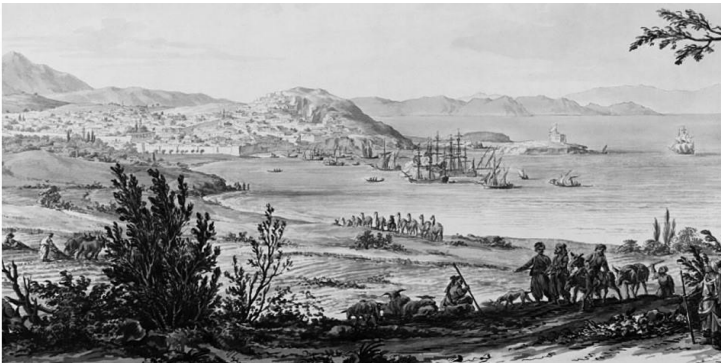
(İnternet sitesi erişim tarihi 17.09.2024, 12:25)

EKLER

Ek 1: <https://kulturenvanteri.com/tr/yer/kusadasi/4178ec964acc8af0d640579662cf0c1d/>

Ek 2: <http://www.my-favourite-planet.de/english/middle-east/turkey/kusadasi/kusadasi-02a-history.html>

Araştırma Makalesi/ Research Article

Arşiv Belgeleri Iřıĝında 1790 Tarihli İsmâil (İzmail) Kuşatması

Pınar Doĝanay*

(ORCID: 0000-0001-9733-2172)

Makale Gönderim Tarihi

20.08.2024

Makale Kabul Tarihi

14.11.2024

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Doĝanay, P., “Arşiv Belgeleri Iřıĝında 1790 Tarihli İsmâil (İzmail) Kuşatması”, *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doĝu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6/2 (Aralık 2024), 287-316.

APA: Doĝanay, P. (2024). Arşiv Belgeleri Iřıĝında 1790 Tarihli İsmâil (İzmail) Kuşatması. *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doĝu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6(2) (Aralık 2024): 287-316.

z

Osmanlı Devleti’nin Kuzey Karadeniz’deki stratejik noktalarından olan İsmâil (İzmail) şehri ve kalesi, Osmanlı idaresinde sürekli gelişme göstermiştir. İlk ciddi tehlikeyi Osmanlı-Habsburg Savaşları sırasında Boĝdan ve Eflâk voyvodalarına ait kuvvetlerin Bucak yöresine yaptığı saldırılarla alan şehir, daha sonraki dnemelerde de sürekli olarak saldırılara maruz kalmıştır. “1768-1774” Osmanlı-Rus Savaşı ile Ruslar’ın kontrolüne giren İsmâil Kalesi, savaş sonrasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile yeniden Osmanlı hâkimiyetine bırakılmıştır. Ancak bu durum kısa srm Ruslar bu defa da “1787-1792” Osmanlı-Rus Savaşı esnasında kaleyi yeniden kuşatma girişiminde bulunmuştur. İlk denemelerinde Cezayirli Hasan Paşa komutasındaki Osmanlı birliklerine karşı umduĝunu bulamayan Ruslar, H. 16 Rebiü’l-âhir 1205/M. 22/23 Aralık 1790 tarihinde yeniden saldırıya geçerek Aydoslu Mehmed Paşa komutasındaki İsmâil Kalesi’ni kuşatmıştır. Oldukça kanlı çatışmalara sahne olan bu kuşatmanın ardından kaleyi zapt eden Ruslar,

* Dr., Gazi Üniversitesi, Türkiye, snpnrdoganay@gmail.com.

Ph. D., Gazi University, Turkey.

Serasker Aydoslu Mehmed Paşa ve Kırım Girayzadelerinden Kuban Hanı Bahtgiray ile kardeşleri Kaplan ve Gazi Giray'ı şehit ederek 30 binden fazla Türk'ü de katletmiştir.

Bu gerçeklikten yola çıkarak hazırlanan bu çalışmanın ana temasını "1787-92" Osmanlı-Rus Savaşı esnasında meydana gelen İsmâil (İzmail) Kuşatması ile bu kuşatma esnasında kalenin seraskeri olan ve hakkında "İsmâil Seraskeri" olmasının dışında tarih sayılarında çok fazla bilgi bulunmayan Aydoslu Mehmed Paşa oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı-Rus Savaşı, İzmail, İsmâil Kuşatması, İsmâil Kalesi, Aydoslu Mehmed Paşa.

The Siege of Ismael (Izmail) in 1790 in the Light of Archive Documents

Abstract

The city and castle of Ismael (Izmail), one of the strategic points of the Ottoman Empire in the Northern Black Sea, showed continuous development under Ottoman rule. The city received its first serious danger during the Ottoman-Habsburg Wars when the forces of the Moldavian and Wallachian voivodes attacked the Bucak region, was subjected to constant attacks in later periods. Ismael Castle, which came under Russian control during the "1768-1774" Ottoman-Russian War, was returned to Ottoman rule with the Küçük Kaynarca Treaty signed after the war. However, this situation was short-lived and the Russians attempted to besiege the castle again during the "1787-1792" Ottoman-Russian War. Russians, who were not able to achieve what they expected against the Ottoman troops under the command of Cezayirli Hasan Pasha in their first attempt, launched a new attack on 16 Rabiulahir 1205 AH / 22/23 December 1790 AD and laid siege to Ismael Castle under the command of Aydoslu Mehmed Pasha. After this siege, which was the scene of very bloody clashes, the Russians captured the castle, killed Serasker Aydoslu Mehmed Pasha and the Kuban Khan Bahtgiray from the Crimean Girayzades, and his brothers Kaplan and Gazi Giray, and massacred more than 30 thousand Turks.

The main theme of this study, prepared based on this reality, is the Siege of Ismael (Izmail) that took place during the Ottoman-Russian War of "1787-92" and Aydoslu Mehmed Pasha, who was the commander of the castle during this siege and about whom there is not much information in the historical records except for being the "Commander of Ismael".

Keywords: Ottoman-Russian War, İzmail, Siege of Ismael, Ismael Castle, Aydoslu Mehmed Pasha.

Giriş

İsmâil Kuşatması ve Aydoslu Mehmed Paşa özelindeki çalışmalar Türk literatüründe yok denecek kadar azdır. Mehmet Tütüncü ve Andrew Krasnozhon'un başını çektiği bir grup araştırmacının dışında bu konuya değinen araştırmacı sayısının oldukça az olduğu bu alan, aslında Osmanlı tarihi açısından oldukça önemlidir. Tuna¹ deltasındaki önemli güzergâhlardan olması nedeniyle tarih boyunca defalarca kez Rus saldırılarına maruz kalan İsmâil şehri ve kalesi, "1790" yılında Rus General Suvarov önderliğindeki Rus kuvvetleri tarafından kuşatıldı. Tarihe "1790" İsmâil (İzmail) Kuşatması olarak geçen bu kuşatma, oldukça kanlı çatışmalara sahne oldu ve kuşatmada 30 binden fazla Türk ile 15 bin dolaylarında Rus kuvveti hayatını kaybetti.²

Ruslar'ın almak için pek çok yolu denediği ve uğruna birçok askerinden vazgeçtiği İsmâil Kalesi, sadece Ruslar için değil Osmanlı için de oldukça önemlidir. Zira bu kale, Tuna deltasındaki diğer Türk kaleleri ile bağlantının sağlanmasının yanı sıra Karadeniz'deki geçişlerin kontrolü için de ayrı bir ehemmiyete sahipti.³ Osmanlı Devleti'nin "Kale-i Hamse (Beş Kale)" olarak nitelendirdiği Akkırman, Kili, Bender ve Hotin kaleleri içerisinde yer alan İsmâil Kalesi, Romanya sınırına oldukça yakın bir konumdadır.⁴ Ağaçtan veya topraktan yapıldığı tahmin edilen kale, İstanbul'a on beş günlük bir mesafede yer almaktadır. "1650" yılına doğru şehri ziyaret eden Kâtip Çelebi'nin

¹ Erken dönemlerden itibaren en büyük suyollarından birisi olarak kabul edilen Tuna, Osmanlı'nın Balkanlar'da askeri, siyasi ve ekonomik can damarıdır. Bilhassa payitahtın iâşesinin sağlanması yönünde büyük bir öneme sahip olan nehir, savaşlarda da stratejik lojistik amaçla kullanılırdı. Aynı zamanda sahip olduğu ticaret hacmi sayesinde Osmanlı'nın bölgedeki kale şehirleri açısından da vazgeçilmez bir unsur olan nehir, bu kalelerin birbirleriyle bağlantısının sağlanması açısından da oldukça önemliydi. Ayrıntılı Bilgi için Bk. Gökçen Coşkun Albayrak, *19. Yüzyılda Osmanlı Tunası'nda Ticaret*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s.1.; A. Haluk Dursun, "Osmanlı Arşivinde Tuna Nehri Ve Kıyıları" *Türk Dünyası İnceleme Dergisi*, 12/2 (2012), s. 338.

² Joseph von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt 17, (çev. Mümin Çevik), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1994, s. 77-78.

³ Duygu Demir, "XVIII. Yüzyılda İsmail (İzmail) ve İsakça (İsakçı) Kalelerine Ait İskele ve Ambarların Zahire Sevkiyatlarında Kullanılması", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11 (2), 2024, s. 1137.

⁴ Sema Aktaş Sarı, "17. Yüzyılın Sonlarında İsmail Kazasında Sosyal ve Ekonomik Yaşam", *Journal of International Eastern European Studies*, 2 (1), 2020, s. 21.

önemli bir geçit yeri olarak vurguladığı kale, ilk tahrir sayımlarına göre, 36 muhafız tarafından korunmaktadır.⁵

Osmanlı-Habsburg savaşlarının ardından ilk ciddi tehlikeyi “1768-1774” Osmanlı-Rus Savaşı ile yaşayan kale, bu savaş esnasında Ruslar’ın kontrolüne girse de savaş sonrasında imzalanan “*Küçük Kaynarca Antlaşması*” ile yeniden Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. “1787-1792” Osmanlı-Rus Savaşı esnasında ise iki defa Rus saldırısına maruz kalan kale, “22/23 Aralık 1790” tarihinde Ruslar tarafından kuşatılmıştır. Ancak Ruslar’ın kaledeki hâkimiyeti kısa sürmüş, savaş akabinde imzalanan “*Yaş Antlaşması*” ile kale yeniden Osmanlılar’a bırakılmıştır.⁶ Adını bu kuşatma ile duyuran ve tarihe “*İsmâil Seraskeri*” olarak kazınması sebebiyle bu çalışma içerisinde ele alınması uygun görülen Aydoslu Mehmed Paşa ise bu kuşatma esnasında şehit düşmüştür.⁷

Her ne kadar Aydoslu Mehmed Paşa, modern kaynaklarda “*İsmâil Seraskeri*” olarak yer alsada ondan daha fazlasıdır. XVIII. yüzyılda yaşamış, vezirlik rütbesine sahip bir Osmanlı devlet adamı olan Aydoslu Mehmed Paşa, Rumeli ve Anadolu valilikleri başta olmak üzere Özi, Bosna ve Sivas Eyaletleri gibi birçok yerde valilik görevini ifa etmiştir.⁸ Valilik görevinin yanı sıra Bender Kalesi, Vidin ve Hacıoğlupazarı muhafızlığı görevlerini de yürüten Aydoslu Mehmed Paşa, bir dönem Sünne Boğazı Başbuğu olarak da tayin edilmiş daha sonraki dönemlerde de İsmâil ve İbrail taraflarına asker temini için sevk memuru olarak vazifelendirilmiştir.⁹ 1790 yılında İsmâil Seraskeri olarak görevlendirilen Aydoslu Mehmed Paşa’nın Osmanlı belgelerinde adı sadece vermiş olduğu bu hizmetler ile değil aynı zamanda başına

⁵ Feridun Emecen, “İsmâil”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 23, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 82.

⁶ Kemal Karpat, “Bucak”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 342.

⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Cilt 3, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983, s. 1230-1232.

⁸ Orhan Kılıç, “Batı Karadeniz Kıyısında Bir Osmanlı Eyaleti: Özi/Silistre” *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 23, 2017, s. 80; Ahmet Önal, “Sivas Eyaleti Valileri ve Beylerbeyileri (1753-1792)” *Tarihin Peşinde*, 21, 2019, s. 48; Mehmet İnbaşı, “Bosna Eyaleti ve İdarecileri (1750-1800)”, *Prof. Dr. Abdülkadir Yuvalı Armağanı*, C. 2, (Ed. Mustafa Öztürk vd.), Kardeşler Ofset, Kayseri 2015, s. 813

⁹ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayûn (HAT.) 146-6148, H. 14. 02. 1204/ M. 25 Kasım 1787.

buyruk hareket etme, emre itaatsizlik, vermiş olduğu yanlış kararlar ve firar girişimleri ile de yer almaktadır.¹⁰ Hakkında çıkarılan idam kararına rağmen her defasında affedilerek önemli görevlere getirilen Aydoslu Mehmed Paşa'nın son hizmeti, bu çalışmanın da konusunu oluşturan İsmâil Kuşatması esnasındaki İsmâil Kalesi'nin Seraskerliği'dir.¹¹

Bu gerçeklikten yola çıkarak hazırlanan bu çalışmada, "1787-1792" Osmanlı Rus Savaşı ile bu savaş esnasında meydana gelen "1790" tarihli İsmâil Kuşatması'na değinilmeye çalışılmıştır. Bu kuşatma esnasında kale komutanı olan Aydoslu Mehmed Paşa ve onun Osmanlı Devleti'nde vermiş olduğu hizmetlerin de ele alındığı bu çalışmanın ilk kısmında Aydoslu Mehmed Paşa'nın kısa bir biyografisi oluşturulmuş ardından ise İsmâil şehri ve bu şehirde yer alan İsmâil Kalesi'ne ilişkin bilgiler verilmiştir. Akabinde ise "1787-1792" Osmanlı-Rus harbi ile bu savaş esnasında meydana gelen 1790 tarihli İsmâil (İzmail) Kuşatması'na değinilen bu çalışma, bu alanda yapılan çalışmalara bir katkı sunmayı amaçlamakta ve bundan sonra yapılacak çalışmalar için de bir örnek teşkil etmeyi hedeflemektedir.

Aydoslu Mehmed Paşa Hakkında

Doğum tarihine ilişkin kesin bir bilgi bulunmayan Aydoslu Mehmed Paşa, XVIII. yüzyılda yaşamış bir devlet adamıdır.¹² Hasan zade (oğlu) Mehmed olarak kayıtlarda yer alan Aydoslu, günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan Aydos şehrinde dünyaya gelmiştir.¹³ Osmanlı Devleti'nde valilik başta olmak üzere çeşitli hizmetlerde bulunan Aydoslu Mehmed Paşa'nın ilk görev yeri Rumeli'dir. H. 26 R 1195 (21 Nisan 1781) tarihinde Rumeli Valiliği'ne tayin olunan Mehmed Paşa, yaklaşık bir yıl burada kaldıktan sonra H. 18 Ca 1196 (1 Mayıs 1782) tarihinde görevinden ayrılmıştır.¹⁴

¹⁰ BOA, Cevdet Zabtiye (C..ZB.) 31-1518, H. 19. 05. 1202/ 26 Şubat 1788.

¹¹ BOA, Bâb-ı Asaflı Tahvil Nişan Kalemi Defterleri (A. DVNSNŞT. d.) 16, H. 29.12.1191/M. 28 Ocak 1778; Mehmet İnbaşı, "Anadolu Eyaleti ve İdarecileri", Prof. Dr. Mustafa Keskin Armağanı, (Ed. Remzi Kılıç), İdeal Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 532.

¹² BOA, Cevdet Dahiliye (C..DH.) 7-334, H. 16. 05. 1201/ M. 6 Mart 1787.

¹³ BOA, HAT, 191-9235, H. 29. 12. 1204/ M. 9 Eylül 1790.

¹⁴ Mehmet İnbaşı, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Rumeli Eyaleti ve İdarecileri", *Osmanlı'da Yönetim ve Savaş*, (Ed. Mehmet Yaşar Ertaş ve Hacer Kılıçaslan), Osamer, İstanbul 2017, s. 129.

Rumeli Valiliği'nin ardından H. 14 Za 1196 (21 Ekim 1782) tarihinde Özi Eyaleti'ne vali olarak tayin edilen Aydoslu Mehmed Paşa, buraya tayin edilmeden önce kayıtlarda, "*Sâbıka Vidin Muhafızı*" olarak yer almaktadır. 21 Ekim 1782'den 5 Eylül 1783'e kadar Özi Valisi olarak görevine devam eden Aydoslu Mehmed Paşa, 5 Eylül 1783 tarihinde ikinci kez Özi Eyaleti Valiliği'ne atanmış ve yaklaşık üç ay daha bu görevde kalmıştır.¹⁵ Osmanlı belgelerinde genellikle "ibka" şeklinde açıklanan bu durum, ekseriyetle idarecilerin görevlerindeki liyakatlerinden dolayı yapıldı.¹⁶

Özi Valiliği'nin hemen ardından Aydoslu Mehmed Paşa, bu defa da Bender Kalesi muhafazası şartıyla H. 6 M 1198 (1 Aralık 1783) tarihinde Bender Sancağı Mutasarrıfı ve Sivas Eyaleti'ne vali olarak atanmıştır.¹⁷ Yaklaşık üç ay bu görevde kaldıktan sonra H. 23 R 1199 (5 Mart 1785) tarihinde görevinden ayrılarak Bosna Eyaleti'ne vali olarak atanan Aydoslu'nun Bosna Valiliği, iki ay kadar sürmüştür.¹⁸ H. 3 B 1199 (12 Mayıs 1785) senesinde Bosna Valiliği'nden ayrılan Aydoslu Mehmed Paşa, ikinci kez Rumeli Eyaleti'ne vali olarak tayin edilmiştir.¹⁹

Rumeli Valiliği'ndeki ilk döneminde yaklaşık bir yıl görevde kalan Aydoslu Mehmed Paşa'nın ikinci dönemi ise birinciye nazaran oldukça kısa sürmüştür. Dört ay gibi kısa bir süre görevde kaldıktan sonra H-29 Za 1201 (12 Eylül 1787) tarihinde görevinden ayrılan Aydoslu Mehmed Paşa'nın görevden ayrılması, bu tarihe kadarki ayrılmaların aksine tayin gerekçesi ile değil İskenderiyeli (İşkodra) Mahmud (Kara) Paşa'nın idam kararındaki kusurları nedeniyle.²⁰ Bu olaydaki kusurları dolayısıyla hakkında idam kararı çıkarılan Aydoslu Mehmed Paşa, bu karar üzerine firar ederek şehri terk etmiştir.²¹ Kısa süren bu firarının ardından

¹⁵ Orhan Kılıç, a.g.m., s. 80.

¹⁶ Necdet Gök, "Osmanlı Diplomatasında Ferman Ve Berât Arasında Benzerlik Ve Farklar", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11, 2000, s. 223.

¹⁷ Ahmet Önal, a.g.m., s.48.

¹⁸ Mehmet İnbaşı, *Bosna Eyaleti ve İdarecileri*, s. 813.

¹⁹ Mehmet İnbaşı, *Rumeli Eyaleti ve İdarecileri*, s. 129.

²⁰ BOA, C.DH., 336-16753, H. 29. 11. 1201, M. 12 Eylül 1787; BOA, HAT, 211-11375, H-29-12-1205, M. 29 Ağustos 1791.

²¹ Mustafa Bilge, "Kara Mahmud Paşa (1742-1796)", *Balkanlarda İslâm Medeniyeti: II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, 4-7 Aralık 2003, Tiran-Arnavutluk, (haz. Ali Çaksu), IRCICA, İstanbul 2006, s. 493-499.

affedilen Aydoslu Mehmed Paşa, İsmâil ve İbrail taraflarına asker sevki için memur tayin edilmiştir.²²

H. 29 Ra 1202 (8 Ocak 1788) tarihinde ise ikinci kez Bosna Valiliği'ne tayin olunan Aydoslu Mehmed Paşa²³ bu defa da uygun olmayan hareketleri nedeniyle görevinden azledildi. Hakkında bir kez daha idam kararı çıkarılan Aydoslu, bu karar üzerine bir kez daha firar etti. İlk firar girişimine kıyasla oldukça uzun süre firari olarak yaşayan Aydoslu'nun yakalandığı yerde cezasının kesilmesi ve kellesinin de İstanbul'a gönderilmesi yönünde karar çıkarıldı.²⁴

H. 25 C 1203 (23 Mart 1789) tarihine kadar firari olarak hayatını devam ettiren Aydoslu, bu tarihte bir kez daha affedildi ve H. 10 B 1203 (6 Nisan 1789) tarihinde üçüncü kez Rumeli Valiliği'ne tayin olundu.²⁵ Ocak 1790 tarihinde İsmâil ve İbrail taraflarına asker sevkine memur tayin edilen paşa,²⁶ H. 29 C 1204 (16 Mart 1790) tarihinde ise Osmanlı Devleti'nin kritik noktalarından olan Sünne Boğazı'na Başbuğ tayin edildi.²⁷ Böylesine önemli bir noktada görev aldıktan sonra H. 27 L 1204 (10 Temmuz 1790) tarihinde Anadolu Valiliği'ne tayin olunan Aydoslu, (9 Eylül 1790) tarihinde bir kez daha ibka edildi.²⁸ H. 26 Z 1204

²² BOA, Bab-ı Defteri (D.) 8531-1, H. 02. 02. 1202/ M. 13 Kadım 1787; BOA, HAT,, 146-6148, H. 14. 02. 1204/ M. 25 Kasım 1787.

²³ BOA, Ali Emirî I. Abdülhamid (AE. SABH..I), 12-1053, H. 15. 04. 1202/ M. 10 Ocak 1788.

²⁴ BOA, C..DH.., 67-3301, H. 15. 04. 1202, M. 24 Ocak 1788; BOA, C..DH.., 339-16937, H. 02. 06. 1202/ M. 8 Nisan 1788; BOA, C..ZB.. 31-1518, H. 19. 05. 1202/ M. 26 Şubat 1788.

²⁵ BOA, AE.SABH.I., 293-19695, H. 10. 07. 1203/ M. 6 Nisan 1789.

²⁶ BOA, Cevdet Askeriye (C..AS.) 82-3857, H. 29. 04. 1204/ M. 16 Ocak 1790.

²⁷ BOA, Ali Emirî III. Selim (AE.SSLM.III.) 132-8036, H. 29. 06. 1204/ M. 16 Mart 1790. ; Sünne Boğazı bilindiği üzere Avrupa ve Karadeniz'deki limanlara bağlantısı nedeniyle bir hayli önemliydi. Tuna Nehri'nin Karadeniz'e bağlandığı çıkışlardan birisi olan Sünne Boğazı, özellikle Tuna limanlarından İstanbul'a zahire taşıyan gemiler nedeniyle canlı deniz trafiğine sahne olurdu. Ayrıntılı bilgi için Bk. Şenay Özdemir Gümüş, "Sünne Boğazı'nda Seyrüsefer Güvenliği Ve Kule-i Fener Vakfı", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (31), 2016, s. 35.

²⁸ Mehmet İnbaşı, *Anadolu Eyaleti ve İdarecileri*, s. 532.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı ise Aydoslu'nun Anadolu Valiliğine atanma tarihini 11 Haziran 1790 olarak vermektedir. Ayrıntılı bilgi için Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, Devlet Matbaası, İstanbul 1932, s. 170. Ancak Tahvil Nişan Defter'inde kayıtlı olan tarih, Mehmet İnbaşı'nın Anadolu Eyaleti ve İdarecileri çalışmasında yazdığı tarih ile aynıdır. Ayrıntılı bilgi için Bk.

(9 Eylül 1790) tarihli belgede Anadolu Valiliği'ne ikinci kez tayin olmasının yanı sıra İsmâil Seraskerliği'ne de tayin edildiği bilgisi yer alan Aydoslu Mehmed Paşa,²⁹ bu tarihten sonra İsmâil Seraskeri olarak İsmâil (İzmail) Kalesi'nde bulundu. Aralık 1790 tarihine kadar İsmâil Seraskeri olarak görev yapan Aydoslu, H. 16 R 1205 (22/23 Aralık 1790) gecesi, İsmâil Kalesi'nde Ruslarla girilen kanlı mücadelede şehit düştü.³⁰

Tablo 1: Aydoslu Mehmed Paşa'nın Valilik Görevleri (1782-1790)

Valinin Adı	Görev Yeri	Atandığı Tarih	Ayrıldığı Tarih
Aydoslu Mehmed Paşa	Rumeli Eyaleti	21 Nisan 1781	1 Mayıs 1782
Aydoslu Mehmed Paşa	Özi Eyaleti	21 Ekim 1782	İbka verildi.
Aydoslu Mehmed Paşa	Özi Eyaleti	5 Eylül 1783	1 Aralık 1783
Aydoslu Mehmed Paşa	Bender Sancağı	1 Aralık 1783	24 Ocak 1785
Aydoslu Mehmed Paşa	Bosna Eyaleti	24 Ocak 1785	12 Mayıs 1785
Aydoslu Mehmed Paşa	Rumeli Eyaleti	6 Nisan 1789	20 Eylül 1789
Aydoslu Mehmed Paşa	Anadolu Eyaleti	10 Temmuz 1790	İbka verildi.
Aydoslu Mehmed Paşa	Anadolu Eyaleti	9 Eylül 1790	22-23 Aralık 1790

İsmâil (İzmail) Şehri'nin Kısa Tarihçesi

Günümüzde Ukrayna'nın güneyinde bulunan İsmâil (İzmail) şehri, Tuna Nehri'nin Karadeniz'e döküldüğü bir yerde kuruldu.³¹ Osmanlı döneminde Bucak adı verilen bölgede yer alan şehir, eski bir liman

BOA, Bâb-ı Asafî Tahvil Nişan Kalemi Defterleri (A. DVNSNŞT. d.) 16, H. 29.12.1191/M.28 Ocak 1778.

²⁹ BOA, HAT, 182-8344, H. 29. 12. 1204/ M. 9 Eylül 1790.

³⁰ Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e., s. 1230-1232.

³¹ Andrey Krasnozhan, "History of Ismail Fortress and City", (Ed. Mehmet Tütüncü), *International Journal of Turkology*, 6, 2020 Netherlands, s. 6.

şehri olup sınırları doğuda Turla (Dinyester), batıda Tuna, kuzeyde ise Prut Nehri'ne kadar uzanmaktadır.³² Bu hat üzerinde bulunan Kili, Akkirman ve Kartal şehirleri gibi bir hububat deposu olan şehir, payitahtın erzak ihtiyacının önemli bir kısmını karşılamaktadır.³³

XVI. yüzyılda (H. 889/M. 1484) II. Bayezid'in Kili-Akkirman seferi sırasında ele geçirilen şehir³⁴, İsmâil adındaki kaptan tarafından fethedilmesi dolayısıyla bu isimle anılır.³⁵ Modern kaynaklarda İzmail ya da İsmâiliye isimleri ile de yer alan şehrin isminin kumluk yer anlamına gelen Smil'den geldiği ve İsmâil olarak Türkçeleştiğine dair iddialar bulunmaktadır.³⁶

Osmanlı belgelerinde ilk defa "1542-1543" yıllarına ait Tapu Tahrir Defterleri'nde Kili kazasına bağlı küçük bir köy olarak ismi geçen şehir, "1542-1560" yılları arasındaki Boğdan saldırılarında harap olmuştur.³⁷ "1570" yılı itibarıyla mezra haline gelen şehrin, askerî bir istihkâm olarak teşekkülüne ise H. 998/M. 1590'lara rastlar. Sahip olduğu iskele sayesinde tüccarların sıklıkla uğrak noktalarından olan şehir, bu özelliği dolayısıyla eşkıya saldırılarına da sürekli olarak maruz kalmıştır.³⁸

"1592" tarihli tahrir kayıtlarında, Bender Sancağı'na bağlı bir kaza olarak yer alan şehir, kale ve kale dışındaki çevre yerleşim yeri olmak üzere iki ana yerleşim yerinden meydana gelir. Küçük bir yerleşim yeri olmasına karşın bu tarihlerde nüfus sayısı bir hayli fazla olan şehrin "Şehreküstü" adlı Müslüman Mahallesi ile on adet Gayrimüslim Mahallesi bulunmaktadır. Müslüman Mahallesi'ndeki toplam erkek nüfus sayısının 67 olduğu mahallede, ikamet edenlerin büyük çoğunluğu da Tatar asıllı kimseler oluşturmaktadır. Gayrimüslim Mahallesi'ndeki erkek nüfus sayısının ise 1.008 olduğu şehirde,

³² Mehmet Emin Yılmaz, "İsmâil Geçidi'nde Habeşî Mehmed Ağa Câmii Restitüsyon Denemesi", *INTERNATIONAL JOURNAL OF TURKOLOGY*, 6, 2020 Netherlands, s. 18.

³³ Mustafa Işık, "XVI. Yüzyılda Akkirman Sancağı", *Karadeniz Araştırmaları*, Say: 18, 2008, s.19.; Işık Ertekin, *Kili Kalesi (1767-1792)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2015, s. 4.

³⁴ Mehmet Tütüncü, Andrew Krasnozhon, *İsmail Şehri ve Kaleleri*, Chernomor'e Yayınevi, Odesa 2019, s.18

³⁵ Gönül Güreşsever Cantay, "Kaynaklarda Kuzeybatı Karadeniz'de Osmanlı Kaleleri", *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 76, 2019, s. 166.

³⁶ Feridun Emecen, a.g.m., s. 82

³⁷ Alper Başer, "Kuzeyde Bir Osmanlı Şehri: İsmail Geçidi (1739-1768)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 50, İstanbul 2023 s. 90.

³⁸ Feridun Emecen, a.g.m., s. 82.

gayrimüslimler'in önemli bir kısmını Boğdanlı, Eflaklı, Kazak-Rus, Rum, Bulgar gibi karışık gruplar oluşturmaktadır. Daha sonraki dönemlerde ise bu gruplara Ermeni ve Yahudiler de dâhil olmuştur. Kaledeki süvari sayısının 36 olduğu şehirde, kale dışında ise 53 süvari bulunmaktadır³⁹.

Osmanlı-Habsburg savaşları sırasında, Boğdan ve Eflak voyvodalarına ait kuvvetlerin Bucak yöresine yaptığı akınlar ile ilk tehlikeli saldırıyı yaşayan şehir, bu saldırılar esnasında Osmanlı hâkimiyetinden çıksa da kısa bir süre sonra yeniden Osmanlı idaresine girmiştir. Ancak şehre yönelik saldırıların arkası kesilmemiş, şehir bu defa da XVII. yüzyılın başında Kazaklar'ın saldırısına uğramıştır.⁴⁰

XVII. ortalarına doğru şehri gören Kâtip Çelebi, İsmâil'in önemli bir geçit yeri olduğuna vurgu yaparak şehrin İstanbul'a on beş günlük bir mesafede bulunduğu ve ahalinin büyük çoğunluğunu gayrimüslimler'in oluşturduğunu aktarmaktadır. Şehirde kale haricinde 8.000 hane bulunduğundan da bahseden Kâtip Çelebi'nin verdiği hane sayısı, araştırmacılar tarafından abartı bulunmakla birlikte araştırmacılar verilen bu sayının hane sayısı değil toplam nüfus sayısı olduğu hususunda hemfikirdir.⁴¹ Kâtip Çelebi'nin ardından yaklaşık on yıl sonra şehri gören Evliya Çelebi ise İsmâil'deki hane sayısını 2.000 olarak vermektedir. Müslümanlara ait mahalle sayısını ise üç olarak veren Evliya Çelebi, şehirde ayrıca çok sayıda Rum ve Ermeni Mahallesi ile 800 kadar dükkânın bulunduğundan da bahsetmektedir.⁴² Rus işgalinin hemen öncesinde şehri gören Baron de Tott ise buranın Kırım Türkleri ile Osmanlılar arasında bir ticaret merkezi olduğundan bahsederek, şehrin Osmanlı Devleti için adeta bir tahıl deposu olduğunu ve kale şehirlerden İstanbul'a gönderilen bütün erzakın burada toplandığı yazmaktadır. Ayrıca şehirde hayvancılık ve buna bağlı iş kollarının da geliştiğinden bahseden Baron de Tott, şehrin meydanında deri tabakalanması için geniş alanlar bulunduğunu ve bu alanlarda hazırlanan derilerden istenilen eşyaların imâl edildiğini aktarmaktadır.⁴³ Şehirde bulunan en eski bina ise Tuna Nehri'nin

³⁹ Mehmet Tütüncü; Andrew Krasnozhon, a.g.e., s. 180.

⁴⁰ Feridun Emecen, a.g.m., s. 82.

⁴¹ Feridun Emecen, a.g.m., s. 82.

⁴² *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 5. Kitap- Cilt 1, (haz. Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s.154-156.

⁴³ Baron De Tott, *Türkler 18. Yy'da: Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar*, (çev. Mehmet R. Uzmen), Tercüman 1001 Temel Eser Yayınları, İstanbul 1970, s. 164.

kıyısında ve eski geçidin hemen yanında bulunan Taş Kubbeli camiidir. Şehirde bulunan diğer yapılara nazaran günümüze kadar korunan bu binanın inşası ile ilgili ise kesin bir bilgi bulunmamaktadır.⁴⁴

“1768-1774” Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Ruslar’ın kontrolüne giren şehir, savaşın ardından imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlılar’a bırakılmıştır.⁴⁵ “1787-1792” Osmanlı-Rus-Avusturya Savaşı esnasında Özi Kalesi’nin düşmesinin ardından askerî bakımından ön plana çıkan şehir, Rus saldırıları karşısında bir kez daha Ruslar’ın eline geçse de “1792” tarihindeki Yaş Antlaşması yeniden Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. “1809” tarihindeki Osmanlı-Rus savaşı sırasında yeniden Rus işgaline uğrayan şehir, “1812” Bükreş Antlaşması ile Osmanlı hâkimiyetinden tamamen çıkmıştır. “1856”daki Kırım Harbi sonrasında Osmanlı hâkimiyeti giren şehir, “1878”de tekrar Rus hâkimiyetine girmiş ve “1940”ta Romanya’ya katılmıştır. “1947” senesinde ise Sovyetler Birliği’ne bırakılan şehir, günümüzde Ukrayna toprakları içinde yer almaktadır.⁴⁶

İsmâil (İzmail) Kalesi

Cenovalı tüccarlar tarafından XII. yüzyılda kurulduğu bilinen İsmâil Kalesi, XIV. yüzyılda kısa bir süre Eflâk Prenslığı hâkimiyetinde kaldıktan sonra “1484” yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Topraktan veya ağaçtan inşa edilen kale, Roma sınırına oldukça yakın bir konumda yer almaktadır. Aynı zamanda Tuna Nehri’nin Karadeniz’e döküldüğü bir noktada yer alan kale, “Kale-i Hamse (Beş Kale)” olarak bilinen Akkirman, Kili, Bender ve Hotin kaleleri içerisinde yer almaktadır.⁴⁷

Osmanlı Devleti’nin Kuzey Karadeniz hâkimiyetindeki stratejik noktalarından olan kale, bu bölgede yer alan kaleler ile bağlantının sağlaması açısından oldukça önemlidir. Bunun yanı sıra Tuna’daki geçişlerin kontrolünün sağlanmasında da önemli bir faktöre sahip olan kale, Osmanlı Devleti’nin batı yönlü seferlerinde kullandığı İstanbul-Özi yolu olarak bilinen “Sağ Kol” üzerinde yer almaktadır.⁴⁸ İsmâil

⁴⁴ Mehmet Tütüncü; Andrew Krasnozhon, a.g.e., s. 146.

⁴⁵ Serhat Kuzucu, *1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2012, s. 45.

⁴⁶ Feridun Emecen, a.g.m., s. 84

⁴⁷ Duygu Demir, a.g.m., s. 1138.

⁴⁸ Bu güzergâh; İstanbul’dan Çatalca, İnceğiz, Midye, Vize, Pınarhisar, Kırkkilise, Fakihler, Aydos, Prevadi, Hacıoğlu Pazarı, Divane Ali, Tekfurgölü, Karasu, Babadağı,

Geçidi'nin 1589'da Dâeüssaâde Ağası Mehmed Ağa'ya temlik edilmesiyle birlikte yeniden inşa edilen bu kale, özellikle Kazak saldırılarından korunmak amacıyla yapılmıştır.⁴⁹

1768-1774 Osmanlı Rus Savaşı esnasında Ruslar tarafından ele geçirilen kale, savaşın ardından imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile yeniden Osmanlı idaresine girmiştir.⁵⁰ Savaş esnasında kalenin önemini bir kez daha anlayan Osmanlılar, yapılan barış antlaşmasının ardından kaleyi güçlendirmiştir.⁵¹ Ancak kale, "1787-1792" Osmanlı-Rus savaşı sırasında, birkaç defa daha Rus saldırısına maruz kalmıştır. İlk kuşatma esnasında Cezayirli Hasan Paşa ve beraberindeki birlikleri aşamayan Ruslar, Aralık "1790" tarihindeki ikinci kuşatmada kaleyi ele geçirmiştir. Kalenin ele geçirilmesinin ardından Rusya'nın gayri resmi ilk ulusal marşı olan Grom pobedy, razdavaysya'yı dile getiren Ruslar, bu kuşatma esnasında 30 binden fazla Türk'ü katletmiş, binlerce Türkü'de esir almıştır.⁵² Savaşın akabinde imzalanan Yaş Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne bırakılan kale, "1809" tarihinde bir kez daha Ruslar'ın saldırısına uğramış ve "1812"de imzalanan Bükreş Antlaşması ile Rus kontrolüne bırakılmıştır.⁵³

Sivil halkın yanı sıra normal zamanlarda yaklaşık 1.500 askerin bulunduğu kalede, bu sayı sefer zamanında 40 bini bulmaktadır.⁵⁴ Kalede bulunan askerlerin önemli bir kısmını Rumeli ve çevresinden temin eden Osmanlı Devleti, ihtiyaç halinde Anadolu ve İstanbul'dan

İsakça, Tolçu, İsmail Geçidi, Tatarpazarı, Yanık Hisar, Akkerman, Özi, Kefe ve Azak'a kadar uzanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için Bk. Mehmet İnbaşı, "Osmanlı-Lehistan Harplerinde Sefer Yolu ve Tuna Nehrinin Stratejik Önemi (XVII. Yüzyıl)", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri*, Bükreş-Romanya 1-5 Kasım 2006, (2), IRCICA, İstanbul 2011, s. 480.

⁴⁹ Mehmet Tütüncü; Andrew Krasnozhon, a.g.e., 62

⁵⁰ Cengiz Fedakar, *Bender Kalesi (1768-1774)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2019, s.61; Haydar Efe, "Osmanlı'nın Kuzey Ve Doğu Politikası Ve Rusya'nın "Sıcak Denizlere İnme Politikası" Kapsamında Şekillenen Doğu Sınırları" *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 9 (17), 2018, s. 312.

⁵¹ Ayla Efe, "Silistre Eyaletinde Osmanlı-Rus Savaşları Küçük Kaynarca'dan Berlin'e" *OTAM*, 19, 2006, s. 145.

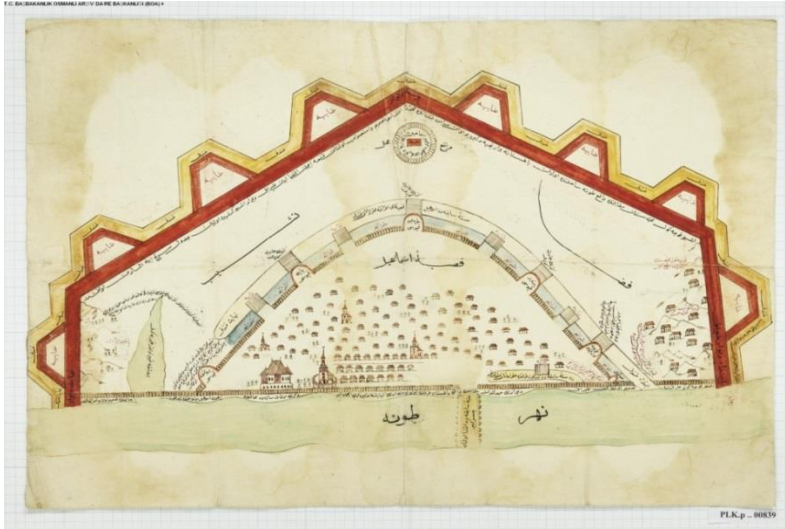
⁵² Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1774-1912)*, C. 5, (çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009, s. 94-95.

⁵³ Ayla Efe, a.g.m., s. 148.

⁵⁴ BOA, C.. AS., 862/36937, H. 21. 01. 1204/M. 11Ekim 1789.

da kaleye destek kuvvet göndermiştir.⁵⁵ Günümüzdeki kalıntıları yok denecek kadar az olan kalenin 1790 tarihli planı ise aşağıdaki gibidir:

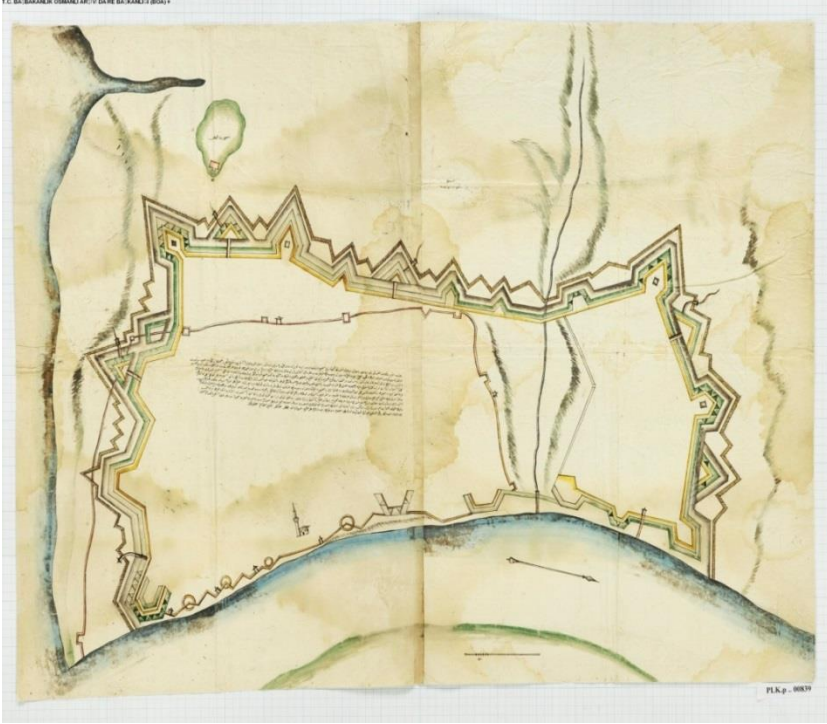
Plan 1: İsmâil (İzmail) Kalesi'nin Planı (1790)⁵⁶

⁵⁵ BOA, C..AS., 682-28649, H. 27. 02. 1204/ M. 16 Kasım 1789; C..AS.. 204-8741, H. 29. 02. 1204/ M. 18 Kasım 1789; HAT., 186-8782, H. 29. 12. 1204/ M. 9 Eylül 1790.

⁵⁶ BOA, Plan, Proje ve Krokiler (PLK_p.) 839-2., H. 05. 07. 1280/M. 16 Aralık 1863.

Plan 2: İsmâil (İzmail) Kalesi'nin Planı (1790)⁵⁷

1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı ve Seyri

1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı her iki devlet için de farklı anlamlar taşımaktaydı. Osmanlı Devleti bu savaşa Kırım'ı geri almak amacıyla girerken, Ruslar ise Kırım'daki hâkimiyetini pekiştirerek Karadeniz'de daha rahat hareket etme arzusundaydı. Bu nedenle Ruslar'ın Özi'ye hâkim olup Bender, İsmâil, İbrail ve Silistre'yi alması gerekiyordu.⁵⁸ Ancak savaşın tarafları sadece Osmanlı ve Ruslar değildi. Osmanlı her ne kadar Avusturya'ya savaş açmasa da Avusturya bu savaşa Belgrad'ı geri almak amacıyla katılmıştı.⁵⁹ Bunun yanı sıra Kafkaslar'da

⁵⁷ BOA, Plan, Proje ve Krokiler (PLK_p.) 839-2., H. 05. 07. 1280/M. 16 Aralık 1863.

⁵⁸ Zülfiye Koçak, "1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşında Değişen Dengeler Ve Yaş Antlaşması", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2, 2017, s. 464.

⁵⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 14-16.

sürdürülen nüfuz mücadeleleri, Ruslar'ın Osmanlı konsoloslarını kendi topraklarında istememesi ve Eflâk voyvodasının iltica etmesi gibi nedenler de savaşın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştı.⁶⁰

Farklı gerekçelerle ortaya çıkan ve güçlü iki devlete karşı mücadele etmek durumunda kalan Osmanlı Devleti, böylesine önemli bir savaş için yeterli hazırlığa ve stratejiye sahip değildi. Ordu mevcut duruma göre hareket etme kararı almıştı. Öyle ki, ordu Edirne'ye doğru hareket ettiğinde dahi bir sonraki adımının ne olacağı belirsizdi. Nitekim Yusuf Paşa, alınan bu karar doğrultusunda hareket ederek orduyu öncelikle Silistre bölgesine doğru yola çıkarttı. Ancak Belgrad'ın kuşatma tehlikesi altında olduğu haberi gelince ordunun güzergâhı değiştirilerek Vidin'e doğru yola çıkıldı.⁶¹ Avusturya cephesinde Yusuf Paşa'yı görevlendiren Osmanlı Devleti, Rus cephesinin komutanlığını ise İsmâil şehri ve çevresinin de komutanı olan eski sadrazamlardan Şahin Ali Paşa'ya bıraktı. Gazi Hasan Paşa'yı da Karadeniz Seraskerliği'ne tayin eden devlet, Kuban Hanı Şahin Giray ile Şehbaz Giray'dan da yardım istedi.⁶²

19 Ağustos 1787 tarihinde Osmanlı kuvvetleri, Rus kontrolünde bulunan Kılburun'u almak için harekete geçti. Başarılı bir mücadele verilmesine rağmen Kılburun'u alamayan Osmanlı birlikleri, Haziran 1788'de tekrar harekete geçerek Kılburun önlerine geldi. Bu defa karşılarında İngiliz Paul Jones ve Nassau-Siegen Prens'i'nin komutası altında birçok Rus gemisinin saldırıya hazır beklediğini gören Osmanlı kuvvetleri, geri çekilmek yerine mücadele etme kararı aldı. Özellikle Hasan Paşa, Rus kuvvetlerini mağlup edeceğine inanmıştı. Ancak bu durum kısa sürdü, 27 Haziran'da Osmanlı birliklerine ait en iyi gemilerden birkaçı karaya oturdu. Bunun üzerine meydana gelen çatışmalarda çok sayıda Türk askeri şehit düştü, birçoğu da yaralandı.⁶³ Rus kuvvetleri karşısında başarılı bir saldırı gerçekleştiremeyen Osmanlı birlikleri, Kılburun'dan vazgeçerek Özi taraflarına çekildi.⁶⁴

⁶⁰ Ayla Efe, a.g.m., s. 141.

⁶¹ Mustafa Nuri Paşa, Netayic ÜL-Vukuat, C. 3-4, (Sad. Neş'et Çagaatay), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 174-175.

⁶² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 4, 1. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 536.

⁶³ Cengiz Fedakâr, "1787-1792 Osmanlı-Rus Harplerinde Kılburun, Özi Nehri Ve Hocabey Muharebeleri", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 12 (46), 2015, s. 126.

⁶⁴ Zülfiye Koçak, a.g.m., s. 465.

Osmanlı kuvvetlerinin Özi tarafına çekilmesini fırsat bilen Rus General Potemkin ise Avusturya'ya destek olmak için Yaş taraflarına destek kuvvet sevk etti ve Yaş kasabasını ele geçirdi. Yaş kasabasının ele geçirilmesiyle birlikte yönünü bu defa Hotin Kalesi'ne çeviren müttefik kuvvetler, 31 Ekim 1788'de kaleyi mücadele etmeden aldı.⁶⁵

Osmanlı ordusunun kayda değer bir kısmının, Avusturya cephesine gitmesini fırsat bilen Rusya ise savunmasız kalan Özi Kalesi'ni kuşatmaya başladı. Özi Kalesi'nin ele geçirilmesi Osmanlı Devleti'nin Kırım'ı geri almasıyla ilgili çabalarını sonuçsuz bırakacaktı.⁶⁶ Ali Paşa tarafından savunulan kalenin kuşatması 29 Ağustos (1788) tarihinde başladı. Potemkin bizzat başkomutanlığa getirilmiş, Kılburun'un savunmasında yararlanan Suvarov da onun emrindeydi. Osmanlı tarafında ise işler yolunda değildi. Hasan Paşa, İstanbul'a geri dönmüştü. Başında komutanı olmayan donanmadan kalanlar ile Özi'de mahsur kalan Türkler'in kararlı direncinden başka bir şey yoktu.⁶⁷ Bu nedenle Şahin Giray'dan yardım istendi. Ancak Giray kardeşlerden beklenen destek zamanında gelmedi. Maiyetlerindeki 3 bin askerle kaleye doğru hareket eden Giray kardeşler, kimi zaman zorlu kış şartlarını, kimi zaman da yeterli gıda ve para olmadığını bahane ederek Özi'ye tam manasıyla yardımda bulunmadı.⁶⁸ Kalede bulunan askerler ile kale halkından başka kimsenin bulunmadığı Özi Kalesi, yeterli askeri destek ve mühimmat bulunmadığı için Rebiü'l-evvel'in 18. Günü (17 Aralık 1788), Ruslar'ın eline geçti.⁶⁹ Ruslar'ın kaleyi kuşattıktan sonra yağmalaması ve on binlerce sivil ve askeri öldürmesi tarihe yazılmış kara bir lekeydi.⁷⁰ Öyle ki Ruslar bu kuşatmada, 14 bin Osmanlı askerini şehit ederken, 7 bin Türk'ü de esir almıştı. Esir düşenler arasında Özi Valisi Hamid Hüseyin Paşa ile Özi Defterdarı İbrahim Efendi de bulunduğu bu kuşatmada hayatını kaybeden Rus askeri sayısı ise 5 bin dolaylardaydı.⁷¹

⁶⁵ Fedakâr, a.g.m., s. 129.

⁶⁶ Hülya Çakıroğlu, "İsmail Kala'sı Muhâsarası" (Ed. Mehmet Tütüncü), *International Journal Of Turkology*, 6, 2020 Netherlands, s. 85.

⁶⁷ Nicolae Jorga, a.g.e., s. 79.

⁶⁸ Ozan Kahya, *Özi Kalesi (1768-1792)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edirne 2023, s. 326-327.

⁶⁹ BOA, HAT., 1451-1510, H. 15. 05. 1203/M. 11 Şubat 1789.

⁷⁰ Hülya Çakıroğlu, a.g.m., s. 85.

⁷¹ Cengiz Fedakâr, a.g.m., s.126.

Özi'nin Ruslar'ın eline geçmesinin ardından Osmanlı tahtında değişiklik yaşandı ve 7 Nisan 1789'da vefat eden Sultan I. Abdülhamid yerine henüz çok genç olan Sultan III. Selim tahta geçti.⁷² Yeniçeriler tarafından oldukça sevilen genç Sultan, savaştan başarı ile çıkılacağı hususunda emindi.⁷³ Bu nedenle tahta geçer geçmez ilk iş olarak İsmâil Seraskerliği görevine Gazi Hasan Paşa'yı getirmek olan III. Selim, Özi'nin düşman işgalinden kurtarılmasını emrederek Sadrazam Yusuf Paşa başta olmak üzere tüm askerî birliklerden sadakatle hizmetlerine devam etmelerini istedi.⁷⁴

Osmanlı Devleti'nde bunlar olurken, Rus birlikleri 19 Temmuz'da Punta Nehri sahilindeki Osmanlı koruma birliğini imha etti ve 20 Temmuz'da Fokşani'ye ani bir baskın düzenleyerek buradaki Osmanlı birliklerini yenilgiye uğrattı. Bu yenilginin öcünü almak isteyen Osmanlı kuvvetleri ise 17 Eylül'de Boze Nehri yakınlarındaki Dobici'ye oradan da Romn Sarat Nehri kıyısına ulaştı. Merkezden gönderilen askerî birliklere karşın müttefik kuvvetler karşısında yeterli sayıda asker ve mühimmata sahip olamayan Osmanlı birlikleri, 30 bin kişilik müttefik ordusu karşısında hezimete uğradı. Hasan Paşa'nın durumu merkeze bildirmesi üzerine devlet adamlarının bazıları barış yapılması yönünde fikir beyan etti. Ancak Sultan III. Selim ve bazı devlet adamları, buna karşı çıkarak savaşa devam edilmesi yönünde karar bildirdi.⁷⁵

Bunun üzerine Gazi Hasan Paşa komutasındaki birlikler, İsmâil Kalesi civarında Ruslarla yeniden mücadeleye girerek Ruslar'ı hezimete uğrattı. Bu kuşatmada umduğunu bulamayan Rus kuvvetleri, yönünü Bender Kalesi'ne çevirdi. Ruslar yönünü Bender'e çevirirken İsmâil Kalesi'nde kalenin tamir ve güçlendirme çalışmalarına başlandı. Daha önce Özi ve Hotin Kaleleri'nin tamirini yapan Abdülbaki Ağa, bu iş için görevlendirildi.⁷⁶ Kuşatma esnasında bir hayli zarar gören kale, daha önce deprem nedeniyle epey zarar görmüş ancak tamir edilmemişti. Özellikle kalenin mahzeni depremde ağır hasar almıştı. Bu

⁷² Zülfiye Koçak, a.g.m., s. 465.

⁷³ Erdoğan Keleş; Tülay Erçoşkun, "Stratford Canning'in Kaleminden Osmanlı İmparatorluğu'nun Durumu ve İstanbul'daki Üç İsyan (1807-1809)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33(56), (2014), s. 271.

⁷⁴ Enver Ziya Karal, *Selim III.'ün Hatt-ı Hümayunları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 21-22.

⁷⁵ Ozan Kahya, a.g.t., s. 13.

⁷⁶ BOA, AE.SABH.I., 17-1476, H. 10. 07. 1203/M. 6 Nisan 1789.

nedenle kale mahzeninin yeniden inşası için İsakçı ve Tolçu taraflarından kereste temin edildi.⁷⁷

Öte yandan Bender Kalesi'nde 70.000 Rus askeri karşısında yeterli miktarda Osmanlı askeri yoktu.⁷⁸ 319 topçu nefer ile Hotin'den gönderilen 50 kadar nefer vardı. Bu sebeple donanmadan karadan ve denizden kalenin savunması için destek vermesi istendi. Şayet destek sağlanamazsa durumun vahim olacağı belirtildi.⁷⁹ Yaklaşık 52 gün süren Rus kuşatmasının ardından yeterli desteğin gelmediği Bender Kalesi, hiç direnişe geçilmeden Muharrem'in 4. Perşembe günü Ruslar'a teslim edildi. Kuşatma esnasında kaleyi yıkan Ruslar, kale muhafızı Zihneli Hasan Paşa'yı da esir aldı. Zihneli Hasan Paşa'nın esir düşmesinin ardından kalede bulunan ahaliyi kurtarmak için Bender Seraskeri Hacı İsmâil ve Zaralızade Abdullah Paşalar görevlendirildi.⁸⁰ Bender taraflarında bunlar yaşanırken bölgedeki bir diğer Rus kuvveti, 11 Ekim tarihinde Akkirman'ı ele geçirdi. Önce Akkirman'ı ardından da Bender'i ele geçiren Ruslar, bu kalelerin fethiyle birlikte Tuna'nın Kuzey'indeki stratejik noktaların üstünlüğü ele geçirdi.⁸¹

Akkirman ve Bender'in Ruslar'ın eline geçmesinin ardından Osmanlı Devleti, bölgedeki diğer bir kale olan İsmâil Kalesi'nin savunması için hazırlıklara başladı.⁸² Ruslar da bu esnada bölgedeki bir diğer kale olan Kili'ye doğru yöneldi ve Ekim 1790'da burayı kuşattı. Kuşatma haberini alan Sadrazam Şerif Hasan Paşa Silistre'den hemen harekete geçti. Ancak yeterli sayıda askerî kuvvete sahip değildi. Hatta bu durum bölgede endişelere neden oldu. Bu nedenle bir meşveret meclisi toplanmasına karar verildi. Toplantı esnasında ordu kadısı olan Keçecizade Salih Efendi, iaşe ve asker sayısının yetersiz olması sebebiyle harekete geçmenin sakıncalı olduğu iletti. Toplantıda bulunanların da desteklediği bu karar, hazırlanan bir mahzarla

⁷⁷ BOA, AE. SSLM. III, 391-22646, H. 23. 09. 1204/M. 17 Haziran 1789.

⁷⁸ BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrak (TS.MA.e.) 434-68, H. 03. 03. 1204/M. 2 Aralık 1788.

⁷⁹ BOA, C..AS., 916-39582, H. 11. 08. 1203/M. 7 Mayıs 1789.

⁸⁰ BOA, HAT., 30-1407, H. 02. 04. 1205/M. 9 Aralık 1790.

⁸¹ Hakan Engin, *1787-1792 Osmanlı-Rus, Avusturya Harpleri Sırasında İbrail Kalesi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2013, s. 75.*

⁸² BOA, HAT.,147-6199, H. 17. 02. 1204/M. 6 Kasım 1789.

İstanbul'a iletildi. Bunun üzerine Sultan III. Selim, merkezden ve İznik civarından en hızlı şekilde asker tedariki yapılarak gemilerle İsmâil taraflarına gönderilmesini emretti. Gerekli hazırlıkların ardından Hüdavendigâr Mütesellimi Mahmud Paşa'ya mirimiranlık rütbesi verildi ve emrindeki yüz elli askerle bu bölgeye yardıma gönderildi. Ancak yapılan tüm bu hazırlıklara rağmen Kili Kalesi kalabalık düşman kuvvetleri karşısında, 5.000 kişilik ordu ile direnemeyerek düştü.⁸³ Kili'nin düşmesinin ardından Tuna hattındaki taarruzlarını arttıran Ruslar, önce Sünne Boğazı'nı ardından da Tolçu ve İsakçı gibi stratejik öneme sahip yerleri ele geçirdi. Ruslar elde ettikleri bu başarıların ardından Tuna Nehri'ni geçerek bölge üzerindeki bir diğer önemli nokta olan İsmâil Kalesi'ni kuşatmak için harekâta geçti.⁸⁴

1790 Tarihli İsmâil (İzmail) Kuşatması

Kili'nin düşmesinin ardından Tuna deltasındaki Rus taarruzu daha da arttı. Ruslar önce Sünne Boğazı'nı ardından Tolçu ve İsakçı gibi stratejik öneme sahip yerleri ele geçirdi. Buraların ele geçirilmesinin ardından Rus komutan Potemkin, Tuna Nehri'nin kenarında bulunan İsmâil Kalesi'nin muhasarasına karar verdi.⁸⁵ İsmâil'i bu defa almaya kararlı olan Ruslar, bu hususta ilk hamleyi ordunun başına General Suvarov'u getirmekle yaptı. Ayrıca kalenin mimarı Barko Purnard'dan da kalenin en zayıf noktasının Bender Kapısı olduğu bilgisi alındı.⁸⁶

Rus tarafında bu hazırlıklılar yapılırken Osmanlı ordusu yeterli hazırlığa sahip değildi. Vezir-i Âzam Şerif Hüseyin Paşa, Ruslarla sulh yapılacağı ümidiyle işi sıkı tutmadı. Bu nedenle Silistre'deki ordu yavaş yavaş çözülmeye başladı. Karargâhta ise çoğu devlet ricalinden olmak üzere bir miktar kapıkulu ocağına mensup askerden başka kimse yoktu. Bu nedenle Gümölcine tarafından İsmâil'e destek kuvvet gönderildi.⁸⁷ Kuban Hanı Baht Giray Han'dan da tedarik edeceği askerlerle birlikte İsmâil'e gitmesi istendi.⁸⁸ Eflâk voyvodası tarafından da kaleye topçu

⁸³ Serhat Kuzucu, a.g.t., s. 135.

⁸⁴ Hakan Engin, a.g.t., s. 75.

⁸⁵ Ahmed Muhtar, *Muhârebât-ı Meşhûre-i Osmâniye Albümü*, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul 1332, s. 34.

⁸⁶ Oya Şenyurt, a.g.m., s. 509.

⁸⁷ BOA, C..AS.. 110-4972, H. 29. 02. 1204/M. 18 Kasım 1789; C..AS., 379-15690, H.22. 05. 1204/M. 7 Şubat 1790.

⁸⁸ BOA, C..AS., 816-34670, H. 29. 11. 1204/M. 10 Ağustos 1790.

asker ve mühimmat desteği sağlandı.⁸⁹ 500 kantar siyah barut da ayrı olarak gönderildi.⁹⁰

Kasım ayı içerisinde Rus ordusu, İsmâil önlerine geldi. Limanda yaklaşık 150 Türk gemisi vardı. Rus ordusunun mevcudu ise 28.000 dolaylarındaydı. Bunların çoğunluğunu da Kazaklar oluşturuyordu. Ayrıca Prens de Ligne, Langeron, Potemkin'in yeğeni Samoïlov, daha sonra İslâm'a karşı yapılan savaşlarla adını duyuran Kutuzov ve Zeltuhin de vardı.⁹¹ Suvarov'un emrinde bunların yanı sıra 40 kadar sahra topu da vardı. Ayrıca Oramiral De Ribas da Çatal Adası'nda bulunan 70 top ve gemilerdeki 500 topla Suvarov'a yardım etmek için harekete geçmişti.⁹²

Kuşatma için tüm hazırlığı tamamlayan Suvarov, İsmâil Kalesi'ni hem karadan hem de denizden muhasara etti.⁹³ Kalede yaklaşık 40.000 kişilik bir Osmanlı ordusu vardı.⁹⁴ Ancak bu sayı bazı araştırmacılar tarafından gerçek dışı bulunur. Mehmet Tütüncü ve Andrew Krasnozhon tarafından kaleme alınan "*İsmâil Şehri ve Kaleleri*" isimli kitapta, Türk garnizonunun sayısının 10-15 bini geçmediği, taarruzun başlamasıyla birlikte şehirde 9 bin sivilin bulunduğu, Rusların sayısının da 31 bin olduğu bilgisi yer alır.⁹⁵ Fakat dönemin kroniklerinde İsmâil Kalesi'nde bulunan asker sayısı 40 bin olarak belirtilir.⁹⁶

Osmanlı ordunun yarısını yeniçeriler, yarısını da Kaplan ve Maksud Giray Hanları'nın Tatarlar'ından oluşan askerler oluşturmaktaydı. Kale komutanlığı görevi ise iki kere sadrazamlık makamını reddetmiş olan Aydoslu Serasker Mehmed Paşa'ya verilmişti. Ruslar kaleyi hem karadan hem de denizden kuşatınca, Sultan III. Selim, Aydoslu Mehmed Paşa'ya hiçbir suretle teslim olmamalarını emretti. Bunun üzerine Aydoslu Mehmed Paşa: "*Tuna Nehri ters de aksa, gökyüzü toprağa da düşse, biz kaleyi yine de teslim etmeyiz*" şeklinde cevap verdi.⁹⁷

⁸⁹ BOA, C..AS.. 846-36165, H. 23. 06. 1204/M.10 Mart 1790

⁹⁰ BOA, C..AS., 866-37145, H. 25. 02. 1205/M. 3 Kasım 1790.

⁹¹ Nicolae Jorga, a.g.e., s. 94.

⁹² Serhat Kuzucu, a.g.t., s. 135.

⁹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 575.

⁹⁴ Ahmed Muhtar, a.g.e., s. 34.

⁹⁵ Mehmet Tütüncü; Andrew Krasnozhon, a.g.e., 346.

⁹⁶ Ahmed Muhtar, a.g.e., s.34;

⁹⁷ Ahmed Muhtar, a.g.e., s. 34.

Mevsimin kış, hava şartlarının zorlu olması nedeniyle Ruslar neredeyse bu girişimden vazgeçecekti. Ancak General Potemkin bunu kabul etmedi. Ona göre; Aşağı Tuna boylarındaki bu güçlü kale, mutlak suretle fethedilmeliydi. Daha önce birkaç kez, kaleyi kuşatma girişiminde bulunan Ruslar, kısa bir süre önce bir kez daha böyle bir girişimde bulunsalar da Cezayirli Hasan Paşa komutasındaki Osmanlı birliklerini aşamadılar ve geri çekilmek zorunda kaldılar.⁹⁸ Bu uğurda bazı gemileri ile birkaç bin askerini de kaybeden Ruslar, benzer hataya düşmemek adına bu defa işi daha sıkı tutarak ilerdi. Osmanlı ordusu da kaleyi her ne pahasına olursa olsun teslim etmeme emri almıştı. Hem karadan hem de denizden kaleyi kuşatan Ruslar, kaleyi almak adına birkaç kez taarruza geçseler de büyük zayıat vererek geri çekildi.⁹⁹ Ruslar'ın geri çekilmesiyle birlikte kale tabyaları tamir edildi.¹⁰⁰ Yenipazarı'dan asker desteği sağlandı.¹⁰¹

Rebiü'l-âhîrin 16. günü (22/23 Aralık) Ruslar, yeniden hareket geçti. Ruslar'ın saldırısına Osmanlı birliklerinin de karşı koyması ile birlikte şiddetli muharebeler yaşandı.¹⁰² Bender tarafındaki kapı şiddetli taarruza dayanamadı ve yıkıldı. Başta kale komutanı Aydoslu Mehmed Paşa olmak üzere kalede bulunan halk, Ruslar'a karşı başarılı bir direnç gösterdi. Suvarov, kalenin teslim edilmesini teklif ettiyse de kabul edilmedi. Bunun üzerine Türk kadınlarının da canlarını hiçe sayarak katıldıkları ve büyük bir cesaret gösterdiği tam üç gün süren büyük bir sokak savaşı başladı.¹⁰³

Ruslar kaleye girdiklerinde kalede Kobay Hanı Baht Giray Han'ın kardeşleri Kaplan Giray ve Gazi Giray Sultan ile maiyetlerinde bulunan Çoban Giray ve Maksud Girayzade Mehmed Giray ve diğer Maksud Girayzade Selim Giray adlı üç nefer de vardı. Bu esnada gemilerinden çıkan Rus taburları da şehri taarruza başlamıştı. Kasabadaki Hristiyan nüfus da Ruslarla anlaşarak Müslüman halkı tuzağa düşürdü. Süvarilerden de bir kısmı düşmana teslim olurken bir kısmı da o gece saat ona kadar mücadeleye devam etti. Kale muhafızı Vezir Aydoslu

⁹⁸ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi (1703-1919)*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 97.

⁹⁹ Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e., s. 1230-1232.

¹⁰⁰ BOA, AE.SSLM.III., 334-19317, H. 20. 02. 1205/M. 29 Ekim 1790.

¹⁰¹ BOA, C..AS.. 220-9389, H. 22. 03. 1204/M. 10 Aralık 1789.

¹⁰² Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e., s. 1230-1232.

¹⁰³ Joseph von Hammer, a.g.e., s. 77-78.; Ahmed Muhtar, a.g.e., s. 34.

Mehmed Paşa da kalede bulunan bir tabyanın yardımına giderken Ruslar'ın eline düştü ve tabyanın birine toplanan halkın can ve mal güvenliğinin sağlanması şartıyla esareti kabul etti. Ancak Ruslar, sözünde durmayarak Aydoslu Mehmed Paşa'nın esareti karşılığında teslim olmayı kabul eden ahaliyi acımasızca öldürdü. Ruslar'ın sözlerinde durmadıklarını gören ahali ise bir kişi dahi kalmayarak canlarını feda edene dek Ruslarla savaştı.¹⁰⁴

Bu mücadelelerde aralarında Serasker Aydoslu Mehmed Paşa ile Kırım Girayzadelerinden, Kuban Hanı Bahtgiray ve kardeşleri Kaplan ve Gazi Giray'ın da olduğu yaklaşık 30.000 asker ve sivil Ruslar tarafından katledildi. Rus generali Langeron'a göre nehre atılan cesetlerden başka 22.700 insan da toprağa gömüldü. Rus kayıpları ise 15.000 dolaylarındaydı.¹⁰⁵ Tütüncü ve Krasnozhon ölenlerin sayısı ile ilgili olarak da verilen rakamların abartı olduğunu, garnizonda en fazla 20 bin kişi bulunduğunu, Türk tarafında ölenlerin sayısının en fazla 12-13 bin dolaylarında olduğunu ifade etmektedir. Yine Tütüncü ve Krasnozhon Rus kayıplarının ise 12 bine kadar olduğunu tahmin edildiğini yazmaktadır.¹⁰⁶ Ancak döneme ait kroniklerde Türk kayıplarının 30 bin olduğu bilgisi yer almaktadır.¹⁰⁷ Müslüman erkek, kadın ve çocuk herkesin kontrolsüz bir biçimde öldürüldüğü bu kuşatmanın şiddetini, Samuil Schiflar tarafından yapılan resimde de görmek mümkündür.

¹⁰⁴ Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e., s. 1230-1232; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s. 577.

¹⁰⁵ Joseph von Hammer, a.g.e., s. 94-95.

¹⁰⁶ Mehmet Tütüncü, Andrew Krasnozhon, a.g.e., 347.

¹⁰⁷ Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e., s.1232.

Resim 1: İsmâil (İzmail) Kuşatması (Aralık 1790)¹⁰⁸

Samuil Schiflar'ın yanı sıra Lord Byron'da "Don Juan" isimli eserinde İsmâil Kuşatması esnasında yaşanan vahşeti şu dizelerle anlatmaktadır:

*"Gariptir ki kadın erkek büyük küçük demeden herkesi
Kırıp geçiren o kaba saba askerlerin bile
Bir an için yüreklerini eritti
Öldürdükleri kişilerin yiğitliği
Bu yaşlı adamın delik deşik edilmesiyle
Çocuklarının yanına devrilmesi
Onların kan çanağına dönmüş gözlerinden yaş akıtmadıysa da
Yaşamın böyle kararlılıkla horlanışı saygı uyandırdı onlarda."*¹⁰⁹

Yine bir başka dizede İsmâil şehrinin yok oluşu şu dizelerle anlatılır:

*"Kent alınmış artık Paşa da
Taş kale de baş eğse önemsizdi.
Dik başlı yiğitliği kalkan olamazdı kente
İsmâil yok oldu! Gümüş ince ay düştü.
Koyu kırmızı haç yükseldi yerine
Hiç solmayacak bir kırmızıydı bu;
Yanan sokaklar yansdı bir kan denizinde*

¹⁰⁸ Mehmet Emin Yılmaz, a.g.m., s. 19.

¹⁰⁹ Lord Byron, *Don Juan*, (çev. Halil Köksal), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 334.

*Ay ışığı suda nasıl yansırsa tıpkı öyle.*¹¹⁰

Vahşetin boyutunun dizelere böyle yansıdığı bu kuşatmada, Suvarov'un yanı sıra Kutuzov da önemli görevler üstlendi. Kuşatmada altıncı kolu yöneten Kutuzov, kuşatma sürecindeki mücadelesi ile General Suvarov'un da oldukça dikkatini çekti. Hatta Suvarov, kuşatmanın ardından Potemkin'e gönderdiği raporunda, Kutuzov'u överek, onun ne denli yetkin ve cesur bir isim olduğundan bahsetmektedir. Aynı zamanda bu raporda, Kutuzov'un yeni savaş tekniklerine oldukça hâkim olduğu belirtilerek kuşatma esnasında bundan ziyadesiyle faydalandığı belirtilmektedir. Bu kuşatma esnasında Tuğgeneral rütbesine sahip olan Kutuzov, vermiş olduğu bu mücadelelerin ardından Korgeneral rütbesine terfi ettirildi.¹¹¹

Bu kuşatma esnasında İsmâil Kalesi'nin muhafazasından sorumlu olan Aydoslu Mehmed Paşa ise yeterli askerî destek ve mühimmata sahip olmamasına rağmen görevini son ana kadar en iyi şekilde yerine getirdi. Bu mücadelenin ardından Sultan III. Selim, ilk iş olarak başarısızlıktan sorumlu tuttuğu Sadrazam Çelebizâde Şerif Hasan Paşayı idam ettirerek yerine Vidin komutanı olan eski sadrazam Koca Yusuf Paşa'yı atadı.¹¹² Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın emriyle buraya daha sonradan bir birlik gönderilse de başarılı olunamadı.¹¹³ Tuna üzerindeki en güçlü kalelerden İsmâil'in düşmesi ve yaşanan kayıplar Bâb-ı Âli'yi barış müzakerelerine mecbur bıraktı.¹¹⁴ Böylelikle 29 Aralık 1791 tarihinde Rusya ile Osmanlı arasında Yaş Antlaşması imzalandı.¹¹⁵

¹¹⁰ Lord Byron, a.g.e., s. 335.

¹¹¹ Mustafa Tanrıverdi, "Mihail Kutuzov'un İstanbul Büyükelçiliği Ve Askeri İstihbarat Faaliyetleri (1793-1794)", *Çarlık Rusyası ve Boğazlar (Harp Tarihi Çalıştayı Bildirileri)*, (Ed. Gültekin Yıldız; Çoşkun Ünsal), Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2022, s. 12.

¹¹² Şerif Hasan Paşa zaten yıpranmış olan ve birçok mahrumiyet içinde bulunan orduya enerjisiyle yeni bir hamle yapabilecek kudrette değildi. Hatta kumandanlığa bile liyakati yokken sırf kur'a tesadüfıyla en kritik bir vakitte ordu kumandanlığına getirilmişti. Yolsuzlukları ve başarısızlıkları da maiyetindeki askerlere mal ediyordu. Ayrıntılı bilgi için Bk. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 577.

¹¹³ Serhat Kuzucu, a.g.t., s. 134-135.

¹¹⁴ Mustafa Tanrıverdi, a.g.m., s. 2.

¹¹⁵ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyılın Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 37.

Sonuç

İsmâil Kalesi, Tuna deltasındaki önemli Türk kalelerinden birisidir. Sahip olduğu stratejik konumu sebebiyle tarih boyunca defalarca kez saldırıya uğrayan kale, Tuna deltasındaki diğer Türk kaleleri ile bağlantının sağlanmasının yanı sıra Karadeniz'deki geçişlerin kontrol edilmesine de imkân sağlamaktaydı. Aynı zamanda Osmanlı Devleti için bir hububat deposu olan kale, payitahtın erzak ihtiyacının kayda değer bir kısmını da karşılamaktaydı. Sahip olduğu bu misyon sebebiyle Osmanlı için bir hayli önemli olan kale, Ruslar için de bir o kadar önemliydi. Zira Ruslar'ın en büyük arzusu Kırım'daki hâkimiyetlerini pekiştirerek Karadeniz'de rahatça hareket edebilmektir. Ancak bunu gerçekleştirmenin yolu, bölgedeki İsmâil, Özi, Bender ve İbrail gibi Türk kalelerinin hâkimiyet altına alınmasından geçiyordu. Bu maksatla 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında bu kaleleri almak için harekete geçen Ruslar, İsmâil Kalesi'ni iki kez kuşatmaya çalıştı. Birinci denemelerinde Cezayirli Hasan Paşa komutasındaki birlikler karşısında umduğunu bulamayan Ruslar, ikinci kuşatmada kaleyi almayı başardı.

Kalenin Ruslar tarafından zapt edilmesinin en önemli sebebi ise Osmanlı ordusunun yeterli hazırlığa ve stratejiye sahip olmamasıydı. Aynı anda birden fazla kalenin savunulması da Osmanlı ordusunu zor durumda bırakmıştı. Ayrıca beklenen yardımların zamanında ulaştırılmaması, bazı devlet adamlarının sulh yapılacağı umuduyla işi sıkı tutmamaları gibi gerekçeler de Osmanlı ordusunu başarısızlığa götüren nedenlerdendi. Ancak gerekçeler bunlarla sınırlı değildi. Osmanlı ordusu ile Rus ordusu arasında mühimmat ve donanımın yanı sıra asker sayısı bakımından da büyük fark vardı. Öyle ki, Rus ordusunun sadece İsmâil Kalesi çevresindeki mevcudu 28 bin civarındaydı. Osmanlı ordusunun sayısı ise 15 bin dolaylardaydı. Bunların yarısını Yeniçeriler, yarısını da Kaplan ve Maksud Giray Hanları'nın Tatarlar'ından oluşan askerler oluşturmaktaydı. Kale komutanlığı görevi ise adı defalarca kez firar eylemlerine karışmış olan Aydoslu Serasker Mehmed Paşa'ya verilmişti. Rus ordusunun başına ise hiç savaş kaybetmemiş komutan olarak ün salan Suvarov getirilmişti. Aynı zamanda Ruslar, kalenin mimarı Barko Purnard'dan kalenin en zayıf noktasının neresi olduğu bilgisini alarak ellerini daha da güçlendirmişlerdi.

Bu koşullar altında gerçekleşen ve büyük bir meydan savaşına sahne olan bu kuşatmanın ardından aralarında Serasker Aydoslu Mehmed Paşa ile Kırım Girayzadelerinden Kuban Hanı Bahtgiray ve kardeşleri Kaplan ve Gazi Giray'ın da olduğu yaklaşık 30.000 asker ve sivil Ruslar tarafından katledildi. Rus tarafının kayıpları ise 15.000 dolaylarındaydı. Yaşanan bu kayıplar dolayısıyla tarihe kanlı İsmâil Kuşatması olarak geçen bu kuşatmanın ardından taraflar arasında Yaş Antlaşması imzalandı ve yapılan bu antlaşma uyarınca kale yeniden Osmanlı hâkimiyetine bırakıldı.

Aydoslu Mehmed Paşa ise memuriyeti boyunca zaman zaman emre itaatsizlik vb. sebepler dolayısıyla kötü anılsa da burada gösterdiği cesaretle adını tarihe yazdırmayı başardı. Aynı zamanda bu mücadeleler, Türk kadın ve çocuklarının cesaret ve kahramanlığını bir kez daha dünyaya göstermiş oldu.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

- Ali Emirî I. Abdülhamid (AE. SABH..I)
 BOA. AE. SABH..I. 12-1053, H. 15. 04. 1202/ M. 10 Ocak 1788.
 BOA. AE.SABH..I. 293-19695, H. 10. 07. 1203/ M. 6 Nisan 1789.
 BOA. AE.SABH..I., 17-1476, H. 10. 07. 1203/M. 6 Nisan 1789.
 Ali Emirî III. Selim (AE. SSLM. III.)
 BOA. AE.SSLM.III. 132-8036, H. 29. 06. 1204/ M. 16 Mart 1790.
 BOA. AE. SSLM.III. 391-22646, H. 23. 09. 1204/M. 17 Haziran 1789.
 BOA. AE.SSLM.III. 334-19317, H. 20. 02. 1205/M. 29 Ekim 1790.
 Bâb-ı Asafî Tahvil Nişan Kalemi Defterleri (A. DVNSNŞT. d.)
 BOA. A. DVNSNŞT. d. 16, H. 29.12.1191/M. 28 Ocak 1778.
 Bab-ı Defteri (D.)
 BOA. D. 8531-1.
 Cevdet Askeriye (C..AS.)
 BOA. C..AS. 82-3857, H. 29. 04. 1204/ M. 16 Ocak 1790.
 BOA. C..AS., 682-28649, H. 27. 02. 1204/ M. 16 Kasım 1789.
 BOA. C..AS.. 204-8741, H. 29. 02. 1204/ M. 18 Kasım 1789.
 BOA. C..AS.. 916-39582, H. 11. 08. 1203/M. 7 Mayıs 1789.
 BOA. C..AS.. 110-4972, H. 29. 02. 1204/M. 18 Kasım 1789.
 BOA. C..AS., 379-15690, H.22. 05. 1204/M. 7 Şubat 1790.
 BOA. C..AS.. 816-34670, H. 29. 11. 1204/M. 10 Ağustos 1790.

- BOA. C..AS.. 846-36165, H. 23. 06. 1204/M.10 Mart 1790
 BOA. C..AS.. 866-37145, H. 25. 02. 1205/M. 3 Kasım 1790.
 BOA. C..AS.. 220-9389, H. 22. 03. 1204/M. 10 Aralık 1789.
 BOA. C.. AS., 862/36937, H. 21. 01. 1204/M. 11 Ekim 1789.
 Cevdet Dahiliye (C..DH.)
 BOA. C..DH.. 7-334, H. 16. 05. 1201/ M. 6 Mart 1787.
 BOA. C..DH.. 336-16753, H. 29. 11. 1201/ M. 12 Eylül 1787.
 BOA. C..DH.. 67-3301, H. 15. 04. 1202, M. 24 Ocak 1788.
 BOA. C..DH.. 339-16937, H. 02. 06. 1202/ M. 8 Nisan 1788.
 Cevdet Zabtiye (C..ZB.)
 BOA. C..ZB. 31-1518, H. 19. 05. 1202/ 26 Şubat 1788.
 Hatt-ı Hümayûn (HAT.)
 BOA. HAT. 146-6148, H. 14. 02. 1204/ M. 25 Kasım 1787.
 BOA. HAT. 191-9235, H. 29. 12. 1204/ M. 9 Eylül 1790.
 BOA. HAT. 211-11375, H-29-12-1205, M. 29 Ağustos 1791.
 BOA. HAT. 146-6148, H. 14. 02. 1204/ M. 25 Kasım 1787.
 BOA. HAT. 182-8344, H. 29. 12. 1204/ M. 9 Eylül 1790.
 BOA. HAT. 186-8782, H. 29. 12. 1204/ M. 9 Eylül 1790.
 BOA. HAT. 1451-1510, H. 15. 05. 1203/M. 11 Şubat 1789.
 BOA. HAT. 30-1407, H. 02. 04. 1205/M. 9 Aralık 1790.
 BOA. HAT. 147-6199, H. 17. 02. 1204/M. 6 Kasım 1789.
 Plan, Proje ve Krokiler (PLK_p.)
 BOA. PLK_p. 839-2., H. 05. 07. 1280/M. 16 Aralık 1863.
 BOA. PLK_p. 839-1., H. 05. 07. 1280/M. 16 Aralık 1863.
 Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrak (TS.MA.e.)
 BOA. TS.MA.e. 434-68, H. 03. 03. 1204/M. 2 Aralık 1788.

Kitap ve Makaleler

Ahmed Muhtar, *Muhârebât-ı Meşhûre-i Osmâniye Albümü*, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul 1332.

Albayrak, Gökçen Coşkun, 19. Yüzyılda Osmanlı Tunas'ında Ticaret, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

Başer, Alper, "Kuzeyde Bir Osmanlı Şehri: İsmail Geçidi (1739-1768)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 50, İstanbul 2023 s. 89-124.

Bilge, Mustafa, "Kara Mahmud Paşa (1742-1796)", *Balkanlarda İslâm Medeniyeti: II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, 4-7 Aralık 2003, Tiran-Arnautluk, (haz. Ali Çaksu), IRCICA, İstanbul 2006.

Byron, Lord, *Don Juan*, (çev. Halil Köksal), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002,

Cantay, Gönül Güreşsever, “Kaynaklarda Kuzeybatı Karadeniz’de Osmanlı Kaleleri”, *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 76, 2019, s. 163-184.

Cevdet Ahmed Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Cilt 3, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983.

Çakıroğlu, Hülya, “İsmail Kala’sı Muhâsarası” Ed. Mehmet Tütüncü), *International Journal Of Turkology*, 6, 2020 Netherlands, 84-89.

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi (1703-1919)*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2011.

Demir, Duygu, “XVIII. Yüzyılda İsmail (İzmail) ve İsakça (İsakçı) Kalelerine Ait İskele ve Ambarların Zahire Sevkiyatlarında Kullanılması”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11 (2), 2024, s. 1135-1169.

Dursun, A. Haluk, “Osmanlı Arşivinde Tuna Nehri Ve Kuyuları” *Türk Dünyası İnceleme Dergisi*, 12/2 (2012), s. 333-339.

Efe, Ayla, “Silistre Eyaletinde Osmanlı-Rus Savaşları Küçük Kaynarca’dan Berlin’e” *OTAM*, 19, 2006, s. 139-174.

Efe, Haydar, “Osmanlı’nın Kuzey Ve Doğu Politikası Ve Rusya’nın “Sıcak Denizlere İnme Politikası” Kapsamında Şekillenen Doğu Sınırları” *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 9 (17), 2018, s. 297-334.

Emecen, Feridun, “İsmâil”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 23, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 82-84.

Engin, Hakan, *1787-1792 Osmanlı-Rus, Avusturya Harpleri Sırasında İbrail Kalesi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2013.

Ertekin, Işık, *Kili Kalesi (1767-1792)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2015.

Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 5. Kitap- Cilt 1, (haz. Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

Fedakâr, Cengiz, “1787-1792 Osmanlı-Rus Harplerinde Kılburun, Özi Nehri Ve Hocabey Muharebeleri”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 12 (46), 2015, s. 119-136.

Fedakar, Cengiz, *Bender Kalesi (1768-1774)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2019, s.61

Gök, Necdet, “Osmanlı Diplomatasında Ferman Ve Berât Arasında Benzerlik Ve Farklar”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11, 2000, s. 211-226.

Gümüş, Özdemir Şenay, “Sünne Boğazı’nda Seyrüsefer Güvenliği Ve Kule-i Fener Vakfı”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (31), 2016, s. 35-52.

Hammer, Joseph von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt 17, (çev. Mümin Çevik), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1994.

Işık, Mustafa, “XVI. Yüzyılda Akkırman Sancağı”, *Karadeniz Araştırmaları*, Say: 18, 2008, s. 19-37.

İnbaşı, Mehmet, “Anadolu Eyaleti ve İdarecileri”, *Prof. Dr. Mustafa Keskin Armağanı*, (Ed. Remzi Kılıç), İdeal Yayıncılık, İstanbul 2014.

İnbaşı, Mehmet, “Osmanlı-Lehistan Harplerinde Sefer Yolu ve Tuna Nehrinin Stratejik Önemi (XVII. Yüzyıl)”, *Balkanlar’da İslam Medeniyeti Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri*, Bükreş-Romanya 1-5 Kasım 2006, (2), IRCICA, İstanbul 2011.

İnbaşı, Mehmet, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Rumeli Eyaleti ve İdarecileri”, *Osmanlı’da Yönetim ve Savaş*, (Ed. Mehmet Yaşar Ertaş ve Hacer Kılıçaslan), Osamer, İstanbul 2017.

Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1774-1912)*, C. 5, (çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009.

Kahya, Ozan, *Özi Kalesi (1768-1792)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edirne 2023.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

Karal, Enver Ziya, *Selim III.’ün Hatt-ı Hümayunları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Karpat, Kemal, “Bucak”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 341-343.

Keleş Erdoğan; Erçoşkun Tülay, “Stratford Canning’in Kaleminden Osmanlı İmparatorluğu’nun Durumu ve İstanbul’daki Üç İsyân (1807-1809)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33(56), (2014), s. 265-318.

Kılıç, Orhan, “Batı Karadeniz Kıyısında Bir Osmanlı Eyaleti: Özi/Silistre” *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 23, 2017, s. 29-82.

Koçak, Zülfiye, “1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşında Değişen Dengeler Ve Yaş Antlaşması”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2, 2017, s. 459-490.

Krasnozhan, Andrey, “History of Ismail Fortress and City”, (Ed. Mehmet Tütüncü), *International Journal of Turkology*, 6, 2020 Netherlands, s. 6-10.

Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyılın Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

Kuzucu, Serhat, *1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2012.

Mustafa Nuri Paşa, *Netayic Ül-Vukuat*, C. 3-4, (Sad. Neş’et Çağatay), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992,

Önal, Ahmet, “Sivas Eyaleti Valileri ve Beylerbeyileri (1753-1792)” *Tarihin Peşinde*, 21, 2019, s. İnbaşı, Mehmet, “Bosna Eyaleti ve İdarecileri (1750-1800)”, *Prof. Dr. Abdülkadir Yuvalı Armağanı*, C. 2, (Ed. Mustafa Öztürk vd.), Kardeşler Ofset, Kayseri 2015.

Sarı, Aktaş Sema, “17. Yüzyılın Sonlarında İsmail Kazasında Sosyal ve Ekonomik Yaşam”, *Journal of International Eastern European Studies*, 2 (1), 2020, s. 18-41.

Tanrıverdi, Mustafa, “Mihail Kutuzov’un İstanbul Büyükelçiliği Ve Askeri İstihbarat Faaliyetleri (1793-1794)”, *Çarlık Rusyası ve Boğazlar (Harp Tarihi Çalıştayı Bildirileri)*, (Ed. Gültekin Yıldız; Çoşkun Ünsal), Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2022.

Tott, Baron De, *Türkler 18 Yy’da: Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar*, (çev. Mehmet R. Uzmen), Tercüman 1001 Temel Eser Yayınları, İstanbul 1970.

Tütüncü, Mehmet; Krasnozhon, Andrew, *İsmail Şehri ve Kaleleri*, Chernomor’e Yayınevi, Odesa 2019.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Kütahya Şehri*, Devlet Matbaası, İstanbul 1932.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 4, 1. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

Yılmaz, Mehmet Emin, “İsmâil Geçidi’nde Habeşî Mehmed Ağa Câmii Restitüsyon Denemesi”, *International Journal of Turkology*, 6, 2020 Netherlands, s. 18-37.

Araştırma Makalesi/ Research Article

The Transfer of Information about Muslim Urban Cultures from the Tatar Public Discourse to the Ukrainian One in the early 20th Century (Ismail Gasprinsky and Mykhailo Kotsiubynskyi)

Yevhen Filianin*

(ORCID: 0000-0001-5934-5263)

Makale Gönderim Tarihi

08.05.2024

Makale Kabul Tarihi

23.09.2024

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Filianin, Y., “The Transfer of Information about Muslim Urban Cultures from the Tatar Public Discourse to the Ukrainian One in the early 20th Century (Ismail Gasprinsky and Mykhailo Kotsiubynskyi)”, *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6/2 (Aralık 2024), 317-330.

APA: Filianin, Y. (2024). The Transfer of Information about Muslim Urban Cultures from the Tatar Public Discourse to the Ukrainian One in the early 20th Century (Ismail Gasprinsky and Mykhailo Kotsiubynskyi). *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6(2) (Aralık 2024): 317-330.

Abstract

Mykhailo Kotsiubynskyi is a Ukrainian author, journalist, and political activist of the late 19th – early 20th century. He is considered one of the most talented representatives of Ukrainian literature. He is known as an elegant impressionist and master of psychological prose. In the 1890’s he spent a total of two years of his life in Crimea. As a result, he wrote the «Crimean series»

* Postgraduate Student, Oles Honchar Dnipro National University, Faculty of History, Ukraine, yevhenfilianin@gmail.com.

Yüksek Lisans Öğrencisi, Oles Honchar Dnipro Milli Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Ukrayna.

(three short stories: “In the Shaytan’s Chains”, “On the Stone”, and “Under the Minarets”).

Mykhailo Kotsiubynskiy's trip to the Crimean Peninsula coincides chronologically with the presence of progressive ideas in the Crimean public discourse. There were passionate supporters of European-style reform in Crimea. One of the leading figures for such movements was Ismail Gasprinsky - a Tatar enlightener and Pan-Turkist. He supported the concept of the modernization of Muslim cultures through the adaptation of some Western elements. Ismail Gasprinsky was convinced of the negative influence of traditionalism on the development of Muslim societies. The content of Kotsiubynskiy's short stories matches the Crimean reality of the early 20th century and Gasprinsky's narrative considerably.

The paper aims to examine Mykhailo Kotsiubynskiy's role in the transfer of information about Muslim urban cultures from the Tatar public discourse to the Ukrainian one in the early 20th century.

Keywords: Reception Studies, The Ukrainian Public Discourse, “Kievskaya starina”, “The Ukrainian National Renaissance”, Tatars, Islam, Intellectual History, The Ukrainian Historiography.

20. Yüzyılın Başlarında Müslüman Kentsel Kültürlerine İlişkin Bilgilerin Tatar Kamusal Söyleminden Ukrayna Kamusal Söylemine Aktarılması (İsmail Gasprinskiy ve Mykhailo Kotsiubynskiy)

Öz

Mykhailo Kotsiubynskiy, 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında yaşamış Ukraynalı bir yazar, gazeteci ve siyasi aktivisttir. Ukrayna edebiyatının en yetenekli temsilcilerinden biri olarak kabul edilir. Zarif bir empresyonist ve psikolojik düzyazı ustası olarak tanınır. 1890'larda hayatının toplam iki yılını Kırım'da geçirdi. Sonuç olarak “Kırım serisini” yazdı (üç kısa öykü: “Şeytanın Zincirlerinde”, “Taşın Üstünde” ve “Minarelerin Altında”).

Mykhailo Kotsiubynskiy'nin Kırım Yarımadası'na yaptığı gezi, kronolojik olarak Kırım kamusal söylemindeki ilerici fikirlerin varlığıyla örtüşmektedir. Kırım'da Avrupa tarzı reformların ateşli destekçileri vardı. Bu tür hareketlerin önde gelen isimlerinden biri, Tatar bir aydın ve Pan-Türkist olan İsmail Gasprinalı'ydı. Bazı Batılı unsurların uyarlanması yoluyla Müslüman kültürlerinin modernleşmesi kavramını destekledi. İsmail Gasprinalı, gelenekselliğin Müslüman toplumların gelişimi üzerindeki olumsuz etkisine ikna olmuştu.

Kotsiubynskiyi'nin kısa öykülerinin içeriği, 20. yüzyılın başlarındaki Kırım gerçekliği ve Gaspralı'nın anlatısıyla önemli ölçüde örtüşmektedir.

Bu makale, Mykhailo Kotsiubynskiyi'nin 20. yüzyılın başlarında Müslüman kentsel kültürleri hakkındaki bilgilerin Tatar kamu söyleminden Ukrayna söylemine aktarılmasındaki rolünü incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Alım Çalışmaları, Ukrayna Kamu Söylemi, “Kievskaya starina”, “Ukrayna Ulusal Rönesansı”, Tatarlar, İslam, Entelektüel Tarih, Ukrayna Tarihçiliği.

Introduction

A city is an administrative center, where institutions of a vast variety of kinds exist. The same can be said about a town. It is especially true when we're talking about imperialistic states with bureaucratic and overcentralized structures. This environment is well suited for intersections of different kinds of people and ideas. In this article, one such case is presented.

Bakhchysarai is an old town in the southern part of the Crimean Peninsula. Under the rule of the Giray dynasty, it served as the capital of the Crimean Khanate. The town played a prominent role in the political and cultural role of the country. After the Russian annexation of Crimea in 1783, Bakhchysarai lost its major status. However, the town continued to serve as an important cultural center for the Tatar people.

In the late 19th century – early 20th century Bakhchysarai played a pivotal role in several important progressive processes in Muslim cultures. It influenced the Muslim perspective on politics, education, and social issues in Eastern Europe a Central Asia. And being an administrative center where different flows of cultures have larger chances to intersect, Bakhchysarai supported the spreading of its ideas even beyond the Muslim world.

Mykhailo Kotsiubynskiy and Crimea

In order to present the transfer of information from the Tatar discourse to the Ukrainian one, first and foremost we need to examine Mykhailo Kotsiubynskiy. Mykhailo Kotsiubynskiy was a Ukrainian author of the late 19th – the early 20th century, as well as a journalist, and

political activist. He is considered one of the most talented representatives of Ukrainian literature. He is known as an elegant novelist, master of psychological prose, and one of the important European impressionists. Kotsiubynskyi traveled a lot. In the 1890s, he worked as part of the Odesa phylloxera commission, which fought against the grape pest in southern Ukrainian regions, including Crimea¹. Kotsiubynskyi spent a total of two years of his life in Crimea². The life of the Tatar people and the peninsula itself with its brightness and natural beauty extremely impressed him, which is repeatedly mentioned in the author's letters³. However, most of the time academic works dedicated to Mykhailo Kotsiubynskyi predominantly study his general biography or the quality of his texts, and only a few deal with the specifics of the author's interaction with Muslim communities⁴.

The work in Crimean locations such as Yalta, Kekeneiyz, Simeiz, Alupka, Alushta, Sevastopol, and Bakhchysarai⁵ gave the author inspiration for writing the "Crimean" short stories" which includes "In the Shaytan's Chains", "On the Stone", and "Under the Minarets". The later one was published in one of the main Ukrainian scholarly journals of the period "Kievskaya starina" for the Ukrainian audience. The journal was very Ukrainian-centric. Among the Ukrainian academic community, it's often associated with the phenomenon which is called "The Ukrainian National Renaissance". Despite the hard focus on Ukrainian material, the journal spared some pages for texts that depict Muslim people. These include: "The Danubian Sich" by Fedir

¹ Tamara Ivanivna Lazanska, *Kotsiubynsky Mykhailo Mykhailovych*, URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=ei_u_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Kotsyubinskii_M (10.07.2023).

² Solomiia Vivchar, *Ukrainski prosvityteli ta islam* [The Ukrainian enlighteners and Islam], Kyiv, 2020, p.162.

³ Mykhailo Kotsiubynskyi, *Tvory v semy tomakh*. [Works in the seven volumes], Kyiv, 1974, T.5.

⁴ Solomiia Vivchar, *Ukrainski prosvityteli ta islam* [The Ukrainian enlighteners and Islam], Kyiv, 2020, p.161.

⁵ Solomiia Vivchar, *Ukrainski prosvityteli ta islam* [The Ukrainian enlighteners and Islam], Kyiv, 2020, p.162-163.

Kondratovych ⁶, “Order of Governor General Glebov on the occasion of the Turkish envoy's passage through Kyiv”⁷, “Letter of the Pechersk Archimandrite Innokenty Gizel to collect alms for the ransom of a prisoner from the Tatars” ⁸, “Letters of Archpriest Arseniy Lebedintsev ... on the course of hostilities and the state of churches and clergy during the 11-month siege of Sevastopol”⁹, “Information about Mikhail Doroshenko`s Crimean campaign” by K. Melnyk ¹⁰, “Travels of a Chumak, a Bursak, and a Slave” ¹¹, “Where did the Pereyaslav Torcs Live?” by A. Storozhenko ¹², “The Last Girey” ¹³, “Roksolana” by Galyna Komarova ¹⁴, and “Under the Minarets” by Mykhailo Kotsiubynskiy ¹⁵.

Kotsiubynskiy`s Crimean short stories depict young Tatar people who challenge traditional Muslim ways. Characters are especially

⁶ Fedir Vovk, Zadunaiskaya Siech [The Danubian Sich],), *Kievskaya starina*, Vol. V, 1883, January, p. 27-66.

⁷ A.A., Rasporyazhenie heneral-hubernatora Glebova po sluchayu proezda tureckoho poslannika cherez h. Kiev [Order of Governor General Glebov on the occasion of the Turkish envoy's passage through Kyiv] *Kievskaya starina*, Vol. XXXVI, 1892, January, p. 146-148.

⁸ A.L., «List» pecherskoho arxymandrita Innokentiya Hizelya na sbor mylostyni dlya vykupa u tatar plennika [Letter of the Pechersk Archimandrite Innokenty Gizel to collect alms for the ransom of a prisoner from the Tatars] *Kievskaya starina*, Vol. XLVIII, 1895, February, p. 53-54.

⁹ Pys'ma protoyereya Arseniya Lebedinceva, b. blahochynnogo tserkvej yuzhnoho bereha Kryma, k preosvyashhenomu Innokentiyu, arxypyskopu Khersonskomu y Tavricheskomu, s donesenyamy o hode voennykh dejstvyj i sostoyaniy tserkvej y dukhovenstva vo vremya 11-ty mesyachnoj osady Sevastopolya [Letters of Archpriest Arseniy Lebedintsev... on the course of hostilities and the state of churches and clergy during the 11-month siege of Sevastopol], *Kievskaya starina*, Vol. LII, 1896, January, p.1-9

¹⁰ Melnyk, Svedeniya o pokhode v Krym Mykhayla Doroshenka [Information about Mikhail Doroshenko`s Crimean campaign], *Kievskaya starina*, Vol. LV, 1896, November, p.274-286.

¹¹ Stranstvovaniya chumaka, bursaka i raba [Travels of a Chumak, a Bursak, and a Slave], *Kievskaya starina*, Vol. LIX, 1897, October, p. 16-20.

¹² Andrei Storozhenko, Hde zhyly Pereyaslavskye torky? [Where did the Pereyaslav Torcs Live?], *Kievskaya starina*, Vol. LXIV, 1899, February, p. 283-290.

¹³ M.L., Ostannij Hyrej [The Last Girey], *Kievskaya starina*, Vol. LXXXV, 1904, April, p. 74-102.

¹⁴ Galyna Komarova, Roksolana, *Kievskaya starina*, Vol. LXXXV, 1904, June, p.597-604.

¹⁵ Mykhailo Kotsiubynskiy, Pid Minaretamy (Opovidannia) [Under the minarets (Short stories)], *Kievskaya starina*, T. LXXXVIII, 1905, March, p. 373-422.

critical of the education system and gender issues in Islamic cultures. This is heavily emphasized throughout the three texts. Also, they want to read Qur'an in the Tatar tongue. Generally speaking, these young people want to adopt elements of Western cultures and integrate them into Tatar society.

Kotsiubynskiy demonstrates excellent knowledge of the everyday urban life of the Crimean Tatars and the basics of the Muslim religion. Also, his reception of this society features an extraordinarily clear understanding of the social life of Crimean Muslims, especially for an outsider.

Ismail Gasprinsky and the Crimean progressive movement.

In addition, Kotsiubynskiy's trip to the peninsula and the publication of the short story coincides chronologically with the presence of progressive ideas in the Crimean public discourse. There were vocal supporters of European-style reform, especially in the field of education there. One of the leading advocates of these ideas was Ismail Gasprinsky - a Tatarian enlightener and Pan-Turkist as well as the creator of the jadidism movement¹⁶. He supported the concept of solidarity among Turkic people as well as the modernization of Muslim culture through the adaptation of some Western traditions. Ismail Gasprinsky and his daughter Shafika were convinced of the negative influence of traditionalism on the development of Muslim culture. They actively defended their views and contributed to the formation of an ideological center around them¹⁷.

Gasprinsky was responsible for publishing «Terciman» ("The Translator") a progressive journal aimed at educating Tatar people and providing them with the news and served as a conduit of his ideas.¹⁸

¹⁶ M.A. Usmanov, *O triupfe i tragedii idey Gasprinskogo* [About the triumph and tragedy of Gasprinsky's ideas. Kazan, 1993, p.3.

¹⁷ Ismail Gasprinsky, "*Molla Abbas*". *Vybrani literaturni tvory: krymskotatarska proza ukrainskoiu* /Per. Z krymskotatarskoi i rosiiskoi movy [Molla Abbas. The selected literary works: Crimean-Tatarian prose in Ukrainian], Kyiv: «Maister Knyh», 2021.

¹⁸ Elmaz Asanova, *Ismail Gasprinsky – providnyk modernizatsii islamskogo prosvytelstva ta kultury v Krymu* [Ismail Gasprinsky – the guide of Islamic enlightenment and culture in Crimea.], p. 97, URL: <https://uars.info/index.php/uars/article/view/2197/1898> (10.07.2023).

Gasprinsky used an artificially created variant of the Tatar language for the journal to achieve a wider reach in the Turkic world. He believed that the development of the Literature standard of the Tatarian language is critically important for the Tatar people in the prevention of their discrimination.¹⁹ Also, Gasprinsky and his daughter fought heavily for the creation of a special journal for Tatarian women. After a long struggle, this fight proved to be successful. Among the topic covered in the “Alemler Nisvan” (the name of the journal that means „Women’s World”) were stories about successful women and their achievements aimed at female empowerment.²⁰

In order to examine the correlation between Mykhailo Kotsiubynsky’s short stories and Ismail Gasprinsky’s views we need to look into the content of “The Crimean short stories” (“Under the Minarets in particular”) and compare it with information about Gasprinsky’s activity in Bakhchysarai.

The narrative correlation

Under the Minarets is based on the urban life of the Bakhchysarai city of the early 20th century. The story focuses on a young man named Rustem. He and his friends fight with what they perceive as archaic and dogmatic traditions of Crimean society. They want to see progressive changes in their town.

Ismail Gasprinsky critiqued religious superstitions. He believed that dogmatic thinking compromises the development of the Tatar culture, especially in terms of education. The protagonist of “Under the Minarets” protests against clergy, traditions, and even the Qur’an²¹.

¹⁹ L.I. Gimadeeva, “Historical and linguistic analysis of the language of the newspaper «Tercüman» (1883-1918) by Ismail Gaspirali”, *Abstract of the dissertation for the degree of candidate of philological sciences*, Kazan, 20000, p 8.

²⁰ V.Yu. Gankevych, S.P. Shendrykova, *Vyneknennya pershogo krymskotatarskogo zhinochogo periodychnogo vydanya* [The establishment of the first Crimean Tatar women’s periodical], p. 3, URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/74212/03-Gankevich.pdf?sequence=1> (10.07.2023).

²¹ Mykhailo Kotsiubynskyi, *Pid Minaretamy* (Opovidannia) [Under the minarets (Short stories)], *Kievskaya starina*, T. LXXXVIII, 1905, March, p.379.

Also, Rustem encourages other people to eat pork.²² While Ismail Gasprinsky wasn't a man of antireligion nature, the sheer opposition to traditional thinking grasps our attention.

Gasprinsky believed in intercultural communication. He put merit on the Tatars adopting elements of other cultures. Here we can see that Rustem is very excited about European culture²³. Furthermore, the young man considers people of other cultures not infidels, but instead older brothers²⁴.

Also, as mentioned above, Gasprinsky considered the creation of a literature standard for the Tatar language a strategically important task for the well-being of his people. In the short story, one of the characters makes a statement that Tatar people don't understand Arabic and Qur'an should be translated into the Tatar language²⁵.

Ismail Gasprinsky understood the importance of the education system and its effectiveness and developed progressive methods of teaching students. Rustem critiques Tatar educational institutions. He claims that maktabas are useless and do nothing beyond retelling old religious tales²⁶.

One of the key points in Ismail Gasprinsky's activity is his struggle for the rights of Tatar women. He was very vocal about this issue. The creation of "Aleml Nisvan" was caused because Gasprinsky was dissatisfied with the status of Tatar females in society. Here are Gasprinsky's words about the importance of "Aleml Nisvan" which illustrate this point: "In small numbers, Muslims enroll in various schools and universities of the empire and use Russian literature and newspapers; in addition, several newspapers are now published in the

²² Mykhailo Kotsiubynskyi, *Pid Minaretamy (Opovidannia)* [Under the minarets (Short stories)], *Kievskaya starina*, T. LXXXVIII, 1905, March, p.402

²³ Mykhailo Kotsiubynskyi, *Pid Minaretamy (Opovidannia)* [Under the minarets (Short stories)], *Kievskaya starina*, T. LXXXVIII, 1905, March, p.379.

²⁴ Mykhailo Kotsiubynskyi, *Pid Minaretamy (Opovidannia)* [Under the minarets (Short stories)], *Kievskaya starina*, T. LXXXVIII, 1905, March, p.393-394.

²⁵ Mykhailo Kotsiubynskyi, *Pid Minaretamy (Opovidannia)* [Under the minarets (Short stories)], *Kievskaya starina*, T. LXXXVIII, 1905, March, p.392-394

²⁶ Mykhailo Kotsiubynskyi, *Pid Minaretamy (Opovidannia)* [Under the minarets (Short stories)], *Kievskaya starina*, T. LXXXVIII, 1905, March, p.393-394

Tatar language, which served those who did not know Russian. But this cannot be said about a Muslim woman. This poor cut-off from life woman ... silently prays to heaven and earth for human-like treatment and life. May her prayer be heard."²⁷ Rustem says that progressive Tatars should liberate a Tatar woman. He expresses his dissatisfaction with Tatar females being unable to reveal their faces in public or learn to read²⁸.

It should be noted that "Aleml Nisvan" contained information about the lives of women in other countries to give Tatar women a wider perspective. That was supposed to enable them to realize the substandard level of individual rights guaranteed in their society. Here we can see that one of the female characters of the short story (enlightened by Rustem's teaching) says that women in other countries are free to go wherever they want and to speak to whomever they want. Even if they are Muslims. They are not forbidden to enter a mosque or enroll in educational institutions. The girl wants the same quality of life for herself²⁹.

The depiction of a Tatar woman in Kotsiubynsky's short story seems to be reasonably accurate, as well as the presence of the female rights movement in Crimea. At least since the time of Russia's annexation of the peninsula in 1783 Tatar women had been stripped out of political rights. They were isolated from the world, limiting themselves to housewife duties³⁰.

²⁷ V.Yu. Gankevych, S.P. Shendrykova, *Vyneknennya pershogo krymskotatarskogo zhinochogo periodychnogo vydanya* [The establishment of the first Crimean Tatar women's periodical], p. 3, .URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/74212/03-Gankevich.pdf?sequence=1> (10.07.2023).

²⁸ Mykhailo Kotsiubynskyi, *Pid Minaretamy* (Opovidannia) [Under the minarets (Short stories)], *Kievskaya starina*, T. LXXXVIII, 1905, March, p.394.

²⁹ Mykhailo Kotsiubynskyi, *Pid Minaretamy* (Opovidannia) [Under the minarets (Short stories)], *Kievskaya starina*, T. LXXXVIII, 1905, March, p.402.

³⁰ Natalia Malynovska, *Genderna polityka krymskykh tatar u natsiotvorchykh protsesakh pershoyi polovyny XX stolittia* [The Crimean Tatar's gender policy in the proceses of national development of the first half of 20th century] // *Materialy V Vseukrainskoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi "Polityka pamyati v teoretychnomu ta praktychnomu vymirakh"*, Rivne, 2018 – URL: http://mnemonika.org.ua/wp-content/uploads/2018/07/Malynovska_N..pdf (08.03.2019).

The portrayal of Bakhchisaray seems to be fair too. In the early 20th century, it became one of the main centers of the women's rights movement. The "Aleml Nisvan" journal was published in this exact city in 1905. What's more important, it was the first female-orientated journal in the Muslim world. Shafika Gasprinsky worked as an editor there. In addition, she was a notable political activist³¹.

The fact that speaks volumes about the Crimean progressiveness and the successes of the women's rights movement in the context of the era is the support shown by the Crimean mufti Noman Chelebijkhan. He was vocal about the importance of the inclusion of women in social life and intellectual activities for the prosperity of a nation³².

Natalia Malynovska in her works dedicated to the female rights movements in Crimea came to the conclusion that Crimean society demonstrated its democratic nature by achieving such success in the female emancipation struggle. It was the first case in the Turkic world (and the Muslim world in general) when there were female candidates in legislative body elections. And the victory of such candidates is even more solid evidence of Crimean progressiveness³³.

Conclusion

³¹ Natalia Malynovska, *Uryvky z istorii krymskykh tatarok u naziotvorchykh protsesakh Krymu 1905-1917 rokiv: gendernyi analiz komemoratsiy v Ukraini* [Fragments of Crimean Tatar female history in the processes of Crimean national development in 1905-1917: a gender analysis of commemorations in Ukraine], p. 1, URL: https://www.researchgate.net/publication/333489357_Urivki_z_istorii_krimskih_tatarok_u_naciotvorcih_procesah_Krymu_1905-1917_rokiv_gendernij_analiz_komemoracij_v_Ukraini (10.07.2023).

³² Yu. Kandym, *Ne zaroste travoyu pole boyu* [Battlefield won't be covered with grass], Ichnya, 2017, p.363.

³³ Natalia Malynovska, *Uryvky z istorii krymskykh tatarok u naziotvorchykh protsesakh Krymu 1905-1917 rokiv: gendernyi analiz komemoratsiy v Ukraini* [Fragments of Crimean Tatar female history in the processes of Crimean national development in 1905-1917: a gender analysis of commemorations in Ukraine], p. 3, URL: https://www.researchgate.net/publication/333489357_Urivki_z_istorii_krimskih_tatarok_u_naciotvorcih_procesah_Krymu_1905-1917_rokiv_gendernij_analiz_komemoracij_v_Ukraini (10.07.2023).

The Bakhchysarai town, being an important cultural center of Crimea, supported the intercultural transfer of information in the region. The developed infrastructure and institutions positively influence the probability of foreign contact. In this case, contact was made with a representative of the Ukrainian intelligentsia, interested in the local culture.

The content of Kotsiubynskyi's short stories clearly matches the Crimean reality of the late 19th century - the early 20th century. The author demonstrated a considerable level of cultural awareness, writing about the Crimean issues.

Furthermore, we can observe the correlation of the content of Mykhailo Kotsiubynskyi's texts with Ismail Gasprinsky's ideas. Today, it is not known for sure whether Mykhailo Kotsiubynskyi and Ismail Gasprinsky were personally acquainted³⁴. However, given Kotsiubynskyi's presence in Bakhchysarai, the character and magnitude of Gasprinsky's activity in the town, and the similarities between Kotsiubynskyi's texts and Gasprinsky's worldview, we can conclude that there is a very high probability that the Crimean enlightener's views were known to this Ukrainian author.

Thus, taking into account Mykhailo Kotsiubynskyi's contacts with Crimea and the publication of his story in «Kievskaya starina», it is also fair to assume that the idea of the ability of Muslim society to make progressive changes spread from the Crimean public discourse to the Ukrainian one. Mykhailo Kotsiubynskyi appears here as connecting element between the two discourses. He served as a conduit that helped the progressive Tatar narrative to reach a wider audience.

³⁴ Solomiia Vivchar, "Krymskotatarski motyvy v opovidanniakh M. Kotsiubynskoho" [The Crimean-Tatarian motifs in the M. Kotsiubynskyi's short stories], *Islam v Ukraini*. URL: <https://islam.in.ua/ua/kultura/krymskotatarski-motyvy-v-opovidannayah-myhayla-kocyubynskogo> (24.05.2023).

Bibliography

A.A., Rasporyazhenie general-hubernatora Khlebova po sluchayu proezda tureckoho poslannika cherez h. Kiev [Order of Governor General Glebov on the occasion of the Turkish envoy's passage through Kyiv] *Kievskaya starina*, Vol. XXXVI, 1892, January, p. 146-148.

A.L., «List» pecherskoho arxymandrita Innokentiya Hizelya na sbor mylostyni dlya vykupa u tatar plennika [Letter of the Pechersk Archimandrite Innokenty Gizel to collect alms for the ransom of a prisoner from the Tatars], *Kievskaya starina*, Vol. XLVIII, 1895, February, p. 53-54.

Asanova, Elmaz, *Ismail Gasprinsky – providnyk modernizatsii islamskogo prosvitytelstva ta kultury v Krymu* [Ismail Gasprinsky – the guide of Islamic enlightenment and culture in Crimea.], URL: <https://uars.info/index.php/uars/article/view/2197/1898>, (10.07.2023).

Gankevych, V.Yu, S.P. Shendrykova, *Vyneknena pershogo krymskotatarskogo zhinochogo periodychnogo vydanya* [The establishment of the first Crimean Tatar women's periodical], URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/74212/03-Gankevich.pdf?sequence=1> (10.07.2023).

Gasprinsky, Ismail, *“Molla Abbas”. Vybrani literaturni tvory: krymskotatarska proza ukrainskoiu* /Per. Z krymskotatarskoi i rosiiskoi movy [Molla Abbas. The selected literary works: Crimean-Tatarian prose in Ukrainian], Kyiv: «Maister Knyh», 2021

Gimadeeva, L.I., “Historical and linguistic analysis of the language of the newspaper «Tercüman» (1883-1918) by Ismail Gaspirali”, *Abstract of the dissertation for the degree of candidate of philological sciences*, Kazan, 2000.

Kandym, Yu, *Ne zaroste travoyu pole boyu* [Battlefield won't be covered with grass], Ichnya, 2017, p. 363.

Komarova, Galyna, Roksolana, *Kievskaya starina*, Vol. LXXXV, 1904, June, p.597-604.

Kotsiubynskiy, Mykhailo, *Pid Minaretamy (Opovidannia)* [Under the Minarets (Short Stories)], *Kievskaya starina*, Vol. LXXXVIII, 1905, March, p. 373-422.

Kotsiubynskiy, Mykhailo, *Tvory v semy tomakh*. [Works in the seven volumes], Kyiv, 1974, Vol. 5.

Kovalchuk, O.G., *Visualne u tvorchosti M. Kotsiubynskogo: monografia* [The Visuals in Kotsiubynskiy's creativity: monography], Nizhyn, 2015, p. 232.

Lazanska, Tamara Ivanivna, *Kotsiubynsky Mykhailo Mykhailovych*, URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S2>

1FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Kotsyubinskii_M (10.07.2023).

Malynovska, Natalia, "Genderna polityka krymskykh tatar u natsiotvorchykh protsesakh pershoyi polovyny XX stolittia" [The Crimean Tatar's gender policy in the process of national development of the first half of 20th century] // *Materialy V Vseukrainskoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi "Polityka pamyati v teoretychnomu ta praktychnomu vymirakh"*, Rivne, 2018 – URL: http://mnemonika.org.ua/wp-content/uploads/2018/07/Malynovska_N..pdf (10.07.2023).

Malynovska, Natalia, *Uryvky z istorii krymskykh tatarok u naziotvorchykh protsesakh Krymu 1905-1917 rokiv: gendernyi analiz komemoratsiy v Ukraini* [Fragments of Crimean Tatar female history in the processes of Crimean national development in 1905-1917: a gender analysis of commemorations in Ukraine], URL: https://www.researchgate.net/publication/333489357_Urivki_z_istorii_krims_kih_tatarok_u_naciotvorcih_procesah_Krymu_1905-1917_rokiv_gendernij_analiz_komemoracij_v_Ukraini (10.07.2023).

Melnyk, K., Svedeniya o pokhode v Krym Mykhayla Doroshenka [Information about Mikhail Doroshenko's Crimean campaign], *Kievskaya starina*, Vol. LV, 1896, November, p.274-286.

M. L., Ostannij Hyrej [The Last Girey], *Kievskaya starina*, Vol. LXXXV, 1904, April, p. 74-102.

Pys'ma protyereya Arseniya Lebedinceva, b. blahochynnoho tserkvej yuzhnoho bereha Kryma, k preosvyashhennomu Innokentiyu, arxyepyskopu Khersonskomu y Tavricheskomu, s doneseniyamy o hode voennykh dejstvyj i sostoyaniy tserkvej y dukhovenstva vo vremya 11-ty mesyachnoj osady Sevastopolya [Letters of Archpriest Arseniy Lebedintsev... on the course of hostilities and the state of churches and clergy during the 11-month siege of Sevastopol], *Kievskaya starina*, Vol. LII, 1896, January, p.1-9

Storozhenko, A., Hde zhyly Pereyaslavskye torky? [Where did the Pereyaslav Torcs Live?], *Kievskaya starina*, Vol. LXIV, 1899, February, p. 283-290.

Stranstvovaniya chumaka, bursaka i raba [Travels of a Chumak, a Bursak, and a Slave], *Kievskaya starina*, Vol. LIX, 1897, October, p. 16-20.

Tsykhovska, E, "Ostriv yak vtecha viddiysnostiu tvorchosti L. Staffa i M. Kotsiubynskogo: struktura "Ya - Inshyi" [The Island as an escape from reality in the creativity of L. Staff and M. Kotsiubynskiy: the structure of "I'm Different"], *Literaturoznavchi studii; zb. Nauk.prats*, Kyiv, 2010, No. 29, p. 408-415.

Usmanov, M.A., *O triupfe I tragedii idey Gasprinskogo* [About the triumph and tragedy of Gasprinsky's ideas. Kazan, 1993.

Vivchar, Solomiia, *Ukrainski prosvityteli ta islam* [The Ukrainian enlighteners and Islam], Kyiv, 2020, p.224.

Vivchar, Solomiia, "Krymskotatarski motyvy v opovidanniakh M. Kotsiubynskoho" [The Crimean-Tatarian motifs in the M. Kotsiubynsky's short stories], *Islam v Ukraini*. URL: <https://islam.in.ua/ua/kultura/krymskotatarski-motyvy-v-opovidanniah-myhayla-kocyubynskogo> (24.05.2023).

Vovk, Fedir, Zadunaiskaya Siech [The Danubian Sich], *Kievskaya starina*, Vol. V, 1883, January, p. 27-66.

Araştırma Makalesi/ Research Article

Doğu Karadeniz Türkülerinde Cinsellik

İsmail Özbay*

(ORCID: 0009-0009-9231-3840)

Makale Gönderim Tarihi

29.11.2024

Makale Kabul Tarihi

26.12.2024

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Özbay, İ., “Doğu Karadeniz Türkülerinde Cinsellik”, *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6/2 (Aralık 2024), 331-345.

APA: Özbay, İ. (2024). Doğu Karadeniz Türkülerinde Cinsellik. *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6(2) (Aralık 2024): 331-345.

Öz

Edebî ürünler, ait oldukları toplumların yaşantılarını ve düşünce tarzlarını aktarmaktadır. Halk şiirinin en yaygın türlerinden biri olan türküler de bu aşamada önemli bir işleve sahiptir. Türkülerde birçok toplumsal olaya, bireysel duygulara, somut öğelere yer verilmektedir. Lirik, satirik, pastoral, olaya dayalı türküler; tören, meslek ve oyun türküleri ön plana çıkmaktadır. Birçok farklı türde yer alan cinsel çağrışımlı sözler de türkülerde sıklıkla konu edilmektedir. Yapılan çalışmada TRT THM Repertuarı kaynak olarak alınmaktadır. Bu kaynakta yer almayan bölge türkülerine çalışmada yer verilmemiş olup çalışma Doğu Karadeniz illeriyle sınırlandırılmıştır. Tespit edilen türküler incelenirken metin merkezli çalışma yürütülmüştür. Çalışma neticesinde belirlenen cinsel çağrışımlı sözler tasnif edildiğinde belirlenen ifadelerin bedensel unsurlar, karşılıklı davranışlar ve istekler üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Türkülerde yer alan bu ifadelerin verilisinde çoğu zaman doğrudan bir aktarım olmamakta kapalı bir anlatım tercih edilmektedir. Bunda toplumsal normların etkili olduğu varsayılmaktadır. Türkülerin önemli bir kısmı erkek ağızından söylene de kadın ağızlı türkülere

* Doktora Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türkiye, saylanisml@gmail.com.

Ph.D. Candidate, Kocaeli University, Institute of Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Turkey.

de rastlanılmaktadır. Bu aşamada söyleyici rolündeki kadın ve erkeğin toplumsal statüsünün de dikkate alınmasının eserin yorumlanmasına katkı sunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Cinsellik, Türkü, Kadın, Erkek, Karadeniz.

Sexuality in Eastern Black Sea Folk Songs

Abstract

Literary products convey the lives and ways of thinking of the societies to which they belong. At this stage folk songs, one of the most common types of folk poetry, have an important function. Folk songs include many social events, individual emotions and concrete elements. Lyrical, satirical, pastoral, event-based folk songs; ceremonial, professional and game folk songs come to the fore. Sexual connotations in many different genres are also frequently mentioned in folk songs. In this study, TRT THM Repertoire is taken as a source. Regional folk songs that are not included in this source are not included in the study so the study is limited to the Eastern Black Sea provinces. While analysing the identified folk songs, a text-centred study was carried out. When the sexually connotative words determined as a result of the study are classified, it is seen that the determined expressions focus on bodily elements, mutual behaviours and desires. In the presentation of these expressions in folk songs, there is often no direct transmission, a closed expression is preferred. It is assumed that social norms are effective in that. Although a significant portion of the folk songs are sung by men, there are also folk songs with performed by women. At this stage, it is thought that taking into account the social status of men and women in the role of the singer will contribute to the interpretation of the work.

Keywords: Sexuality, Turkish, Woman, Man, Black Sea.

Giriş

Öznesi olan insan ve toplum üzerinden ürünlerini ortaya koyan edebiyat için konu sınırlaması yapmak neredeyse imkânsızdır. İnsanoğlunun yaşantısında yer alan her şey edebiyat için kaynak olma özelliği taşımaktadır. Edebî ürünler, kurgusal bir düzlemde insanların duygularına tercümanlık, yaşadıklarına şahitlik etmektedir. Edebî eserlerin yorumlanması ve değerlendirilmesi noktasında eseri oluşturan tarafların aktif bir şekilde sürece dâhil edilmesi gerekmektedir. Türküler için de aynı durum geçerlidir. Türkü yakan, söyleyen, dinleyen halk; kültürel kodlarını, toplumsal iletilerini

aktarmada türküleri bir vasıta olarak görmektedir. Anlaşılmak, anlamak ve bunları dile getirmek isteyen insanoğlu için türküler de bu aşamada fazlasıyla tercih edilmektedir.

Müzik eserleri, sadece sestten ibaret olmayıp oluştuğu sosyal yapı ve kültürden de etkilenmektedir. Birçok müzik eseri, ait olduğu kültürün simgeler ve davranışlar şeklinde kendini ifade etmesi biçiminde ortaya çıkmaktadır.¹ Türküler, “duygusal dışı vurum” un doğal bir sonucudur. Türkülerin ezgiyle beslenen yapısı da insanlar üzerinde meydana getirdiği etkinin ve duygu yoğunluğunun artmasını sağlamaktadır.

Pertev Naili Boratav, türkünün halk şiirinin ezgili söylenen çeşitlerini göstermekte kullanıldığını; şarkı, deyiş, deme, hava, ağıt adlarının da türkü yerine tercih edildiğini belirtmektedir.² Bu da türkünün kullanım sahasının ve yaygınlığının fazla olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Türkü sözcüğünün Türkí sözcüğünden türediği yönünde görüş birliği mevcuttur. “Türke has, Türke ait” anlamına gelen bu kelime zamanla türkü şekline dönmüştür.³ Şemsettin Sami, M. Fuat Köprülü ve Ahmet Talat Onay; türkü tanımlarını ortaya koyarken üç kelime üzerinde mutabık kalmışlardır. Bu kelimeler; “Türk, ahenk ve şarkı”dır. Şarkı, divan edebiyatında karşımıza çıkmaktadır. Türkü bu bağlamda halkın şarkısı olma rolünü üstlenmektedir. Halk şiirinin ölçü üzerine kurulu ahenkli yapısı türküde müzik ile de beslenerek daha da zengin bir hâle gelmektedir.⁴

Halk, birçok duygusunu ortaya koyarken türkü formunu tercih etmiştir. Bu da türün özelliklerinin ve sınırlarının tespitini zorlaştırmıştır. Öcal Oğuz,⁵ türkünün biçimsel özellikleri bakımından belirli bir şekli olmadığına, türküde ezgi ve konu birlikteliğinin sağlanamadığına dikkat çekmektedir. Ayrıca türkünün Türklere ait bir ezgi olduğunu bir nazım şekli ya da türünün adı olamayacağını, ezgili olan türlerin hepsinin türkü olarak değerlendirilebileceğini belirtmektedir.

¹ Feyzan Göher Vural, “Türk Kültürünün Aynası: Türküler” Journal New World Sciences Academy, 6/3 (2011), s. 398.

² Pertev Naili Boratav, 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, İstanbul, 1992, s. 50.

³ Doğan Kaya, Anonim Halk Şiiri, Ankara, 1998, s. 131.

⁴ Vural, age, s. 399.

⁵ Öcal Oğuz, Halk Şiirinde Tür, Şekil ve Makam, Ankara, 2001, s. 16.

Türkünün nerede ve nasıl doğduğuna dair kesin ifadeler rastlanmamaktadır. Yapılan değerlendirmeler öngörü ve tahmin üzerinden ortaya konmaktadır. Farklı kaynaklarda konuyla ilgili farklı değerlendirmelere rastlanmaktadır. M. Ragıp Gazimihal⁶, bu konudaki görüşlerini Köprülü'den hareketle Asya'daki atalarının kurt ulumasına benzer bir sesle ve ahenkle kopuz eşliğinde türkü söylediklerini belirterek açıklamaktadır. Eflatun Cem Güney ise oldukça geniş bir sahaya yayılan türkülerin kökeni dair yapılacak değerlendirmelerin doğru olmayacağını dile getirerek bu görüşe karşı çıkmaktadır.⁷

Türkü ile ilgili yukarıda da bir kısmına yer verilen görüşler, türkünün Türklere ait bir tür olduğu, birçok farklı konuyu ele aldığı, biçimsel özelliklerinin ve sınıfsal yerinin tam olarak tespit edilemediği sonucunu vermektedir. Önemli olan bu türün halka estetik ve duygusal doyum yaşatmasıdır. Halk edebiyatı metinlerinin biçim ve tür ile ilgili tasnif problemleri türkülerini de içermektedir. Türkü, devamlık bakımından anonim halk edebiyatı ürünleri arasında önemli bir yere sahiptir. Âşık tarzı şiir geleneğinde de bu birçok isim farklı konularda türkü formunda eserler ortaya koymaktadır. Âşık sadece türküyü söylemekle kalmamakta kimi zaman türküye kaynaklık eden olayı da aktarmakta bu da eserin dinleyendeki etkisinin artmasını sağlamaktadır. Türkünün geniş kitlelere seslenmek hususunda daha işlevsel olduğu bir gerçektir. Aynı şeyi mani, ninni, ağıt gibi türlerde görememekteyiz. Ninni çocukları uyuturken, ağıt ise ölüm üzerine söylenmektedir. Türküler ise birçok farklı konuyu ele alabilmekte, insanların duygularına seslenebilmektedir.

Türkülerde Cinsellik Üzerine

İnsan psikolojik ve fizyolojik bir bütünlüğe sahiptir. Bunu koruyabilmesi kaliteli bir yaşam sürmesinde oldukça etkili olmaktadır. Edebiyat bu noktada insanoğlunun duygusal yönüne verdiği katkı ile ele alınmalıdır. İnsan üzerine temellenen edebiyat için insanın söylemek ve dile getirmek istediği her şey önemlidir. Oluş amacı da bu durum üzerine şekillenmektedir. Edebiyatın ortaya koyduğu öznel tavır, sahip olduğu özgür yapı, meydana getirdiği etki insanoğlu için

⁶ Mahmut Ragıp Gazimihal, Anadolu Türküleri ve Musiki İstikbalimiz, İstanbul, 2006, s. 35-36.

⁷ Ali Yapıcı, Halk Şiirinde Türkü, Ankara, 2007, s. 50.

edebiyatı kendini ifade etmesinde kullanışlı ve aktif bir yapıya bürümüştür.

Cinsellik, sadece biyolojik bir süreç değildir. Bunun yanı sıra iki cinsin ilişkilerinin, toplumsal rollerinin belirlendiği bir süreçtir. Cinsiyet kültürü de toplumdaki cinsiyete yönelik nitelermeleri ve değerlendirmeleri kapsamaktadır. Kadına ve erkeğe yüklenen roller zamanla toplumun doğruları olarak belirlenmiştir. Türkülerde karşı cinse yönelik sözler, mesajlar, ima ve beklentiler yadsınamayacak kadar fazladır.⁸

Çoğu zaman toplumsal normların ve etkileşimin baskısına maruz kalan insanoglu için edebiyat duygusal bir kaçış ve arayış sahası olma özelliğine sahiptir. Bu aşamada edebî eser, insanın bireysel yönünün yanında toplumsal kimliğini de ortaya koymaktadır. Özellikle toplum tarafından konuşulması ve dillendirilmesi zor olan konuların aktarımında edebiyat çözüm önerileri sunmaktadır.

Edebî eserlerde, kimi zaman duyguların etkisinin arttırmak kimi zaman esere derinlik katmak için çeşitli çözüm yolları ortaya konmaktadır. Doğrudan ifade edilmesinden utanılacak, rahatsızlık duyulacak durum ya da kelimelerin yerine başka kelimelerin kullanılması isteği “örtmece”yi doğurmaktadır. Bu durum özellikle cinsellik gibi toplum tarafından konuşulması tabu kabul edilen konularla ilgili birçok eş anlamlı kelimenin türemesine vesile olmaktadır. Bu eş anlamlı kelimeler, özellikle kadın ve erkek uzuvları, kadınlık halleri, kadın tipleri üzerinedir.⁹

Türk edebiyatında cinsellik barındıran unsurlara fazlasıyla rastlanmaktadır. Metinler incelendiğinde cinselliğin eserlerdeki sıklığının değişen toplumsal yapı ve kültürel değerlerle bağlantılı olduğu görülmektedir. Özellikle Batılılaşma hareketleri sonrasında ortaya çıkan ürünlerin konuya karşı daha rahat bir tavır sergilemesi bu durumu destekler niteliktedir. Hitap edilen kitlenin eğitim düzeyi, sanata bakış açısı, beslendiği kültürel kaynaklar cinselliğin eserlerdeki ele alınış şeklinde ortaya konan farklılıkların ana etmenidir.

⁸ Feyzan Göher Vural, Serenat İstanbullu, “Cinsel Çağrışımlı Türkü Sözlerinin Bölgelere Göre Dağılımı”, *Turkish Studies*, 11/18 (2016). s. 83-84.

⁹ Adem Aydemir, “Divanü Lügati’t Türk’te Aşk ve Cinsellik Üzerine”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5/2 (2012), s. 17.

Divan şiiri; saray, yüksek zümre, Osmanlı, havas edebiyatı gibi isimlerle de anılmaktadır. Bu, hitap ettiği kitlenin düzeyi hakkında bilgi vermektedir. İmaj dünyasını soyut bir yapı üzerine kuran divan şiiri için mazmunlar ilgili malzemeyi sunmaktadır. Soyut bir içeriğe sahip olması divan şairinin yazarken rahat bir tavır içinde olmasını sağlamaktadır. Divan şiirinin ortaya koyduğu anlam derinliği, şairin toplum tarafından dile getirilmesi tehlikeli olan konuları ele alması bakımından daha cesur davranmasını sağlamaktadır.

Maksad şem'i münevver oldı

Sandûk-ı emel dür ile doldı.

Verilen beyitteki "maksad mumunun yanmasıyla emel sandığının inci ile dolması" tasvirini, Mecnûn'un babasının mumunun (cinsel organının) münevver olmasıyla (aktif hale gelmesiyle) emel sandığı (rahim), inci (sperm) ile dolmuştur şeklinde ifade edilmektedir.¹⁰

Halk şiiri ise divan şiirinin tersine daha somut bir yapıya sahiptir. Bu da halk şairinin hareket alanını kısıtlasa da halk şairi özellikle bedensel unsurlar üzerinden konuya bir yorum getirmektedir.

Dadaloğlu'm der ki be ne yapayım

Hangi din hak ise ona tapayım

Eğil de bir al yanaktan öpeyim

Beri dur da nazlı dilber beri dur¹¹

Halk şiirinde de âşığa karşı hissedilenlerin aktarımında cinsel unsurlardan yararlanılmıştır. Ortaya konanlar salt bir cinsellik ifadesi değildir.

Cinsellik, toplum nezdinde özellikle 20. yüzyıla kadar gelen süreçte konuşulması ve dile getirilmesi tehlikeli bir konu olarak görülmektedir. Batılılaşma hareketleri, toplumsal değişim süreçleri cinsellik üzerindeki baskının git gide azalmasına neden olmaktadır. Cinsellik de diğer konularla eş değer bir kabul görme seviyesine ulaşmaktadır. Özellikle

¹⁰ Fatih Usluer, "Aşk Mesnevîlerinde Cinsellik Mazmunları", *Electronic Turkish Studies*, 2/4 (2007), s. 798.

¹¹ Hulusi Geçgel, "Türk Edebiyatında Erotizm Teması Üzerine", *Hayal dergisi*, 19 (2006), s. 2.

Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatı ortaya konan özgür ve demokratik ortamda çok daha rahat hareket etme imkânına sahip olmaktadır.

Modern Türk şiirinin en önemli isimlerinden biri olan Yahya Kemal, “Vuslat” adlı şiirinde sevişmeyi, cinsel birleşmeyi anlatmaktadır:

Bir uykuyu cananla beraber uyuyanlar,
Varlıkta bütün zevki o cennette duyanlar,
Dünyayı unutmuş bulunurken o sularda,
-Zalim saat ihmal edilen vakti çalar da-
Bir an uyanırlarsa leziz uykularından,
Baştan başa, her yer kesilir kapkara zindan.
Bir faciadır böyle bir âlemde uyanmak,
Günden güne hicranla bunalmış gibi yanmak.
Ey talih! Ölümden de beterdir bu karanlık;
Ey aşk! O gönüller sana mal oldular artık;
Ey vuslat! O âşıkları efsununa ram et!
Ey tatlı ve ulvi gece! Yıllarca devam et!¹²

Divanü Lügati't Türk'ten bu yana ortaya konan eserler incelendiğinde her dönemde cinsel çağrışım uyandıran sözlere sıklıkla yer verildiği görülmektedir. Bu noktada dikkat çeken nokta özellikle Cumhuriyet dönemi sonrasında cinselliğin çok daha açık bir şekilde ifade edilmesidir. Divan şiiri ve halk şiirinde ise cinselliğin çoğunlukla çok daha kapalı bir şekilde ifade edildiği görülmektedir. Bu durumun yorumlanması noktasında toplumun geçirdiği sosyolojik değişimin göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Cinsel Çağrışımlı Sözler Barındıran Türküler

Araştırmada 276 tane Doğu Karadeniz (Rize-Trabzon-Giresun-Ordu) türküsü TRT THM Repertuarı kaynak alınarak incelendi. Bunun dışındaki yöre türküleri çalışmaya dâhil edilmemekte, doğrudan ve dolaylı yoldan cinsel çağrışım yapan ifadelerle çalışmada yer

¹² Geçgel, age, s. 3.

verilmemektedir. Aşağıdaki tabloda türkülerin illere göre dağılımı mevcuttur.

Yöre	Türkü Sayısı
Ordu	63
Giresun	63
Trabzon	88
Rize	62

Türkülerin çoğu erkek ağzından söylenmektedir. Bu, türkülerin içeriğinde yer alan cinsel içerikli çağrışımların çoğunun erkek merkezli bakış açısıyla verildiği sonucunu da doğurmaktadır. Ortaya konan bakış açısı toplumsal cinsiyetçi yaklaşımlar da içermektedir. Kadının bedeni üzerinden yapılan değerlendirmeler, kadının cinsel bir obje olarak görülmesi gibi unsurlar günümüz dünyasında üzerine tartışılan konulardan bazılarıdır. Ataerkil bir dünyanın hâkimiyeti metinlerde de içeriksel ve dilsel olarak kendisine yer bulmaktadır. Anne rolüyle toplumda benimsenen kadın için ninni söylemek uygun görülürken sevdiğine türkü yakmak erkek tarafından yapılabilecek bir eylem olarak ifade edilmektedir. Cinselliğin kadın için tabu olarak görüldüğü toplumlarda erkek için böyle bir durum söz konusu olmamaktadır.

Edebî ürünlerin incelenmesi aşamasında toplumsal yapının analizi önemli bir noktadır. Eseri, olduğu mekândan bağımsız değerlendirmek eserin anlamsal bütünlüğüne zarar verecektir. Karadeniz Bölgesi ekonomik ve sosyal bakımdan geri kalmış bölgelerin başında gelmekte, fazlasıyla göç vermektedir. Özellikle de kadınların eğitim seviyesinin düşük olduğu görülmektedir. Bu durum da kadının çalışma hayatındaki rolünü kısıtlamaktadır Doğu Karadeniz kadını için geçmişten süregelen güçlü kadın imajı, özellikle görsel medyanın da desteklemesiyle günümüze kadar güçlenerek varlığını sürdürse de bu durum gerçeği yansıtmamaktadır. Bu koşullar da kadın için kapalı, sınırlı, bağımlı bir hayat tarzını doğurmaktadır. Bunun sonucunda da kadına gurbete giden erkeğini beklemek görevi düşmektedir. Bu bekleyiş esnasında da kendisine toplum tarafından atfedilen “edepli, namuslu” olma rolüne sadık kalması beklenmektedir. Sözü ve davranışları toplumun kontrolü altındadır.

Kadın, türkülerin önemli bir kısmında kendisine yer bulmaktadır. Özellikle de kadının fiziksel özellikleri ön plana çıkarılmaktadır. Bunun

yanı sıra türkülerde, kadına karşı hissedilen duygular ve hayaller de ortaya konan tasviri desteklemektedir.¹³ Bu tasvirin merkezindeki kadın, cinsel bir obje olarak görülmemektedir. Özellikle kadının güzelliği üzerinden yapılan cinsel çağrışımlar sevgi üzerinden aktarılmaktadır.

Kıyafet

Giysiler, toplumların kimlikleri hakkında önemli bilgiler veren sessiz göstergelerdir. İnsanoğlu için kendini ifade etme gereksinimi vazgeçilmez bir ihtiyaç olmaktadır. Hayat boyunca yer aldığı tüm sahalarda kendini ifade etme arayışı içerisinde de girmektedir. Bu bağlamda giysiler de kapalı toplumlarda özellikle kadınlar özelinde etkin bir iletişim aracı olarak kullanılmaktadır. Türkülerde de bu durumun varlığına sıkça rastlanılmaktadır. Giysilerin mesajları dolaylı bir yoldan iletmesi şairler için işlevselliğinin artmasını sağlamaktadır. Metinlerin yorumlanmasında gözetilen dönemsel bakış açısı burada da dikkate alınmalıdır.

Alaca çorapları ayağına dar idi

Aldattın beni e kız sevdan var idi¹⁴

Lebleri koyarlar tasa

(Vay) seni düşürürler yasa

Köynek uzun şalvar kısa¹⁵

Çorap ve şalvar bu türkülerde cinsel objeler olarak dikkat çekmedir. Frestone¹⁶ kadınların dikkati çekecek şekilde giyinmesini bireysellikleri onaylanan yollardan kanıtlayamayan kadınların, kendilerini bedensel olarak ortaya koymaları, değişik bir şey olsun istemeleri şeklinde ifade etmektedir.

¹³ Serenat İstanbullu, Kültür ve Müzik Eğitimi Ögesi Olan Türkülerde Kadın Temasının Analizi, Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2014, s. 10.

¹⁴ TRT-THM, No: 3867

¹⁵ TRT-THM, No: 3922

¹⁶ Shulamith Firestone, Cinselliğin Diyalektiği, çev. Yurdanur Salman, İstanbul, 1979, s. 182.

Öpmek-Sarılmak

Öpmek, sarılmak gibi istekler de türkülerde açıkça dile getirilmektedir. Erkek ağızlı bu türkülerde erkek, daha samimi olmak istemekte ve daha fazla yakınlık beklemektedir.

Ha buradan yukarı
Dağa gidelim dağa
Açta gel
Sarılacağıum sağa¹⁷

Penceresinin camı
Sürülmüş mavi boya
Penceren bakana
Sarılsam doya doya¹⁸

Gel otur konuşalım
Dizin dizime vursun
Öyle bir sarılalım
Akan dereler dursun¹⁹

Kıl olsak çubuk olsak da
Kemençeme yay olsak
Sarsak birbirimizi hişt hişt
Bir sene uyanmasak²⁰

Pencere pervazına

¹⁷ TRT THM, No: 1860

¹⁸ TRT THM, No: 184

¹⁹ TRT THM, No: 3564

²⁰ TRT THM, No: 1612

Kim sürdü yeşil boya

Penceren bakana

Sarılsam doya doya²¹

Belirtilen unsurlar, salt bir cinsel istek olarak değerlendirilmemeli, aşğın sevdiğine karşı duyduğu sevginin tezahürü olarak da görülmelidir.

Uygunsuz Vaziyet

Asmadan gel asmadan

Fistan giyer basmadan

Kalk gidelim sevdiğim

Devriyeler basmadan²²

Yukarıdaki türküde de jandarmanın uygunsuz bir vaziyette kendilerini yakalayabileceği söylenmektedir. Bu durum toplumsal normların erkek üzerindeki etkisini de ortaya koymaktadır.

Sevişmek

Erotizm bedeni çeşitli unsurları (organlar, işlevler, imgeler, roller vb.) birbirine eklemleyen birim olarak sergiler, keşfeder ve teatralleştirirken, “arzunun müphem nesnesi” olarak bedene yaklaşmaya izin vermez, onu akla, hayale gelebilecek her türlü dolayım aracılığıyla ele almaya, kat etmeye, sökmeye ve kullanmaya çabalar.²³

Alçacık beden yârim

Sallanıp giden yârim

Sevişip de ayrıldık

Sebebi neden yârim²⁴

İnsan, bedenine ait yapılan değerlendirmelerin ait olduğu kültürün sembolizmidir. Bundan dolayı insan bedenini sadece bir organizma olarak değerlendirmek yanlış bir tutum olacaktır. Bu noktada tarihsel ve kültürel kimliği de göz ardı edilmemelidir. Bu durum insan bedeninin

²¹ TRT THM, No: 2069

²² TRT THM, No: 193

²³ Roger, Dadoun, Erotizm, çev. Işık Ergüden, İstanbul, 2003, s. 14.

²⁴ TRT THM, No: 192

meydana gelmesinde sosyo-kültürel yapının varlığını doğrular niteliktedir.²⁵

Yanak

Boztepe'nin Başında adlı türküde ise sevgilinin yanağı güzellik unsuru olarak kullanılmaktadır.

Yanağında mezeler
Boz tepenin başında
Esiyor serin yeller
Karşıdan el ediyor ince belli güzeller²⁶

Göğüs

Kelimeler arasında anlam ilişkisi kurarak yapılan benzetmeler de cinsellik aktarımında başvurulan bir yol olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eminem Pazar mısın
Şeftali satar mısın
Şeftali şöyle dursun
Benimle kaçır mısın²⁷

Burada cinselliğin doğrudan ifadesi ile birlikte, şeftalinin imalı şekilde cinsel gönderme amaçlı kullanıldığı görülmektedir.

Diğer Unsurlar

Cilve, TDK'de "hoşa gitmek için takınılan çekici, edalı davranış; işve" anlamlarına gelmektedir.²⁸

Duman dağa iz eder
Derelere az eder
Sevdalı sevdasına
Cilve eder naz eder²⁹

²⁵ Rifat Bilgin, "Geleneksel ve Modern Toplumda Kadın Bedeni ve Cinselliği", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 26/1 (2016), s. 220.

²⁶ TRT THM, No: 1354

²⁷ TRT THM, No: 406

²⁸ <https://sozluk.gov.tr/?ara=cilve> (Erişim Tarihi: 11.10.2024)

²⁹ TRT THM, No: 3501

Yine benzer şekilde Ően, güzel, fettan (genç kadın) ifadesi anlamına gelen yosma da türkülerde kendisine yer bulmaktadır.³⁰

Evlerinin önünde kara üzüm asması

Gözetimde gelmedi o andırın yosması³¹

Bu ifadeler kadının erkeği etkilemeyi istediğini ortaya koymakta özellikle yosma ifadesinin toplumdaki karşılığının cinsellikle bağlantılı olduğu görölmektedir.

Gökte Yılduz Ay Misun türküsünde sevgilinin bakışlarına maruz kalan âşık, “beni yiyecemisun” diyerek cinsel bir imada bulunmaktadır.

Kemence sesi misunda

Peri misun cin misun

Çok bakayisun bağa hişt hişt

Beni yiyecemisun³²

“Benim olacaksın.” ifadesinin cinsel birlikteliği de çağrıştıran bir ifadedir. Sen benim olmuşidi” diyen erkek âşık, burada “rüya”yı kullanarak isteğini makul bir hale getirmektedir.

Eminem ince belin

Güllü anama gelin

Kaçıracağım seni

Olacaksın benim³³

Ben bu gece rüyama

Cordum seni elmişin

Bende cordum rüyama

Sen benim olmuşidi³⁴

³⁰ <https://sozluk.gov.tr/?ara=yosma> (Erişim Tarihi: 11.10.2024)

³¹ TRT THM, No: 1324

³² TRT THM, No: 1612

³³ TRT THM, No: 1187

³⁴ TRT THM, No: 1426

Başka bir türküde ise tek başına yatmak istemediğini söyleyen erkek, evlenme isteğini belirtmektedir.

Geçi ile koyunu

Ben sürüye katamam

Yıkılası sayfan da

Tek başıma yatamam³⁵

Sonuç

Türküler yaşanmışlıklara ev sahipliği yapmakta, insanların duygularına tercüman olmaktadır. Hayatın içinde ne varsa bir zaman sonra kendisinde dile geldiğini görmüştür. Cinsellik, diğer şiir anlayışlarında olduğu gibi halk şiirinde de kendisine yer bulmaktadır. Burada göze çarpan husus, halk şiirinin cinsel unsurları verirken çok daha dikkatli bir tavır sergilemesidir. Halk şiiri bu konuda çok daha kapalı bir anlatım yolunu tercih etmektedir. Kullandığı dil ve üslup da bu yönde bir gelişim ve değişim göstermektedir. Cinsellik, salt erotizm temelli bir bakış açısıyla sunulmamakta karşılıklı hissedilen duygularla beslenmektedir. Bunun oluşabilecek toplumsal tepkiye karşı bir önlem olarak yapıldığı düşünülmektedir.

Bunun yanı sıra cinsel unsurların erkek ağızlı türkülerde çok daha fazla ön plana çıktığı da görülmektedir. Bunda kadına ve erkeğe toplumda yüklenen kimlikler de etkili olmaktadır. Türkülerde kadının cinsel bir obje olarak karşımıza çıkması, fitneci, ayartıcı gibi anlamlara gelen sıfatlarla anılması kadının toplumsal rolünü ve kadına karşı olan toplumsal tavrı göstermesi bakımından önemlidir. Erkek için ise bu tarz ifadeler rastlanılmamaktadır. Karadeniz kadını hakkında ortaya konan güçlü kadın imajının eserlerde karşılık bulmadığı da görülmektedir.

³⁵ TRT THM, No: 1326

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu Türk Halk Müziği Nota Arşivi

Kitap ve Makaleler

Aydemir, Adem, “Divanü Lügati’t Türk’te Aşk ve Cinsellik Üzerine”, The Journal of Academic Social Science Studies, 5/2 (2012), s. 15-41.

Bilgin, Rifat, “Geleneksel ve Modern Toplumda Kadın Bedeni ve Cinselliği”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 26/1 (2016), s. 219-243.

Boratav, Pertev Naili, Türk Soruda Türk Halk Edebiyatı, İstanbul 1992.

Dadoun, Roger, Erotizm, çev. Işık Ergüden, İstanbul 2003.

Firestone, Shulamith, Cinselliğin Diyalektiği, çev. Yurdanur Salman, İstanbul 1979.

Gazimihal, Mahmut Ragıp, Anadolu Türküleri ve Musikî İstikbalimiz, İstanbul, 2006.

Geçgel, Hulusi, “Türk Edebiyatında Erotizm Teması Üzerine”, Hayal Dergisi, 19 (2006), s. 1-7.

Göher Vural, Feyzan, “Türk Kültürünün Aynası: Türküler”, Journal New World Sciences Academy, 6/3 (2011), s. 397-411.

Göher Vural Feyzan, İstanbullu Serenat, “Cinsel Çağrışımlı Türkü Sözlerinin Bölgelere Göre Dağılımı”, Turkish Studies, 11/18 (2016). s. 79-94.

İstanbullu Serenat, Kültür ve Müzik Eğitimi Ögesi Olan Türkülerde Kadın Temasının Analizi, Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2014.

Kaya, Doğan, Anonim Halk Şiiri, Ankara 1998.

Oğuz M. Öcal, Halk Şiirinde Tür, Şekil ve Makam, Ankara 2001.

Usluer, Fatih, “Aşk Mesnevîlerinde Cinsellik Mazmunları”, Electronic Turkish Studies, 2/4 (2007), s. 795-822.

Yapıcı, Ali, Halk Şiirinde Türkü, Ankara 2007.

İnternet Kaynakları

<https://sozluk.gov.tr/?ara=cilve> (Erişim Tarihi: 11.10.2024)

<https://sozluk.gov.tr/?ara=yosma> (Erişim Tarihi: 11.10.2024)

Araştırma Makalesi/ Research Article

Cafer Seydahmet'in Raporu: Rusya, Almanya ve Polonya Üzerine Diplomatik Bir Analiz (1923)

Mustafa Sarı*

(ORCID: 0000-0003-0883-1995)

Makale Gönderim Tarihi

11.12.2024

Makale Kabul Tarihi

26.12.2024

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Sarı, M., "Cafer Seydahmet'in Raporu: Rusya, Almanya ve Polonya Üzerine Diplomatik Bir Analiz (1923)", *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6/2 (Aralık 2024), 346-370.

APA: Sarı, M. (2024). Cafer Seydahmet'in Raporu: Rusya, Almanya ve Polonya Üzerine Diplomatik Bir Analiz (1923. *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 6(2) (Aralık 2024): 346-370.

Öz

Bu çalışma, Cafer Seydahmet'in 29 Kasım 1923 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekâleti'ne sunduğu ve yakın zamanda gizliliği kaldırılan Türk Diplomatik Arşivi'ndeki bir rapora dayanmaktadır. Akademik çalışmalarda daha önce ele alınmamış olan bu arşiv belgesi, dönemin uluslararası dinamiklerini çok boyutlu ve kapsamlı bir şekilde inceleyen özgün bir birincil tarihsel kaynak olarak değerlendirilmektedir. Rapor, Rusya, Almanya ve Polonya'nın politik, ekonomik ve toplumsal dengelerini kapsamlı bir şekilde değerlendirerek, ideolojik çatışmalar, ekonomik krizler ve diplomatik ilişkiler bağlamında dönemin uluslararası istikrarsızlık nedenlerini ortaya koymaktadır. Seydahmet'in olayları ele alış biçimi ve derinlemesine

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, msari@sakarya.edu.tr.

Assoc. Prof. Dr., Sakarya University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, Turkey.

değerlendirmeleri, Orta ve Doğu Avrupa'daki güç dengelerinin daha iyi anlaşılmasını sağlarken, Türkiye'nin bu bölgeye yönelik dış politikasının şekillenmesine de önemli katkılar sağlamıştır. Çalışmada, söz konusu rapor, ikincil kaynaklarla desteklenerek kapsamlı ve detaylı bir analiz yapılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cafer Seydahmet, Rusya, Polonya Almanya

Cafer Seydahmet's Report: A Diplomatic Analysis of Russia, Germany, and Poland (1923)

Abstract

This study is based on a report submitted by Cafer Seydahmet to the Ministry of Foreign Affairs of the Turkish Grand National Assembly on November 29, 1923, which has recently been declassified in the Turkish Diplomatic Archives. This archival document, which has not been discussed in academic studies before, is considered as a unique primary historical source that examines the international dynamics of the period in a multidimensional and comprehensive manner. The report provides an extensive evaluation of the political, economic, and social balances of Russia, Germany, and Poland, shedding light on the causes of international instability during the period in the context of ideological conflicts, economic crises, and diplomatic relations. Seydahmet's in-depth approach to the events allows for a better understanding of the balance of power in Central and Eastern Europe and contributes significantly to the shaping of Turkey's foreign policy towards this region. In this study, the report in question is analyzed comprehensively and in detail, alongside secondary sources.

Keywords: Cafer Seydahmet, Russia, Poland, Germany

Giriş

Kırım Türklerinin milli mücadelesinde önde gelen liderlerden biri olan Cafer Seydahmet¹, 1 Eylül 1889 tarihinde Kırım'ın Yalta kenti yakınlarındaki Kızıltaş köyünde doğmuştur². Seydahmet, eğitimine Kırım'daki klasik medrese sistemiyle başlamış, daha sonra modern

¹ Türkiye'de "Kırimer" soyadını alan Cafer Seydahmet, bazı kaynaklarda Cafer Seyyid Ahmed şeklinde de kaydedilmektedir.

² İbrahim Otar, "Cafer Seydahmet Kırimer 1889-1960", *Emel*, 1/1(Kasım 1960), s. 17.

okullara devam etmiştir³. Babası tarafından eğitim amacıyla 1900 yılında İstanbul’la getirilen Seydahmet, öğrenimine Numûne-i Terakkî Mektebi’nin⁴ rüştiye kısmında başlamış; buradan mezuniyetinin ardından, 1906 yılında aynı okulun idadî kısmına kaydolmuştur⁵. Bu okuldan 1910 yılında mezun olan Seydahmet, Darülfünun Hukuk Fakültesi’ne girmiştir⁶.

Cafer Seydahmet, II. Meşrutiyet’in ilanından sonra İstanbul’daki Kırımlı öğrenciler arasında etkin bir rol üstlenmiştir. Çelebi Cihan, Alim Seyit, Abdülhakim Hilmi, Abdürrahim Sükuti ve diğer arkadaşlarıyla birlikte Kırım Talebe Cemiyeti’nin kuruluş sürecine aktif olarak katılmış ve bu girişime önemli bir katkı sağlamıştır⁷. 1909 yılının sonlarında ise Çelebi Cihan, Yakup Kerçi, Ahmet Şükrü ve birkaç arkadaşıyla birlikte İstanbul’da gizli Vatan Cemiyeti’ni kurmuştur⁸. Ancak kaleme aldığı *Yirminci Asırda Tatar Millet-i Mazlûmesi* adlı eseri nedeniyle Nisan 1911’de bir soruşturmayla karşı karşıya kalınca⁹ Paris’e giderek Sorbonne Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ne kayıt olmuş ve eğitimine burada devam etmiştir. Bu dönemde, gazetecilik alanında da eğitim almış ve Rusça bilgisini ilerletmiştir.

1914 yılında I. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte Cafer Seydahmet, Sorbonne Üniversitesi’nde sürdürdüğü hukuk eğitimini tamamlayamadan Paris’ten ayrılmak zorunda kalmıştır. Savaşın getirdiği koşullar nedeniyle İstanbul üzerinden Kırım’a geri

³ Cafer Seydahmet hatıratında modern okulları “yeni usul mektepler” olarak adlandırmıştır. Bkz. Cafer Seydahmet Kırimer, *Bazı Hatıralar*, Emel Türk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, İstanbul 1993, s. 31-33.

⁴ Numûne-i Terakkî Mektebi, zamanla isim değişikliğine uğrayarak 1910 yılında İstanbul Lisesi adını almıştır.

⁵ Kırımsar, “Cafer Seydahmet Kırimer Küçük Kırım’ın Büyük Evladı”, *Emel*, 45 (Mart-Nisan 1968), s. 15.

⁶ Elif Uzunağaç, *Cafer Seydahmet Kırimer (1889-1960): Hayatı, Fikirleri ve Eserleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2022, s. 12.

⁷ Otar, age, s. 17.

⁸ Kırımsar, age, s. 16.

⁹ Bu eserde Rus İmparatoru aleyhinde ifadelerin yer alması üzerine, Rus Sefareti’nin Osmanlı hükümetine yaptığı müracaat sonucunda Cafer Seydahmet hakkında bir soruşturma başlatılması gündeme gelmiştir. Söz konusu olay, 10 Nisan 1911 tarihli *Tanin* gazetesinde de haber konusu olmuştur (*Tanin*, 10 Nisan 1911, s. 4).

dönmüştür¹⁰. Daha sonra Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne kayıt yaptırarak eğitimine burada devam eden Seydahmet, öğrenimi sırasında askere alınarak Besarabya Cephesi'ne sevk edilmiştir¹¹. 1917 yılında Rusya'da gerçekleşen devrimin ardından Kırım'a dönen Seydahmet, millî mücadelede aktif bir rol üstlenmiştir. 7 Nisan 1917'de Kırım Türklerinin temsilcilerinin bir araya geldiği toplantıda yer almış; Mayıs 1917'de Moskova'da düzenlenen Rusya Müslümanları Kongresi'ne ise Kırım heyeti başkanı sıfatıyla katılmıştır¹².

26 Kasım 1917'de Kırım Kurultayı'nın açılışında, anayasanın kaleme alınması, Kurultay tarafından kabul edilmesi ve hükümetin kurulması süreçlerinde Çelebi Cihan ile birlikte en fazla katkı sağlayan ve etkin bir rol oynayan isimlerden biri Cafer Seydahmet olmuştur¹³. 26 Aralık 1917'de ilan edilen Kırım Ahali Cumhuriyeti'nin kurucuları arasında yer almış¹⁴, yeni kurulan hükümette Hariciye ve Harbiye Bakanı olarak görev yapmıştır. 1918 yılının başlarında, Bolşeviklerle yaşanan çatışmalarda alınan mağlubiyetlerin ardından, yardım temin etmek amacıyla büyük tehlikeleri göze alarak Türkiye'ye gelmek üzere harekete geçmiştir¹⁵.

Cafer Seydahmet, Bakü, Gence, Tiflis, Batum yoluyla Mart 1918'de Trabzon'a gelmiş ve burada o dönemde Trabzon Konferansı münasebetiyle şehirde bulunan Rauf (Orbay) Bey ve Vehip (Kaçı) Paşa ile Kırım'a yardım konusunda görüşmüştür. Nisan 1918'de İstanbul'a gelen Cafer Seydahmet, Enver Paşa ve Talat Paşa ile görüşerek Kırım'a acilen yardım edilmesi gerektiğini vurgulamıştır¹⁶. Alman Ordusu'nun

¹⁰ Kırimsar, age, s. 16.

¹¹ Uzunağaç, age, s. 13.

¹² Otar, age, s. 19.

¹³ M[üstedic] Ülküsal, "Cafer Seydahmet Kırimer ve Kırım Davası", *Emel*, 75 (Mart-Nisan 1973), s. 1.

¹⁴ Hakan Kırımlı, "Kırım, Rus İdaresi Dönemi", *İslam Ansiklopedisi*, 25 (2002), s. 459.

¹⁵ Otar, agm, s. 21-22.

¹⁶ Cafer Seydahmet'in Türkiye'deki temaslarının ayrıntısı için bkz. Kırimer, age, s. 300-317. Seydahmet, İstanbul'da bulunduğu süre zarfında Türk basınının dikkatini çekmiş ve çeşitli gazetelere mülakat vermiştir. Bu bağlamda, *Tasvir-i Efkar* gazetesi tarafından da kendisiyle bir mülakat gerçekleştirilmiştir. Gazete, Seydahmet ile mülakat yapma gerekçesini şu şekilde ifade etmiştir: "Kırım'da bir salâhiyet-i hakikiye sahibi olmak ve büyük Rusya'nın kan ve ihtilal fırtınaları içinde çalkalandığı bir zamanda vatanına bir istikamet-i salâh ve selâmet-i bahş temin için fevkalade gayretler sarf eylemiş

Kırım'a girmesi üzerine Seydahmet Mayıs 1918'de yeniden Kırım'a dönmüş; ancak, Alman kuvvetlerinin çekilmesinin ardından Kırım, sırasıyla Denikin ve Wrangel ¹⁷ kuvvetlerinin işgali altına girmiştir. Bu gelişmeler üzerine Seydahmet, İstanbul'a dönerek Kırım'ın durumunu uluslararası kamuoyuna duyurmak amacıyla girişimlerde bulunmuştur.¹⁸.

Cafer Seydahmet, Türkiye'de bulunduğu sırada Milli Mücadeleciler ile gizli temaslarda bulunduğu gerekçesiyle, 1919'da Damat Ferit Paşa İstanbul Hükümeti tarafından sınır dışı edilerek Lozan'a yerleşmiştir¹⁹. Kırım Parlamentosu'nun tam yetkili delegesi sıfatıyla İsviçre'de bulunduğu dönemde, Polonya'nın Kırım'ın mandasını üstlenmesi amacıyla Leh diplomatlar Perłowski ve Modzellewski nezdinde diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Seydahmet'in bu girişimlere yönelmesindeki temel etken, Bolşevik tehdidine karşı Ukrayna Hükümeti'nin Polonya'dan askeri destek talep etmiş olmasıdır. Nitekim, Mayıs 1920'nin Polonya ordusu Kiev'e girmiştir. Polonya Hükümeti, Cemiyet-i Akvam tarafından tanınması halinde Kırım mandasını üstlenebileceğini ifade etmiştir. Bu gelişme üzerine Seydahmet, 17 Mayıs 1920'de Kırım'ın manda statüsü için resmi olarak Cemiyet-i Akvam'a başvuruda bulunmuştur. Söz konusu müracaat, Avrupa basınında geniş yankı uyandırmıştır. Seydahmet, Ekim 1920'de

bulunmak." Bu mülakatta, Cafer Seydahmet; Kırım'da Millî Hükümetin teşekkülü ve faaliyetleri, Osmanlı Devleti ile kurulan ilişkiler ve sulh müzakerelerine yönelik girişimler, Bolşeviklerle yapılan savaşlar ve bu savaşların sonuçları ile Kırım'ın geleceği ve Ukrayna'nın bu konudaki tutumu gibi konulara dair detaylı açıklamalarda bulunmuştur. Bkz. *Tasvir-i Efkâr*, 21 Nisan 1918, s. 1, 2.

¹⁷ *Anton İvanoviç Denikin (1872-1947)*, Beyaz Ordu'nun önde gelen liderlerinden biridir. Rus İç Savaşı sırasında (1917-1923) Bolşeviklere karşı mücadele eden Beyaz Rus hareketinin bir komutanıdır. Güney Rusya'daki Beyaz Ordu'yu yönetmiştir. Sonunda başarısız olmuş ve Fransa'ya sürgüne gitmiştir. *Pyotr Wrangel (1878-1928)*, Denikin'den sonra Güney Rusya'daki Beyaz Ordu'nun liderliğini üstlenmiş, disiplinli ve etkili bir komutan olarak tanınmıştır. 1920'de Kırım'da Bolşeviklere karşı son direnişi organize etmiş ancak başarısız olmuş ve ordusuyla birlikte yurtdışına kaçmak zorunda kalmıştır. Daha sonra Fransa'da sürgün hayatı yaşamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Evan Mawdsley, *The Russian Civil War*, Birlinn, Edinburg 2000.

¹⁸ Uzunağaç, age, s. 42-50.

¹⁹ Otar, age, s. 22.

Varşova'ya giderek, başta Mareşal Pilsudski²⁰ olmak üzere Leh yetkililer nezdinde diplomatik temaslarını sürdürmüştür²¹.

1921 ve 1922 yıllarındaki Kırım'daki açlık krizi²² sırasında Nisan 1922'de önce İstanbul'a²³ daha sonra Ankara'ya giderek Türk yetkililerin yardımını talep etmiştir²⁴. Özellikle Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, "Kırım açları"na yardım seferberliğinde bulunmuştur²⁵. Mayıs 1922'ye kadar çeşitli temaslarda bulunan Seydahmet, Şark Milletleri Konferansı'na katılmak üzere Cenova'ya, daha sonra da 1924 yılı sonlarında kadar yaşadığı Lozan'a gitmiştir²⁶.

Cafer Seydahmet, 1924 sonlarında veya 1925 başlarında Türkiye'ye geri dönerek İstanbul'a yerleşmiştir. Geçimini kibrit fabrikası müdürlüğü²⁷ ve ticaretle sağlamıştır. Seydahmet, Türkiye'ye yerleşmesine rağmen Avrupa'daki faaliyetlerini sürdürmüş ve Türkiye'de Kırım Milli Hareketi'nin lideri olarak çalışmalarına devam etmiştir. 1934'te soyadı kanunuyla "Kırimer" soyadını almıştır²⁸. 3 Nisan 1960 tarihinde İstanbul'da beyin kanaması sonucu hayatını kaybetmiştir²⁹.

²⁰ Cafer Seydahmet'in raporunda sıkça atıfta bulunulan Mareşal Pilsudski hakkında ilerleyen bölümlerde daha ayrıntılı bilgi sunulacaktır.

²¹ Kırimer, age, s. 318-327.

²² Kırım'daki açlık krizinin ayrıntıları için bkz. Hakan Kırımlı, "Kırım'da ve İdil-Ural Bölgesinde Açlık ve Türkiye'den Giden Yardım (1921-1922)", *Belleten*, 75/274, 2011, 881-952.

²³ *İkdam*, 10 Nisan 1922, s. 1. *Vakit* gazetesi, "Cafer Seyyid Ahmed Bey" başlığı, "Kırım Meclis-i Millîsi Reisi Ankara'ya Gitmek Üzere İstanbul'a Gelmiştir" alt başlığıyla Cafer Seyyid Ahmed'in İstanbul'a geldiğini okuyuculara duyurmuştur (*Vakit*, 10 Nisan 1922, s. 2).

²⁴ *İkdam*, 22 Nisan 1922, s. 1.

²⁵ *Vakit*, 27 Nisan 1922, s. 2; *Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Nisan 1922, s. 179. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Kırım açlarına yardımını ilerleyen aylarda da devam etmiştir. Bkz. *Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 15 Temmuz 1922, s. 248-251. Dönemin kaynaklarında 'Kırım açları' tabiri geçtiği için bu çalışmada da bu ifade tercih edilmiştir.

²⁶ Uzunağaç, age, s. 15, 61.

²⁷ Aralık 1925 tarihli bir arşiv belgesinden Cafer Seydahmet'in kibrit fabrikasındaki görevinin "Türkiye Kibrit İhisarı Türk Anonim Şirketi Müdür Yardımcısı" olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Diplomatik Arşivi (TDA), 571 (SSCB), 36015, 142318, 51.

²⁸ Uzunağaç, age, s. 16-17.

²⁹ Otar, age, s. 16.

Bu makale, Cafer Seydahmet'in Lozan'da bulunduğu dönemde, 29 Kasım 1923 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Hariciye Vekâleti Siyasi Kısmı Müdürü Müşavir İbrahim Tali Bey'e hitaben yazdığı rapora dayanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Diplomatik Arşivi fonunda 2023 yılında gizliliği kaldırılan belgeler arasında yer alan raporun daha önce herhangi bir akademik çalışmada kullanılmamış olması, bu makalenin ortaya çıkmasının temel nedeni olmuştur. Altı leften oluşan söz konusu raporda Cafer Seydahmet, Rusya, Polonya³⁰ ve Almanya'daki siyasi, askeri, ekonomik ve toplumsal gelişmeleri kapsamlı bir şekilde değerlendirmiştir.

Cafer Seydahmet'in Raporunda Rusya

1923 yılı, Bolşevik Rusya'nın ekonomik ve toplumsal zorluklarla mücadele ettiği kritik bir dönemi temsil etmektedir. Bolşevikler, hem ekonomik krizleri çözme hem de iç politikada istikrar sağlama amacıyla çeşitli politikalar geliştirmiştir. Ancak bu çabalar, beklenen başarıyı sağlayamamış ve sistemin yapısal zorluklarını çözmekte yetersiz kalmıştır. Cafer Seydahmet'in raporunda, Bolşevik yönetiminin ekonomi ve toplum politikalarındaki zayıflıkları ile bu politikaların sonuçları ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır.

Cafer Seydahmet, Bolşeviklerin ekonomik durumu düzeltmek için komünist ideallerden taviz vererek *Yeni Ekonomi Politikası*³¹ adı altında bir dizi reform gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Seydahmet *Yeni İktisadi Kanun* olarak tanımladığı bu reformları şu şekilde değerlendirmiştir:

³⁰ Belirtmek gerekir ki, Cafer Seydahmet raporunda "Polonya" yerine "Lehistan" ifadesini kullanmıştır. Ancak bu çalışmada, güncel terminolojiye uygun olarak 'Polonya' tercih edilmiştir.

³¹ Cafer Seydahmet'in raporunda sıklıkla dile getirilen *Yeni Ekonomi Politikası* (Rusça kısaltması NEP), 1921 yılında Sovyetler Birliği'nde Savaş Komünizmi'nin başarısızlıklarının ardından uygulamaya konulan, piyasa temelli unsurlar ile devlet kontrolünü birleştiren karma bir ekonomik sistemdir. Bu politika, ekonomide verimliliği artırmayı ve sosyalist sistemi daha sürdürülebilir hale getirmeyi amaçlamıştır. NEP dönemi, kısa vadede ekonomik canlanma ve tarımsal üretimde artış sağlasa da uzun vadede ideolojik ve yapısal sorunlar yaratmıştır. 1927-1928 yıllarında NEP'in yerini, Stalin döneminde uygulamaya konulan zorunlu kolektivizasyon ve beş yıllık kalkınma planları almıştır. Bkz. V. N. Bandera, "The New Economic Policy (NEP) as an Economic System", *Journal of Political Economy*, 71/3, (1963), s. 265-279.

“Yeni İktisadi Kanun namıyla kabul edilen bu esasat eşhas-ı hususiyenin bir derece servetini tezyide bais olmuşsa da memleket zenginliğini ve hükümet varidatını artırmakta pek ciddi ve ümit edilmiş semeresi görülemediği tahakkuk ediyor”. Seydahmet'in de ifade ettiği gibi bu prensipler, ülkenin genel zenginliğini ve devlet gelirlerini artırmada beklenen sonuçları yeterince verememiştir.

Cafer Seydahmet, raporun devamında *Yeni Ekonomi Politikası* kapsamında bireylere belirli ekonomik serbestlikler tanınmasına rağmen, bu politikaların ülke ekonomisinin bütününe yayılmadığı ve büyük sermayeli girişimlerin sınırlı kalmasına yol açtığı vurgulanmıştır. Cafer Seydahmet, dış ticaretin devlet kontrolünde tutulmasının ekonomik faaliyetlerin genişlemesini engellediğini ve ticaretin dar bir çerçevede kaldığını ifade etmektedir³².

Cafer Seydahmet raporunda *Yeni Ekonomi Politikası* hakkında bilgiler verdikten sonra, tarım krizi ve köylülerin ekonomik durumu ile ilgili bilgiler vermiştir. 1923 yılı, Rusya'nın kıtlık felaketiyle karşı karşıya kaldığı bir dönemdir. Seydahmet, Bolşeviklerin özellikle köylüleri memnun etme ve tarımsal üretimi canlandırma konusunda yoğun çaba sarf ettiklerini belirtmektedir. Onların, son buğday ihracatı meselesine verdikleri önemin yalnızca dışarıdan para sağlama amacı taşımadığını; aynı zamanda buğday fiyatlarını artırarak köylülerin hayat pahalılığı karşısında bir nebze olsun rahatlamalarını sağlama arzusundan kaynaklandığını ifade etmektedir. Ancak Seydahmet, Bolşevik yönetiminin bu noktada ciddi bir eksiklikle karşı karşıya olduğunu vurgulamaktadır³³. Seydahmet'in bu değerlendirmesi, Bolşeviklerin köylülere yönelik politikalarının hem ekonomik hem de sosyal açılardan ciddi bir çıkmaz içinde olduğunu açıkça göstermektedir.

Cafer Seydahmet'in raporunda yer alan açıklamalara göre, Bolşevik yönetimi, fabrikaları ve ileri düzeydeki sanayi üretimini düzenli bir üretim çizgisine oturtma konusunda ciddi sorunlar yaşamaktadır. Bu durum, sanayi ürünlerinin üretimindeki yetersizlik nedeniyle köylülerin ihtiyaçlarını karşılamada başarısızlığa yol açmaktadır. Ayrıca, çalışma sürelerinin sınırlılığı ve üretim süreçlerindeki düşük verimlilik, ürün

³² TDA, 571, 34690, 136729, 9, lef: 1.

³³ TDA, 571, 34690, 136729, 9, lef: 1.

maliyetlerini artırarak fiyatların düşürülmesini engellemekte ve ekonomik dengeyi olumsuz yönde etkilemektedir. Raporunda verilen şu örnek, ekonomik dengesizliği açıkça ortaya koymaktadır: Bir köylü gömleği için 11 pud³⁴ buğday ve bir çift çizme için 79 pud buğday verilmesi gerekmektedir. Seydahmet, bu örneğin Rusya’da fiyatların aşırı yüksek ve dengesiz olduğunu açıkça ortaya koyduğunu ifade etmiştir. Seydahmet, Rusya’daki ekonomik durumu “*Rusya da şimdiye kadar hiçbir teşebbüs sınaîye yoktur ki varidatı masârifatına tekabül etsin ve hükümete bar-olmasın*” ifadeleriyle değerlendirerek bu teşebbüslerin hükümet üzerinde yarattığı ekonomik yükü vurgulamıştır³⁵. Cafer Seydahmet, Rusya’da sanayi girişimlerinin kendi masraflarını karşılayacak kadar gelir üretmediğini ve dolayısıyla devlet bütçesine sürekli bir yük oluşturduğunu belirtmektedir. Bu durum, sanayinin ekonomik olarak sürdürülebilir olmaktan uzak olduğunu göstermektedir.

Cafer Seydahmet, Rusya’nın devlet bütçesindeki harcamaların olağanüstü seviyelere ulaştığını değerlendirirken, bütçe yapısında dikkate değer bir tüketim harcaması artışına dikkat çekmektedir. Ona göre, Rusya’nın bütçesi, tüketim harcamalarının yüksekliliği açısından diğer devlet bütçelerinden ayrılmaktadır. Özellikle, devlet memurları ve işçilerin sayısındaki artış, orduya yapılan harcamalar ile hem içte hem de dışta yürütülen teşvik faaliyetlerinin maliyeti, devlet bütçesine büyük bir yük getirmektedir³⁶. Bu durum, Bolşevik hükümetin ekonomik sistemi kendi kaynaklarıyla sürdüremediğini ve bütçe üzerindeki baskının artarak devam ettiğini göstermektedir.

Cafer Seydahmet’in raporunda aktardığına göre Bolşevik Rusya, ekonomik sıkıntılarını hafifletmek amacıyla ihracata ağırlık vermiş ve devlet hazinesinden dahi kaynak ayırarak buğday ve tekstil ürünleri gibi malları yurtdışına göndermeye başlamıştır. Ancak Seydahmet, bu tedbirlerin ekonomik sorunları tamamen çözmekten uzak olduğunu belirtmiş ve Bolşevik yönetiminin ekonomik krizi aşmak amacıyla batılı ticaret çevreleriyle anlaşmalar yapmak, mali imtiyazlar sağlamak ve

³⁴ 1 pud, 16.38 kg’ye eşittir.

³⁵ TDA, 571, 34690, 136729, 9, lef: 1.

³⁶ TDA, 571, 34690, 136729, 9, lef: 1.

borçlanma olanaklarını araştırmak gibi girişimlerde bulunduğunu vurgulamıştır.

Cafer Seydahmet'e göre Bolşeviklerin Batı ile mali bağlar kuramamasının temel nedenlerinden biri, Batılı devletlerin Bolşevik yönetimine duyduğu güvensizliktir. Ayrıca, zellikle İngiltere'deki siyasi seçimlerin sonuçlarının bu mesele üzerinde belirleyici bir etkisi olacağını belirtmiştir. Seydahmet, İngiltere ve Fransa gibi lkeler, Bolşevik hükümetin yalnızca sınırlı bir kesimi temsil ettiğini ve halkın geneline dayanan bir meşruiyete sahip olmadığını dşnmektedir. Bu durum, Batılı devletlerin Rusya ile ciddi bir mali ilişki kurmaktan çekinmesine yol açmıştır. Seydahmet, Bolşevik yönetiminin eski borçları tanıma kararının uluslararası çevrelerde güvenilir bulunmadığını, bu kararın tüm Rus halkının iradesini yansıtıp yansıtmadığına dair tereddütlerin mevcut olduğunu ve bu durumun ülkenin iç istikrarını tehdit edebileceği endişesini dile getirmiştir. Seydahmet, Bolşeviklerin ekonomik alandaki belirsizlikler nedeniyle askeri faaliyetlere yöneldiğini şu sözlerle vurgulamaktadır: *“Bolşevikler bu sahadaki faaliyetlerini neticesine pek şüpheli baktıklarından dolayı yeniden her şeye rağmen askeri kuvvetlerini artırmak ve ciddi, seri bir surette yeniden harbe hazırlanmak yoluna girdiler”*.³⁷

Cafer Seydahmet Almanya'daki olayların Bolşeviklerin uluslararası komünist hareketleri destekleme stratejisinin bir örneğini teşkil ettiğini ifade etmektedir. Özellikle Saksonya'da komünist hükümet ile Stresemann³⁸ liderliğindeki Almanya hükümeti arasındaki çatışmalar, Bolşeviklerin Almanya'daki komünist hareketlere verdiği desteği açıkça göstermiştir. Cafer Seydahmet, Moskova'daki siyasi çevrelerin bu

³⁷ TDA, 571, 34690, 136729, 9, lef: 2.

³⁸ Gustav Stresemann, belgede sadece Stresemann olarak geçmektedir. Gustav Stresemann (1878-1929), Weimar Cumhuriyeti'nin önde gelen siyasi figürlerinden biri olarak hem iç hem dış politikada etkili bir rol oynadı. Monarşi yanlısı başlangıcının ardından, 1918'de cumhuriyeti kabul ederek Almanya'nın uluslararası itibarını yeniden inşa etmeye odaklandı. 1923'te kısa süreli şanslyelik yapan Stresemann, Dışışleri Bakanlığı döneminde ekonomik istikrar için Rentenmark'ı yürürlüğe koydu ve 1925 Locarno Antlaşmaları ile Almanya'nın uluslararası konumunu güçlendirdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hertzman, Lewis, “Gustav Stresemann: The Problem of Political Leadership in the Weimar Republic”, *International Review of Social History*, 5/3 (December 1960), s. 361-377.

konuda birleştğini ve Alman komünistlere yardım etme konusundaki kararlılıklarını şu şekilde aktarmaktadır: *“Esas itibariyle bütün Bolşevikler yani gerek mutedil ve ihtiyatlı bir siyaset takibini zaruri ad eden Bolşevik hükümeti ve rüesası ve gerekse heyecanla fevverana gelen sol Bolşevikler cümleten Almanya komünistlerine yardım meselesinde müttefiktiler.”*

Cafer Seydahmet, raporunda Petersburg Sovyeti'nin resmi yayın organı *Krasnaya Gazeta*'nın 240. sayısında yer alan Saksonya'daki işçi hareketine yönelik çağrıya dikkat çekmiştir. Söz konusu yayında, işçilerin yalnızca sözlü gösterilerle tarihi görevlerini yerine getiremeyecekleri vurgulanmış ve silahlı bir ayaklanmaya geçmeleri gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca, raporda, Alman işçi sınıfına, Müttefik Şuralar Cumhuriyeti'nde güvenilir bir destekçi bulabilecekleri hatırlatılarak, *“Stresemann gibi figürlerin etkilerini mümkün olduğunca ortadan kaldırarak bir an önce şuralar cumhuriyetlerini kurma”* çağrısında bulunulmuştur³⁹. Seydahmet, bu ifadelerle Bolşevik basının uluslararası işçi hareketlerini teşvik etme ve Almanya'da sosyalist yönetimlerin kurulmasına yönelik politik hedeflerini açıkça ortaya koyduğunu belirtmektedir.

Cafer Seydahmet, raporunda Bolşevik hükümetinin *Krasnaya Gazeta*'da yer alan bu gibi çağrılara açıkça karşı çıkmadığını, aksine bu hedefleri genel anlamda benimsediğini belirtmektedir. Bununla birlikte, mevcut siyasi koşulların henüz yeterince olgunlaşmamış olması nedeniyle, Bolşevik yönetimin meseleyi doğrudan müdahaleyle ele almak yerine, siyasi manevralarla ertelemeyi tercih ettiğini vurgulamaktadır. Raporda ayrıca, Bolşevik lider Lev Troçki'nin Moskova Vilayeti Maden İşçileri Kongresi'nde Almanya'daki devrimci hareketler üzerine yaptığı önemli bir konuşmadan da bahsedilmektedir. Troçki, Almanya'daki bu hareketlerin başarıya ulaşması için uygun koşulların oluşturulması gerektiğini vurgulamıştır. Seydahmet bu meseleyle ilgili Troçki'nin şu ifadelerini aktarmaktadır: *“Bütün mesele, düşmana öyle kesin ve yıkıcı bir darbe vurabilmektir ki, o andan itibaren her türlü savunmadan aciz kalsın.”* Seydahmet, bunun için en elverişli koşulları

³⁹ TDA, 571, 34690, 136729, 9, lef: 2.

oluşturmanın ve bu süreçte çok iyi bir hazırlık yapmanın gerekli olduğunu ifade etmektedir⁴⁰.

Cafer Seydahmet'in raporunda ayrıca, Bolşeviklerin toplumsal dünya devrimini nihai amaç olarak gördükleri ve Almanya'nın komünizme geçişini bu devrimin ikinci aşamasının başlangıcı olarak değerlendirdikleri ifade edilmektedir. Ona göre, bu durum Bolşeviklerin dış politikasını güçlendirecek ve iç siyasi yapılarının sağlamlaşmasına katkı sağlayacaktır. Seydahmet, bu bağlamda Almanya'daki komünist hareketin Bolşevikler için en hayati meselelerden biri olduğunu vurgulamaktadır.

Cafer Seydahmet'e göre, Bolşevikler bu hedef doğrultusunda uluslararası düzeydeki en küçük gelişmelere dahi büyük önem vermekte, bu gelişmelerden ümitlenerek basın ve hatipleri aracılığıyla güçlü bir propaganda yürütmektedir. Bunun yanı sıra, hükümetin bu konuda fedakârlık yapmaktan kaçınmadığını da eklemektedir. Ona göre ayrıca, Bolşevikler her türlü fırsattan yararlanmak amacıyla askeri güçlerini artırmakta ve genç komünistlerle teşkilatlarını güçlendirmek için yoğun çaba harcamaktadır.

Cafer Seydahmet, Bolşeviklerin Batı'da bir savaşa isteyerek girmelerinin ancak Almanya'daki komünist hareketin kontrolü ele almasına bağlı olduğunu ve bu durum gerçekleşmedikçe pozisyonlarını tehlikeye atmayacaklarını belirtmektedir. Ayrıca, böyle bir harekete girişmeden önce Polonya'da isyanlar tertip etmeyi ve ülkeyi iç karışıklıklarla sarsmayı planladıklarını dile getirmektedir. Son Almanya olayları sırasında, Saksonya'da durum en kritik noktaya ulaşmışken, Polonya'da Kraków'daki işçi isyanlarında Bolşeviklerin müdahil olduklarına dair iddiaların Varşova'daki çevrelerde güçlü bir şekilde dile getirildiğini rapor etmektedir⁴¹.

Cafer Seydahmet'in raporu, 1923 yılı Rusya'sı ile alakalı dört temel başlık çerçevesinde değerlendirilebilir: ekonomik sorunlar, toplumsal zorluklar, komünist ideallerin dış politikaya etkisi ve Bolşeviklerin Almanya'daki devrimci hareketlere verdiği stratejik destek. Raporda ekonomi, öncelikli bir odak noktası olarak ele alınmaktadır.

⁴⁰ TDA, 571, 34690, 136729, 9, lef: 2.

⁴¹ TDA, 571, 34690, 136729, 9, lef: 3.

Seydahmet, Bolşeviklerin *Yeni Ekonomi Politikası* çerçevesinde ekonomik reformlar gerçekleştirdiğini, ancak bu reformların beklenen sonuçları veremediğini vurgulamaktadır. Seydahmet, özellikle Rusya'daki kıtlık felaketi ile Bolşevik yönetimin tarımı canlandırma ve köylüleri destekleme çabalarının da bu yapısal sorunlar nedeniyle başarısızlıkla sonuçlandığını belirtmektedir.

Raporda uluslararası komünist ideallerin etkisi ise bir diğer önemli boyut olarak öne çıkmaktadır. Seydahmet, Bolşeviklerin nihai hedef olarak toplumsal dünya devrimini gördüklerini ve bu çerçevede Almanya'daki komünist hareketleri desteklemeyi, en hayati meselelerden biri olarak değerlendirdiklerini ifade etmektedir. Bolşeviklerin, Almanya'daki devrimci hareketleri bağımsız bir girişimden ziyade, kendi ideolojik projelerinin bir uzantısı olarak ele aldıkları belirtilmektedir. Bu bağlamda, Almanya'daki gelişmelerin, uluslararası devrim hedefinin ikinci aşaması olarak görüldüğü vurgulanmaktadır.

Son olarak, raporda Bolşeviklerin Almanya'daki devrimci hareketlere verdiği desteğin Batı dünyasında güvensizlik yarattığı ele alınmaktadır. Bolşevik yönetimin, Almanya'daki komünist teşkilatın kontrolü ele almasını beklediği, bu gerçekleşmedikçe Batı'da bir savaşa isteyerek girmeyecekleri ifade edilmektedir. Ayrıca, Bolşeviklerin Polonya'da ayaklanmalar organize ederek bölgeyi istikrarsızlaştırmayı ve Almanya'ya yönelik stratejik hedeflerine ulaşmayı amaçladıkları belirtilmektedir.

Cafer Seydahmet'in Raporunda Almanya

Cafer Seydahmet, raporuna Rusya'dan sonra Almanya'nın ekonomi, siyasi ve sosyal durumu hakkında ayrıntılı tahliller yaparak devam etmiştir. 1923 yılı, Almanya'nın hem iç politikada hem de uluslararası arenada derin çatışmalar ve hızlı değişimler yaşadığı bir dönemdir. Almanya, bir yandan ekonomik kriz ve toplumsal huzursuzluklarla mücadele ederken, diğer yandan komünist ve milliyetçi hareketlerin etkisi altında yeni bir yol arayışına girmiştir. Cafer Seydahmet, raporunun Almanya bölümüne "*Acaba Almanya komünizme geçecek mi?*" sorusuyla giriş yapmıştır. Bu soru, raporun Almanya bölümündeki değerlendirmelerin en önemli ve temel konusunu teşkil etmektedir.

Cafer Seydahmet'in raporunda, Bolşevik lider Lev Troçki'nin Almanya'daki devrimci süreçlere ilişkin yaptığı değerlendirmeler aktarılmaktadır. Troçki, Almanya'da meydana gelen devrimci hareketlerin belirtilerine dayanarak, yakın bir gelecekte ülkenin yönetiminin işçi sınıfının eline geçmesinin muhtemel olduğunu ifade etmiştir. Troçki, bu süreci engellemek için Fransa'nın 1.700.000 askerle Almanya'yı işgal etmesi gerektiğini belirtmiş, ancak bu durumun Fransa'nın iç siyasi istikrarını ciddi şekilde tehlikeye sokacağına işaret etmiştir.

Bununla birlikte, Seydahmet'in değerlendirmesine göre, Almanya'daki gelişmeler Troçki'nin iyimser tahminlerinin tam tersi bir yönde ilerlemiştir. Almanya, komünizme değil, milliyetçi ve Pan-Germenist hareketlerin etkisi altına girmiştir. Seydahmet, Hamburg'daki komünist hareketin yerel örgütler tarafından bastırıldığını, Saksonya'da komünist liderlerin hükümet kuvvetleri tarafından tutuklandığını ve Thüringen'de komünist hükümetin askeri birliklerle karşılaşmayı beklemeden görevinden çekildiğini rapor etmektedir. Ayrıca, milliyetçilerin Bavyera'da konumlarını kesin bir şekilde sağlamlaştırdığını ve bölgedeki hâkimiyetlerini pekiştirdiğini vurgulamaktadır.

Cafer Seydahmet'in raporunda, Hitler⁴² ve Ludendorff'un⁴³ 8 Kasım 1923 tarihinde Münih'te gerçekleştirdikleri darbe girişimi⁴⁴ Pan-Germenist hareketlerin bir yansıması olarak değerlendirilmiştir. Seydahmet, bu hareketin her ne kadar hızla bastırılmış olsa da Pan-Germenistlerin gücünü ve etkinliğini açıkça ortaya koyduğunu ifade etmektedir. Hitler ve Ludendorff'un, Hohenzollern hanedanını yeniden

⁴² Adolf Hitler, belgede sadece Hitler olarak geçmektedir.

⁴³ Erich Friedrich Wilhelm Ludendorff, belgede sadece Ludendorff olarak geçmektedir.

⁴⁴ 1923'te Münih'te gerçekleşen ve literatürde "Birahane Darbesi" (*Beer Hall Putsch*) olarak bilinen girişim, Adolf Hitler liderliğindeki Nazi Partisi tarafından Weimar Cumhuriyeti'ni devirmek amacıyla planlanmıştır. 8-9 Kasım 1923'te Bavyera hükümetini devirmeyi hedefleyen darbe, yerel yetkililer tarafından bastırılmış ve Hitler vatana ihanet suçundan yargılanarak hapse mahkûm edilmiştir. Bu başarısızlık, Nazi Partisi için gelecekte propagandalarında kullanılacak önemli bir sembol haline gelmiştir. Oğuzhan Ekinci, "Hitler Darbesi (9 Kasım 1923)", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 66/121 (2021), s. 121-146.

iktidara getirmeye yönelik girişimlerinin Kahr⁴⁵ ve Wittelsbach hanedanı⁴⁶ taraftarları tarafından engellendiği belirtilmektedir. Seydahmet, bu olayın, farklı bir biçimde tezahür eden, ancak özünde Pan-Germenist hareketin başarısını ve gücünü yansıttığını vurgulamaktadır⁴⁷. Bununla birlikte, Seydahmet, bu darbe girişiminin başarısızlıkla sonuçlandığını söylemenin yanıltıcı olacağını ifade etmektedir. Hitler'in 1919'dan itibaren bu teşebbüs üzerinde sistemli bir şekilde çalıştığını ve etrafında 60 bini aşkın genç, subay ve asker bulunduğunu rapor etmektedir. Seydahmet'e göre, Hitler, Wittelsbach hanedanı taraftarlarına karşı kanlı bir direniş sergilemek isteseydi, bu çatışma uzun sürebilir ve oldukça şiddetli bir hal alabilirdi⁴⁸. Seydahmet tarafından yapılan bu değerlendirme, Hitler'in siyasi stratejilerinin ve destek tabanının ne denli güçlü olduğunu ortaya koyarken, Pan-Germenist hareketlerin Almanya'da giderek artan etkisini de açıkça gözler önüne sermektedir.

Cafer Seydahmet, Almanya'daki toplumsal ve siyasi durum üzerine yaptığı tahlilde, mevcut ekonomik çöküş ve genel sefaletin, hükümete muhalif komünist ve Pan-Cermenist gruplara geniş bir destek sağladığını ifade etmektedir. Ona göre, bu koşullar, muhalif grupların her geçen gün daha fazla taraftar kazanmasına yol açmaktadır. Seydahmet, Almanya'da kimin iktidara geleceğini öngörmenin, ülke halkının mevcut durumu dikkatlice analiz etmesiyle mümkün olabileceğini belirtmektedir. Seydahmet ayrıca, Rus ordusunun yardımı ve komünist ideallerin Almanları heyecanla komünizme yönlendirme potansiyeline sahip olduğunu ileri sürmektedir. Ancak, Rusya'nın gerçekliği ve Bolşevizm'in Avrupa kamuoyunda yarattığı etkiler nedeniyle, Batı ülkelerinin, Rus komünist propagandasının açlık, hastalık ve kitlesel ölümler gibi yıkıcı sonuçlara yol açtığını gördüklerini vurgulamaktadır. Seydahmet, bu bağlamda, Bolşevizm'in Batı'da

⁴⁵ Gustav von Kahr, belgede sadece Kahr olarak geçmektedir.

⁴⁶ Wittelsbach Hanedanı, Almanya'nın en eski ve köklü hanedanlarından biri olarak 700 yılı aşkın bir süre boyunca önemli bir tarihsel rol oynamıştır. 13. yüzyılda Wittelsbach Hanedanı, Bavyera hattı ve Pfalz hattı olmak üzere iki ana kola ayrılmıştır. Bu hanedanlık hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Goehlert Vinc., "Die Dynastie Wittelsbach", *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, 38/3/4 (1882) s. 720-727.

⁴⁷ TDA, 571, 34690, 136729, 9, lef: 3.

⁴⁸ TDA, 571, 34690, 136729, 9, lef: 4.

tehlikeli bir hayal olarak görüldüğünü ve bundan duyulan korkunun arttığını ifade etmektedir.

Cafer Seydahmet, Alman toplumunun mevcut durumunu değerlendirirken, halkın geçmişe bakarak eski hükümet dönemini özlemle andığını ve o dönemdeki refah ile güven duygusunu yeniden kazanmayı arzuladığını belirtmektedir. Ona göre, halkın bu yaklaşımı, Pan-Cermenistlerin geçmişteki düzeni yeniden canlandırma çabalarına güçlü bir tarihsel destek sağlamaktadır. Seydahmet, maddi sefalet ve dış tehditlerin manevi etkileri arttıkça, Alman milli bilincinde geçmiş ihya etme arzusunun daha da güçlendiğini ifade etmektedir. Seydahmet, bu bağlamda, Almanya'nın kendi milli yolunu bulduğunu söylemenin mümkün olduğunu vurgulamaktadır. Tarihin, Alman ulusal ruhunda bıraktığı derin izlerin, devrimin getirdiği sefalet ve sarsıntılara rağmen silinmediğini; aksine her geçen gün daha da güçlendiğini ileri sürmektedir. Bu nedenle, Seydahmet'e göre, Almanya'da gelecekte duruma hâkim olacak gücün, şüphesiz ki milliyetçiler ve Pan-Cermenistler olacağı öngörülebilir⁴⁹.

Cafer Seydahmet'in raporu, 1923 Almanya'sındaki ekonomik kriz ve toplumsal huzursuzlukların, komünist ve Pan-Cermenist hareketler üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde tahlil etmektedir. Ekonomik çöküşün yarattığı sefalet, halk arasında artan memnuniyetsizliği körükleyerek iki ideolojik kutbun güç kazanmasına yol açmıştır. Ancak, Pan-Cermenistlerin tarihsel ve milliyetçi temelleri, halkın geçmişteki refah ve istikrara olan özlemiyle birleşerek, komünist ideallerin geride kalmasına neden olmuştur. Bu durum, Almanya'da milliyetçi duyguların ön plana çıktığı bir ideolojik dönüşümün zeminini hazırlamıştır.

Raporda ayrıca, Bolşeviklerin Almanya'yı komünist bir rejime dönüştürme hedefinin uluslararası koşullar ve halkın kolektif hafızasında Bolşevizme dair olumsuz algılar nedeniyle başarısız olduğu vurgulanmaktadır. Rusya'daki devrimin Batı kamuoyunda yarattığı korku ve Bolşevizmin yıkıcı etkileri, Almanya'daki komünist hareketlerin etkisini sınırlamıştır. Seydahmet, Almanya'nın ekonomik kriz karşısında milliyetçiliğe yöneldiğini ve bu süreçte ülkenin kendi

⁴⁹ TDA, 571, 34690, 136729, 9, lef: 4.

milli yolunu bulmaya başladığını ifade etmektedir. Seydahmet'in bu öngörüsünde ne kadar haklı olduğunu bütün dünya 10 yıl sonra daha net anlayacaktır.

Cafer Seydahmet'in Raporunda Polonya

Cafer Seydahmet, raporunda Rusya ve Almanya'dan sonra Polonya'daki siyasi durum ve Türkiye-Polonya ilişkileri ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Seydahmet, Polonya ile ilgili değerlendirmelerine *"ahiren Varşova'da yaptığım tetkikata ve birkaç seneden beri Lehlilerle vuku bulan münasebetlerime müsteniden, Lehistan vaziyeti hakkında da bervech-i ati kanaate geldim."* ifadeleriyle başlamaktadır.

Cafer Seydahmet'e göre, Polonya hükümeti o dönemde özellikle Nasyonal Demokrat Partisi'nin etkisi altında bulunmaktadır. Bu fırka, sağcı ideolojiler ve yüksek burjuvazi temsilcilerinden oluşmakta ve hükümet partisi rolünü oynamaktadır. Dönemin Dışişleri Bakanı Dmowski⁵⁰, Polonya'nın tam bağımsızlık hedefi doğrultusunda çalışanlara, özellikle de bu hareketin lideri Mareşal Pilsudski'ye⁵¹ karşı olumsuz bir tutum sergilemiştir. Bunun yerine, Rusya ile muhtariyet temelinde bir uzlaşma sağlamaya yönelik politikalar izlediği belirtilmektedir⁵².

Cafer Seydahmet'in aktardığına göre Polonya hükümetinin o dönemdeki temel politikaları, dış politikada barış ve huzur siyaseti izlemek; iç politikada sosyalist hareketleri bastırmak, mahkûm milletlerin haklarını sınırlandırmak, mali reformlar yapmak, dış borç

⁵⁰ Roman Stanisław Dmowski, raporda Dmowski olarak geçmektedir.

⁵¹ Jozef Klemens Pilsudski, raporda Pilsudski olarak geçmektedir. 1867'de Polonya-Litvanya sınırlarında doğan Pilsudski, Polonya'nın ilk "Devlet Başkanı" ve modern Polonya Silahlı Kuvvetleri'nin kurucusuydu. 11 Kasım 1918'de yürütme yetkisi kendisine devredilmiş ve bu pozisyonunu 1922'ye kadar sürdürmüştür. Ancak, Mayıs 1926'da gerçekleştirdiği darbe ile ülke içinde otoriter bir yönetim kurmuştur. 1935 yılında ölmüştür. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Joshua D. Zimmerman, *Jozef Pilsudski: Founding Father of Modern Poland*, Cambridge, Harvard University Press, Massachusetts & London, England, 2022; Thaddeus V. Gromada, "Józef Piłsudski: A Biographical Sketch", *The Polish Review*, Commemorating Józef Piłsudski, 56/ 1/2, 2011, s. 7-8.

⁵² TDA, 571, 34690, 136729, 9, lef: 4.

anlaşmaları imzalamak ve devlet harcamalarını asgari düzeye indirmek üzerine inşa edilmiştir.

Raporda ayrıca, Polonya halkının Türkiye'ye karşı duyduğu olumlu duygulara dikkat çekilmektedir. Cafer Seydahmet, Dışişleri Bakanlığında Siyasi İşler Müdürü Mösyö Kosminski ile yaptığı görüşmede, Türk-Leh dostluğunun Polonya hükümeti tarafından içtenlikle desteklendiğini ifade etmektedir. Kosminski'nin, parlamentonun da bu dostluğu kısa süre içinde onaylayacağı ve iki ülke arasında karşılıklı büyükelçiler vasıtasıyla daha güçlü bir diplomatik bağ kurulacağı yönündeki açıklamaları, Türkiye-Polonya ilişkilerinin gelecekte daha da güçleneceğine işaret etmektedir.

Cafer Seydahmet raporunda, Polonya ordusunun mevcut hükümete bağlılık duymadığını, aksine geçmişte Polonya Devlet Başkanı Mareşal Pilsudski'ye derin bir bağlılık gösterdiğini ifade etmektedir. Kraków'da meydana gelen sosyalist bir isyanın bastırılması için gönderilen askeri kuvvetlerin, "Yaşasın Mareşal Pilsudski" sloganları eşliğinde isyancılar tarafına katılmaları, bu bağlılığın somut bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Cafer Seydahmet, Polonya'daki siyasi ve toplumsal durumu değerlendirirken, çeşitli meslek gruplarından, senatörler, milletvekilleri, subaylar ve dışişleri mensuplarıyla gerçekleştirdiği temaslar neticesinde, ülkede herhangi bir olayın büyük bir krize yol açabileceği kanaatine vardığını ifade etmektedir. Ona göre, böyle bir kriz durumunda, Polonya'nın geçici bir süre için askeri bir diktatörlük rejimine maruz kalması olasıdır⁵³. Ayrıca hükümet partisinin bu olasılığın farkında olduğunu ve bir tür faşist teşkilatlanma çabası içinde bulunduğunu belirtmiş, ancak, bu girişimlerin ülkeyi istikrara kavuşturmak yerine, krizin daha kanlı ve yıkıcı bir hal almasına neden

⁵³ TDA, 571, 34690, 136729, 9, lef: 5. Cafer Seydahmet bu değerlenmemesinde de haklı çıkacaktır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Polonya'da bir diktatörlük rejimi tam anlamıyla kurulmamış olsa da, 1926 yılında Mareşal Jozef Pilsudski'nin gerçekleştirdiği askerî darbe sonucunda otoriter bir yönetim şekli ortaya çıkmıştır. Bkz. Dipnot 46. Cafer Seydahmet ile Pilsudski'nin yolları iktidarı ele geçirdikten sonra da kesişecektir. Mareşal Pilsudski ile gerçekleştirilen görüşmeler, Rusya hâkimiyeti altındaki milletlerin bağımsızlık mücadelelerine zemin hazırlamada önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca, bu milletler tarafından kurulan *Promete* teşkilatı, II. Dünya Savaşı'na kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Bkz. Otari, age, s. 19; Uzunagaç, age, s. 62-65.

olacağını değerlendirmiştir⁵⁴. Seydahmet, bu görüşünü, geniş bir kesimle yaptığı gözlemler ve değerlendirmeler sonucunda vardığı kesin bir yargı olarak dile getirmektedir.

Cafer Seydahmet, Lehlilerin Türkiye ile sosyal, siyasi ve ekonomik ilişkiler kurma arzusunun son derece güçlü olduğunu vurgulamaktadır. Bu doğrultuda, Varşova'da *Şark Dostluk Cemiyeti* adıyla bir dernek kurulması çalışmalarının sürdüğünü ifade etmektedir. Seydahmet, bu girişimin en etkin öncüsünün Mösyö Karvin Paurloursine olduğunu ve şimdiye kadar Polonya'nın önde gelen siyasi, akademik ve ticari çevrelerinden 60 kişinin bu girişime katıldığını belirtmektedir. Cemiyetin adresinin Varşova'daki Wspolna Sokağı olduğunu ifade eden Seydahmet, Leh hükümetinin bu girişime destek verdiğini Pavlovski adlı bir kişinin dile getirdiğini aktarmaktadır.

Raporda, Polonya'da Müslüman topluluğun faaliyetleri de dikkat çekmektedir. Vilna'da *Cemiyet-i Hayriye* adlı bir yardım kuruluşunun mevcut olduğu, Varşova'daki Müslümanların da bir dernek kurma girişiminde buldukları ve bu doğrultuda tüzüklerinin onaylanmasını bekledikleri ifade edilmektedir. Seydahmet, Leh hükümetinin Müslümanların dini bir kuruma sahip olmalarını önemseyerek, bu amaç doğrultusunda onların konumlarına uygun bir müftü arayışında olduğunu da raporunda aktarmaktadır⁵⁵.

Cafer Seydahmet'in 1923 tarihli raporu, Polonya'nın siyasi, toplumsal ve dini dinamiklerini derinlemesine analiz ederek dönemin Lehistan'ının karmaşık yapısına ışık tutmaktadır. Raporda, Mareşal Pilsudski'ye derin bir bağlılık gösteren Polonya ordusunun mevcut hükümete karşı mesafeli bir tutum sergilediği ve hükümete karşı hareket ettiği ifade edilmiştir. Bu durumun, ülkenin olası bir kriz ya da olay karşısında askeri bir diktatörlüğe dönüşme riski taşıdığı vurgulanmıştır. Raporda ayrıca, Türkiye ile Polonya arasındaki dostane ilişkilerin güçlenmesine yönelik girişimlere dikkat çekilmiştir. Polonya halkının Türkiye'ye karşı duyduğu olumlu duyguların, Varşova'da *Şark Dostluk Cemiyeti* adıyla bir derneğin kurulmasıyla somutlaştığı belirtilmiştir. Cemiyetin siyasi, akademik ve ticari çevrelerden destek

⁵⁴ TDA, 571, 34690, 136729, 9, lef: 5.

⁵⁵ TDA, 571, 34690, 136729, 9, lef: 5.

gördüğü ve Polonya hükümetinin bu girişime destek verdiği ifade edilmiştir.

Cafer Seydahmet'in raporunda yıllardır yaşadığı İsviçre ve Batı Avrupa kamuoyundaki Türkiye'nin algısına yönelik tespitlerde de bulunmaktadır. Seydahmet, dönemin Batı basınında Türkiye'ye ilişkin haberlerin neredeyse hiç yer almadığını ve bu durumun Türkiye'nin uluslararası görünürlüğüne zayıflattığını ifade etmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin dış dünyada daha etkin bir şekilde tanıtılabilmesi için İstihbarat Müdürlüğü tarafından yayımlanan materyallerin kendisine gönderilmesini Türkiye Hariciye Vekâleti'nden talep etmiştir⁵⁶. Bu talebin yerine gelmesi, Türkiye'nin uluslararası kamuoyundaki eksik tanıtımını telafi etmeye yönelik bir girişimin başlangıcı olarak değerlendirilebilir.

Raporda, İsviçre merkezli *Şark Sendikası*'nın Türkiye'nin ekonomik kalkınması üzerindeki potansiyel etkilerine de dikkat çekilmektedir. Seydahmet, sendikanın özellikle demiryolu projeleri ve Türkiye'nin genel ekonomik yapısında önemli bir rol üstlenmeyi hedeflediğini belirtmektedir. Bu çerçevede, sendikanın lideri Colonel von Jalla⁵⁷ ile yapılan görüşmelere ve diğer araştırmalara dayanarak, Şark Sendikası'nın girişimlerinin oldukça ciddi ve başarılı bir şekilde ilerlediğini ifade etmektedir. Ayrıca, raporda, Jalla'nın yakında Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştireceği ve bu ziyareti mühendisler ile maliye uzmanlarından oluşan bir heyetin takip edeceği bilgisi paylaşılmaktadır⁵⁸. Bu gelişme, uluslararası işbirliği açısından önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir.

Cafer Seydahmet, raporunun sonunda bu raporu kaleme alma amacını şu şekilde ifade etmektedir: *"Bilhassa Türklük nafi olmak emeliyle yazılan maruzatımın daha müfid olmasını candan temenni ettiğimden noksanlarımı ve daha ne gibi cihetlere ehemmiyet vermem icap ettiğini işar buyurmanızı istirham ve bu vesile ile ihtiramat-ı faikemin kabul buyrulmasını temenni eylerim efendim"*. Seydahmet, bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere raporu Türklüğe faydalı olma

⁵⁶ TDA, 571, 34690, 136729, 9, lef: 5.

⁵⁷ Yapılan araştırmalara rağmen, bu şahsın orijinal ismine ulaşılamadığı için belgede geçtiği şekliyle kullanılmıştır.

⁵⁸ TDA, 571, 34690, 136729, 9, lef: 6.

amacıyla yazmış, bu raporun başlangıç olduğunu, bu şekilde raporlar gönderebileceğini Türk yetkililerine iletmiştir⁵⁹. Türk Hariciye Vekaleti de Müşavere Heyeti'ne 30 Aralık 1923 tarihinde gönderdiği bir yazıda, Cafer Seydahmet'e sağladığı faydalı bilgiler için teşekkürlerini iletmiştir. Aynı zamanda, kendisinden ara sıra Avrupa, özellikle Rusya ve Polonya hakkında edineceği bilgileri önceden olduğu gibi sunmaya devam etmesi rica edilmiştir⁶⁰. Ancak, arşivlerde bu rapor dışında başka bir rapora ulaşılamadığını ifade etmek gerekir.

Sonuç

Cafer Seydahmet'in 1923 tarihli raporu, Rusya, Almanya ve Polonya'nın siyasi, ekonomik ve toplumsal durumlarını derinlemesine incelemektedir. Rapor, yalnızca Türkiye'nin dış politikasına katkı sağlamakla kalmamış, aynı zamanda dönemin küresel güç dengelerini anlamak açısından da önemli çıkarımlar ortaya koymuştur.

Raporda, Bolşevik yönetimin *Yeni Ekonomi Politikası* çerçevesinde uyguladığı reformların, ekonomik krizleri aşmakta yetersiz kaldığı belirtilmektedir. Tarım sektöründeki düşük verimlilik ve sanayideki üretim sorunları, köylülerin artan memnuniyetsizliğiyle birleşerek Bolşevik rejimin yapısal sorunlarının devam ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca, Bolşevik yönetimin uluslararası düzeydeki güven eksikliği, Rusya'nın ekonomik izolasyonunu pekiştirmiş ve dış ticaret ile finansal ilişkiler kurmasını engellemiştir.

Cafer Seydahmet'in değerlendirmelerine göre, Almanya'daki ekonomik kriz ve toplumsal huzursuzluklar, hem komünist hem de Pan-Cermenist hareketlerin güçlenmesine elverişli bir zemin hazırlamıştır. Ancak, tarihsel ve milliyetçi dinamikler, komünist ideallerin etkisini geride bırakmıştır. Özellikle Adolf Hitler liderliğindeki Pan-Cermenist hareketlerin yükselişi, Almanya'da ideolojik dönüşümün milliyetçilik ekseninde şekillendiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum, toplumsal hafızadaki geçmişe duyulan özlem ve ulusal kimliğin yeniden inşa edilmesi yönündeki eğilimlerle desteklenmiştir.

⁵⁹ TDA, 571, 34690, 136729, 9, lef: 6.

⁶⁰ TDA, 571, 34690, 136729, 8.

Cafer Seydahmet'e göre, Polonya'daki siyasi yapı, sağ ideolojilerin ve Nasyonal Demokrat Parti'nin etkisi altında şekillenmiştir. Bu bağlamda, Polonya ordusunun hükümetle arasındaki mesafeli tutumu ve Mareşal Pilsudski'ye duyulan güçlü bağlılık, ülkede olası bir askeri diktatörlüğün işaretlerini vermektedir. Seydahmet, bu durumu, hükümetin toplumsal ve siyasi istikrar sağlama konusunda karşılaştığı yapısal zorlukların bir göstergesi olarak değerlendirmektedir.

Cafer Seydahmet, Polonya'nın Türkiye ile diplomatik ilişkilerini güçlendirme çabalarına da dikkat çekmektedir. Bu girişimlerin, iki ülke arasındaki dostane bağların potansiyelini ortaya koyduğunu ifade etmektedir. Seydahmet'in vurguladığı üzere, *Şark Dostluk Cemiyeti* gibi organizasyonlar, Türkiye ve Polonya arasındaki yakınlaşmanın sadece resmi düzeyde kalmadığını, halk nezdinde de güçlü bir karşılık bulunduğunu göstermektedir.

Cafer Seydahmet'in raporu, dönemin ekonomik krizleri, ideolojik çatışmaları ve diplomatik ilişkilerini detaylı bir şekilde analiz ederek, Orta ve Doğu Avrupa'daki istikrarsızlığın temel nedenlerini ortaya koymaktadır. Rapor, isabetli değerlendirmeleri ve tahlilleriyle Türkiye'nin dış politika stratejilerini desteklemenin yanı sıra, Avrupa'daki güç dengelerinin anlaşılması için de önemli bir tarihsel belge niteliği taşımaktadır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Diplomatik Arşivi (TDA), 571 (SSCB), 36015, 142318, 51; 571, 34690, 136729, 9; 571, 34690, 136729, 8.

Sürelî Yayınlar

Hilâl-i Ahmer Mecmuası

İkdam

Tanin

Tasvir-i Efkâr

Vakit

Kitap ve Makaleler

Bandera, V. N., "The New Economic Policy (NEP) as an Economic System", *Journal of Political Economy*, 71/3, (1963), s. 265-279.

Ekinci, Oğuzhan, "Hitler Darbesi (9 Kasım 1923)", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 66/121 (2021), s. 121-146.

Gromada, Thaddeus V., "Józef Piłsudski: A Biographical Sketch", *The Polish Review*, Commemorating Józef Piłsudski, 56/1/2 (2011), s. 7-8.

Hertzman, Lewis, "Gustav Stresemann: The Problem of Political Leadership in the Weimar Republic", *International Review of Social History*, 5/3 (December 1960), s. 361-377.

Kırimer, Cafer Seydahmet, *Bazı Hatıralar*, Emel Türk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, İstanbul 1993.

Kırımlı, Hakan, "Kırım, Rus İdaresi Dönemi", *İslam Ansiklopedisi*, 25 (2002), s. 457-465.

Kırımlı, Hakan, "Kırım'da ve İdil-Ural Bölgesinde Açlık ve Türkiye'den Giden Yardım (1921-1922)", *Bellekten*, 75/274 (2011), s. 881-952.

Kırımsar, "Cafer Seydahmet Kırimer Küçük Kırım'ın Büyük Evladı", *Emel*, 45 (Mart-Nisan 1968), s. 12-16.

Mawdsley, Evan, *The Russian Civil War*, Birlinn, Edinburg 2000.

Otar, İbrahim, "Cafer Seydahmet Kırimer 1889-1960", *Emel*, 1 (Kasım 1960), s. 16-25.

Uzunağaç, Elif, *Cafer Seydahmet Kırimer (1889-1960): Hayatı, Fikirleri ve Eserleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2022.

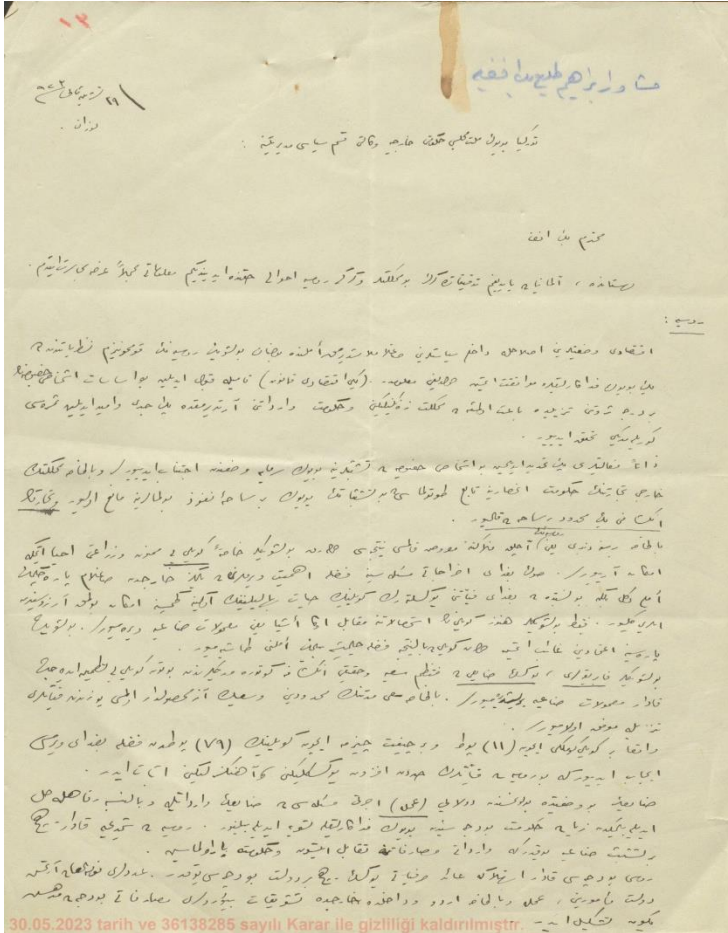
Ülküsal, M[üstecip], "Cafer Seyitahmet Kırimer ve Kırım Davası", *Emel*, 75 (Mart-Nisan 1973), s. 1-12.

Vinc., Goehlert, "Die Dynastie Wittelsbach", *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, 38/3/4 (1882) s. 720-727.

Zimmerman, Joshua D., *Jozef Piłsudski: Founding Father of Modern Poland*, Cambridge, Harvard University Press, Massachusetts & London, England, 2022.

EKLER

Ek 1: Cafer Seydahmet'in Raporunun İlk Sayfası (TDA, 571, 34690, 136729, 9, lef: 1)

Ek 2: Cafer Seydahmet'in Raporunun Son Sayfası (TDA, 571, 34690, 136729, 9, lef: 6)

